Tartalomjegyzék

NIN-díjra jelölt kötetek 2021

3 **Milena Marković:** Gyerekek (poémarészlet) (**Harkai Vass Éva** fordítása)

8 **Elvedin Nezirović:** Amiről nem lehet beszélni (regényrészlet) (**Orovec Krisztina** fordítása)

12 **Srđan V. Tešin:** Homokrévi krónikák (regényrészlet) (**Kecskés Ildikó** fordítása)

28 **David Albahari:** Utószó (regényrészlet) (**Jódal Kálmán** fordítása)

40 **Vladimir Kopicl:** Spanyol csizma (regényrészlet) (**Lenkes László** fordítása)

48 **Ilija Đurović:** Őgyelgés (regényrészlet) (**Cvijanov Dorottya** fordítása)

54 **Laslo Blašković:** Az újvidéki Vám utca (regényrészlet) (**Szakács Patrícia** fordítása)

63 **Iványi Márton:** Gondolat és folyam – Folyókultusz és a természet esztétikája a 20–21. századi boszniai irodalomban (tanulmány)

80 **Vujicsics Marietta:** Ismeretlen közlés Miroslav Krležáról (esszé)

84 **Aleksa Nešić:** Börtönben voltam (részlet) (**Losoncz Márk** fordítása)

99 **Losoncz Márk:** Börtönélet az élet határain (esszé)

106 **Jódal Kálmán:** Kincs, ami (lehet, hogy) nincs (Dragoljub Raša Todosijević: *Holnap hétfő lesz*) (képzőművészeti esszé)

108 **Jódal Kálmán:** Heidire lesve (Juhász Rokko, Szombathy Bálint és Kerekes László közös tárlatáról) (képzőművészeti esszé)

A fedőlapon és a számban **Munjin Andrea** alkotásait közöljük.

MILENA MARKOVIĆ

Gyerekek

(Részlet)

a város központjában a régi épületben
apa nővére vigyázott rám
akkor még nagyon kicsi voltam
lépcsőn mentünk fel a tetőre
szárítani a kimosott fehérneműt
a lavórból ujjacskáimmal adogatom nagynénémnek
az ingek dagadnak a gyors felhők alatt és a szélben
ezer és ezer ablakszem villog
ha lemegyünk a lakásba majd eszünk valami finomat
suttogta nagynénám
kávéscsészéből jósolt a lányoknak és arról mesélt
hogy nem ahhoz adták aki a faluban tetszett neki
hanem a mérnök nagybácsihoz
előtte belgrádban gazdag rokonoknál dolgozott
akik mindenfélét műveltek és beszéltek előtte
mintha ő nem is létezne
nagynénám azt mondta
ha egy lánynak több mint egy férfival van dolga
az már nyilvánosház
halála előtt amikor felismert
a tekintete szelíd volt és ragyogott
örült hogy megjöttem
majd én is köszöntöm ott és megcsókolom kedves nagynénémet
nem csókolgattam eleget valahová mindig sietnem kellett

a napközi rémes volt azt mondták
oda kell járnom mert mindenkinek dolgoznia és tanulnia kell
és senki nem lesz otthon
a napközi az épületünk mellett volt és amikor
kivezettek bennünket a kerítéshez mentem
és néztem
mindenki otthon volt és anya csapkodott a lábasokkal és a nővérem
nézett ki az ablakon és apa az ablakban cigarettázott
a bátyám megjött felment a lépcsőn
bement az épületbe hazaért csak én nem mehetek
olyankor a nevelőnő megbüntetett mert a kerítésre másztam
ugyanott a bölcsődében ha valaki bűnt követett el sorban mindenki
kapott a fenekére és mindennap sírtam
anya azt mondta fiam tudnod kell
mindenki nem szerethet ez nagy pillanat volt
nemhogy mindenki
de senki sem szeret ezt akkor fogtam fel
amíg figyeltem őket hogy mindenki otthon van
én a kicsi meg itt
a közelükben egyedül

minden pénteken falura mentünk
hárman összeszorulva teli hólyaggal
mert nincs megállás
ők meg elöl a kávés termoszt adogatják egymásnak
és folyton cigarettáznak
és apa állandóan elengedi a kormányt mert kiabál
amire két kézzel és lábbal is rásegít
őt senki nem érti meg és bennünk nincs könyörület
egyszer a kezében maradt a kormány
és ez éppen a kanyon felett volt
ami nem akadályozta meg abban hogy egy idő után megálljon
mindannyiunkat rákényszerítsen hogy kiszálljunk a kocsiból
felsorakozzunk a szakadék előtt

és megszemléljük a mélykék víz felett feszülő
gyönyörű karcsú hidat
a faluból visszafelé jövet pedig a térdünkön fonott kosarak
már csak nem vásárolunk a piacon
a miénk meg majd ami friss
és vegyszermentes tönkremegy
a falun a mama meghalt mielőtt megszülettem volna
azt mondják hasonlítok rá pedig eléggé csúnya volt
sőt nem is csúnya hanem jelentéktelen ami még rosszabb
és akkor a tata apja hozott egy meddő asszonyt akit
már két házból is kidobtak őt pedig nagyanyának
kellett szólítanom és az ételt mindig lakat alatt tartotta
anya meg baltával verte szét a lakatot hogy túrót ehessek
apa nagyon keveset evett abból amit a falun őriztek előlünk
azt mondják amiatt mert egyszer a káposztás hordóban
látott egy nagy patkányt
a tatának meg cukra volt amit nem kezeltetett és a lába
rothadni kezdett és nem a házban hanem
a ház előtt aludt az eresz alatt
szép ember üszkösödő lábbal és nagyon okos
de én nem emlékszem erre nagyon kicsi voltam
a bűzre emlékszem és szomorú kék szemére
amelyet senki sem örökölt tőle
abban a faluban a ház előtt volt egy félelmetes kút
és az udvaron kívül egy még félelmetesebb
csak korhadt deszkákkal volt lefedve
vigyáznod kellett nehogy beleess
mindenekelőtt pedig hogy a birkák bele ne essenek
vigyázni kellett hogy ne menjenek a herébe
mert akkor felfújódnak és kimúlnak
de ha túljutsz a kúton ellátod a birkákat összeszeded a szilvát
és lemorzsolod a kukoricát
moslékot öntesz a disznóknak és eszel és megcsókolod azt akit
nagyanyának kell szólítanod ő meg minden alkalommal szájon csókol
végül a mezőre jutsz

és ott a mezőn ha se emberek se birkák se tehenek
a pompás mezőn minden virágnak saját neve van
a virágok fölé sötét félelmetes erős fák nőnek
majd tovább idegenszerű mély árok
itt nyárfák voltak és ha lefekszel alájuk
az ég szépségével a szívedbe mar
majd belopózol az akolba hogy megszorongasd a kisbárányokat kisgidákat
a borjúhoz nem nyúlhatsz mert a tehén veszélyes
a kisállatok amint tenyeredben
lüktet kis meleg szívük
legszívesebben összenyomnád
és megfojtanád és megpuszilnád őket
és fogacskáik
a csőrük és meleg
érdes hegyes nyelvük
kisállatok amelyek szabadulni akarnak
némelyik még hagyta is volna magát
de te épp nem azt akartad kézbe venni
tovább pedig a mezőn túl ha elhagyod az őszibarack-
és a fehér virágban álló almafákat
valamikor mentünk nézni virágzásukat
nagyapa szólt hogy hasad a jég indul a virágzás
megyünk megnézzük
távolabb komor tölgyek és diófák álltak
itt kastély volt
a kastélyban én a varázslatos
és várom hogy jöjjön az
akinek gőgös kék szeme van
fekete haja
fehér bőre és lovon vágtat
villogtatja fehér farkasfogait
nem mégis inkább szőke
kipirult telt ajkú átgázol
a mezőn mosolyog

barna merész vékony
hosszú haja lobog
nem ez jézus
akit sóvárgó szemmel nézek
még idő kell hogy nővé váljak
de csak erre gondolok
a tölgyes és a diófák után kukoricatáblák kezdődnek
se végük se hosszuk a szárak nagyobbak mint én
a csöveknek hatalmas
arany és bíbor haja van
ez már egy vár egy város
ezek hercegnők rendkívüliek számkivetettek
gyengéd szemérmetlen görög istennők amazonok
tündérek és boszorkányok ez mind én vagyok ha egyszer szép leszek
ha abból a vénasszonyból kinövök
utána hallani valaki lopakodik
nyomában tépett falevelek
ez a fekete kutya
félelmetes menekül rejtőzködik
eltépte láncát
reggel fel kell kelni a tollas ágyból
és sokáig hallom az épp felszáradt sáron át
húzott láncot amint a gyökerekbe akad
a nagyszerű szülők rettenetesen ügyes kezűek
ezekből a kezekből kerül ki a táplálék és a tiszta ruha
kiabálnak vezetnek bőrt nyúznak és pálinkát főznek
fojtott szívek lüktetése lódobogás zord vér
én a kukoricásban gyönyörű vagyok sűrű aranyhajam van
csak egyedül lehessek hogy ne lássam őket
ezt a családot ezt a rágcsálónyúzó fajtát
hogy ne sértsenek

HARKAI VASS Éva fordítása

ELVEDIN NEZIROVIĆ

Amiről nem lehet beszélni

(Részlet)

Anya, nos, férjhez megy…

1987 nyarát a nagyapámnál töltöttem Crnići faluban, Stolactól nem messze. Fociztam a korombeliekkel, és szerelmes leveleket irkáltam egy kislánynak az osztályomból, amiket ő sosem olvasott el. Egy napon a rét mellett, ahol fociztunk, megjelent anyám, és megkért, hogy kísérjem el a kaszárnya melletti buszállomásra.

A rendezett udvarok, bevetett szántók és tölgyesek között kanyargó út, amelyen haladtunk, a Stolac–Čapljina főúttal kötötte össze a falut. A régi katolikus temető közelében, a gyomlepte sírok évszázados csendjében, melyek létezéséről csak az idő fogától megszürkült, eldőlt kőkeresztek csúcsa tanúskodik, hangzottak el anyám szavai, amelyeket soha nem felejtek el:

– Tudod, Mito hozzánk fog költözni… Anya, nos, férjhez megy Mitóhoz…

Meglepődtem. Az én anyukám férjhez megy? És éppen Mitóhoz?

Ez a szerelem valószínűleg azon a télen születhetett, de nekem fogalmam sem volt róla még egy pillanattal azelőtt, amikor édesanyám közölte, hogy augusztus végén, amikor a szünet véget ér, és én visszatérek Mostarba, a mi kis egyszobás sugárúti lakásunkban egy negyedik emeleti szomszédra bukkanok majd, akit életem során csak néhányszor láttam. Vagy talán szerettem volna, hogy fogalmam se legyen róla. Azt viszont már tudtam, noha nem tudatosodott bennem, hogy a nagyapám és a nagybátyám mellett apám, aki autóbalesetben halt meg héthónapos koromban, egyáltalán nem hiányzott, mint ahogyan egyáltalán nem tudtam, és nem is sejthettem ekkor, hogy apám hiányozni kezd majd

attól a pillanattól kezdve, amikor a leendő mostohaapám beköltözik hozzánk, a mi sugárúti életünkbe, sőt talán már attól a perctől fogva, hogy anyám közölte velem, hogy nos, férjhez megy ehhez az emberhez.

Mintegy harminc évvel ez után a séta után az egyik könyvemben így írtam le ezt az eseményt:

Nem tudom, anyám mit élt át apám halála után, nehezen tudnám elképzelni is. Abban az időben, amikor hozzám ent Mitóhoz, a mostohaapámhoz, a harmincas évei elején járt: olyan sok minden várt még rá. Tizenegy éves gyerekként azon töprengtem, hogyan tudott beleszeretni egy másik férfiba. Mi lett apámmal? Nem szereted többé? Mi lesz velem?, ezeket a kérdéseket szerettem volna feltenni neki azon a júliusi napon, amikor – miközben a buszmegálló felé sétáltunk a Dubravai fennsíkon fekvő szülőfalujától, Crnićitől nem messze – félénken közölte velem, hogy Mito hozzánk fog költözni. Ezek a kérdések soha nem hagyták el az ajkam, mert volt egy olyan sejtésem, hogy örökre elválasztanának minket. Csak annyit mondtam: „Engem nem zavar, anya."

Csaknem négy évvel a könyv megjelenése után visszaemlékeztem arra a réges-régi nyári napra és mindarra, amit akkor nem írtam meg róla. Ebből az utólagos visszaemlékezésből fakadt a most következő történet.

*

Vájkálás a holt időben

Az első sorait 2019 végén írtam, abban az időben, amikor az életem néhány hullámhegyet és -völgyet követően egy teljesen érdektelen szakaszba lépett, és amikor azt hittem, hogy az írás segít majd megbirkózni az egyforma nappalok és éjszakák, az alvások és ébredések, a munkába menetelek és hazatérések végeláthatatlan ismétlődésével.
Egy hónappal azelőtt töltöttem be a negyvenharmadik életévemet, és már semmi sem okozott örömet, semmilyen megelégedést sem fakasztott a puszta létezésem: a tény, hogy megszülettem, élek, lélegzem és

a szervezetem minden nehézség nélkül lát el minden biológiai funkciót; ellenkezőleg, az élet egyre inkább adóssággá vált mások felé, olyan szükségletté, amelyre a reális alternatíva hiánya miatt voltam kárhoztatva. Többé nem voltak magas elvárásaim az előttem álló éveket illetően; minden fontos dolgot, aminek meg kellett történnie velem, már úgyis magam mögött tudtam – csak az maradt hátra, hogy valahogyan eltöltsem a rendelkezésemre álló, fennmaradt időt.

Az igazság tehát az volt, hogy egyfajta rendkívül zaklatott kilátástalanságban éltem: kimerültnek és elveszettnek éreztem magam a városban, amely ugyancsak kimerült és elveszett volt bennem, az emlékezetemben, a könyveimben. Valamikor augusztus elején kezdődött az egész, azt hiszem, miután halálos fenyegetéseket kaptam a közösségi oldalakon, amikor valami mély üresség költözött belém, az az érzés, hogy az élettel már semmi hasznosat nem lehet kezdeni, és hogy minden, amit az ember tesz, pusztán az agónia meghosszabbítását szolgálja, a továbbhaladást az elkerülhetetlen vég, a halál felé.

Ekkor, 2019 decemberében úgy tűnt, több hónapnyi csüggedés és letargia után végre megtaláltam azt a minimális akaratot, ami az önmagamban való elmerüléshez kell, noha talán én magam sem értettem teljesen, hogy két megjelent regényem – a *Ništa lakše od umiranja* és főleg a *Boja zemlje* – után egyáltalán mi célból kellene ezt megtennem. Emellett azt éreztem, fásultság uralkodik el rajtam annak kapcsán, amin akkoriban intenzíven gondolkodtam – adódott egy váratlan lehetőség, hogy két évre Krakkóba utazzak –, annak ellenére, hogy az első pillanattól kezdve világos volt számomra: megrekedtem a saját életemben, nem maradt bennem erő és akarat bármihez is kezdeni, azon kívül, hogy ott maradjak, ahol vagyok, és engedjem, hogy megfojtson azok szeretete, akikkel együtt éltem. Úgy hittem, az írásnak, akárcsak a tényleges életnek, vége, mert nincs már mit mondani, vagy miért élni. Az írónak bizonyára ez a végzete: amikor elfogy, amiről írni lehet, akkor elfogy az élet értelme is.

Aztán egy reggel munkába menet beültem egy kávézóba egy külvárosi benzinkútnál. Verőfényes, hűvös reggel volt, az autópályán száguldó szél próbára tette a reklámtáblák tartósságát, csapdosta a magas oszlopokra tűzött rongyos zászlókat. Rendeltem egy dupla eszpresszót, és hossza-

san néztem a körforgalmat, ahol kialakultak az első autóoszlopok. Arra gondoltam, hogy egy újabb üres nap áll előttem, a sok órán át húzódó nagy semmi, amelyet ki kell bírni. Ebben a pillanatban megállt egy fehér Ford Focus a két terminál egyikénél; egy harmincas éveiben járó nő szállt ki belőle, fekete haja volt, gömbölyded testalkata, egyszerű ruhát viselt, az arcvonásai bizonytalanságról és valami mélyen lappangó szomorúságról árulkodtak. Mögötte egy tíz-tizenegy éves forma vézna kisfiú becsapta a hátsó ajtót, majd megindult utána. Rövidre nyírt haja volt, és úgy festett, mintha egy nemrég véget ért veszekedés hatása alatt állna még most is.

Belépve a boltba a nő megállt a rágcsálnivalós polc mellett, a gyerek pedig, valószínűleg a fia, továbbhaladt. Hová mész, kérdezte tőle. Vécére, válaszolta. A hangja pimasz volt, megvastagodott a háborgó hormonoktól és csordultig telt érzelmekkel, mint egy csőre töltött puska; a nőé viszont igencsak vékony, szinte nazális, ugyanakkor lágy és tekintélyt parancsoló.

És ekkor megtörtént; ez a kép egyszerre átlényegült gyerekkorom emlékképévé: anyámmal a crnići buszpályaudvar felé sétálunk 1987 nyarán. Tekintetemet befelé, a lelkembe fordítva elkezdtem újraszámlálni a rég eltelt húsz percet, újra megéltem némaságunk visszhangját az út menti tölgyes lombkoronái között. Napokkal később teljességgel felébredt a múltam: a szemem elé került, tükröződött a valóságban, kereste a módját, hogy befelé fordítson engem. Ma már tudom, hogy azt akarta elmondani nekem, hogy ez a holt időben vájkálás, a belesüppedés az emlékezés és a feledés közötti repedésekbe – amibe éppen most kezdek bele –, az egyetlen módja annak, hogy megmentsem őt is és magamat is.

OROVEC Krisztina fordítása

SRĐAN V. TEŠIN

Homokrévi krónikák

(Részlet)

Nos, épp az ilyen dolgokról kell beszélni. Csak az írók mesélnek róla. A többiek soha nem fognak, mert nem mernek. Hogy ne essen csorba a hírnevükön. Nehogy lerombolják a magukról alkotott képet. Ebben te lehagyod őket, mert te író vagy, te nem félsz kifejezni az életet olyannak, amilyen.

(Tiziano Scarpa)

1.

Pópa a szomszédos bejáratban lakott. Sokkal idősebb volt nálam. Idősebb a bátyámnál is. Egyke volt, és lerombolt minden előítéletet az önző, nárcisztikus egykékről. Egyszer egy csomóan megindultak a tömbünkből biciklivel cseresznyét lopni. Sreten bátyám nem akart elvinni. Azt mondta, kicsi vagyok, tűnjek el. „Kicsi vagy, tűnj el!" Amikor Pópa meglátott, ahogyan szomorúan álldogálok, és alig tudom visszatartani a könnyeimet, odalépett hozzám, leguggolt mellém, és azt mondta: „Gyere velem, Điđo." Aztán felültetett a fekete Partizan biciklije csomagtartójára. Átöleltem a derekát. Átvágtunk a vasúton, és a makadámúton haladva eljutottunk egészen a homokrévi határ azon részén ritkaságszámba menő szőlőültetvények egyikéig. Egy nagy, ágas-bogas cseresznyefa volt a tájékozódási pontunk. Rohantunk. Kavargott a por mögöttünk. Végül – sok rázkódás után – megérkeztünk úti célunkhoz. Leszálltam a biciklire, és szinte észrevétlenül lépkedtem a zajos sihederek mögött. Pópa megragadta a kezem. Álltunk a hatalmas lombkorona alatt. Könnyedén feltett az első vastagabb ágra. Aztán kihúzta a bőrszíjat a zöld, agyonra foltozott bermuda nadrágjából. Amikor felmászott a cseresznyefára, a derekam köré tekerve a szíjat a fához kötött. „Így nagyobb biztonságban leszel. Ne aggódj, dobálok majd cseresznyét az ingedbe, csak húzd

széjjel." És így boldogan ültem Pópa övével megkötve (vajon ki volt-e díszítve sarlóval, kalapáccsal és ötágú csillagokkal?), és ettem az édes, kissé túlérett, sötétvörös cseresznyét. (Pópa olyan magas volt, mint egy árbóc. Fiatalon halt meg. Sreten mesélte, hogy az orvosok rosszindulatú daganatot fedeztek fel a mellén, ami akkora volt, mint egy germersdorfi cseresznye. Nem mentem el a temetésére.)

2.

A moziba indulás előtt apám a mellkasomra tűzött egy aranyozott kitűzőt Tito aláírásával (a szabadkai Aurometal terméke). Többször óvatosan áthúzta a tűt a Zlatiborac gyapjúfonalán, amit anyám vett nekem azon a tavaszon Sirogojnóban, és odaöltötte. Először megálltunk Ramiznál, és vettünk két pohár pörkölt napraforgót. Pópa a Rada Trnić Popa Művelődési Ház előtt várt minket. Örültem neki. Apa a kézilabda-stadionba sietett. A teremlabdarúgó-torna bírája volt. Megbeszélte Pópával, hogy jöjjön el értem a *Hófehérke és a hét törpe* vetítése után. Anyám üzleti úton volt Szlovéniában, Sreten pedig a Luftikák csapatában játszott a tornán. Pópa leültetett a galéria alatti sorban, majd elment. Izzadság, penész és por maró szaga terjengett a művelődési házban. A rozoga székek nyikorogtak, valahányszor – akár a legóvatosabban is – megmozdultam. (Anya és apa szerelmi viszonya, amelyből Sreten bátyám és én is származunk, éppen ebben a teremben kezdődött meg.) Amint a mozigép kezelője lekapcsolta a villanyt a teremben, egy vékony, fehér öltönyös fiatalember ült mellém. Kisvártatva a vállamra tette a kezét, és megpróbálta letépni a kitűzőmet, de nem járt sikerrel. Mivel a tű meggörbült, sehogy sem tudta kiszakítani a pulóverből. Észrevettem, és halkan így szóltam: „Apa erősen odarögzítette, hogy ne essen ki." Aztán tovább rágcsáltam a napraforgót az újságpapírból készült tölcsérből, mintha mi sem történt volna. A fiatalember azonnal két-három ülőhellyel odébb ült. Ezután békében végignéztem a rajzfilmet. A türelmetlenebbek már a stáblista előtt elindultak a teremből. Pópa a kultúrház előcsarnokában várt rám. A kérdésére, hogy tetszett-e a film, leverten válaszoltam: „El akarták lopni tőlem Titót!" Hitetlenkedve nézett rám. Elmagyaráztam neki. Megkért,

mutassam meg a haszontalan fickót, aki mellettem ült a moziban. „Ott. A sarokban. A fehér öltönyös." Pópa két-három lépésben utolérte. „El akartad lopni Titót a gyerektől?" Csak ekkor jöttem rá, hogy ismerem ezt a sötét bőrű fiatalembert: falusi rendezvényeken láttam, amint népviseletben bánáti frisses kólót táncolt. „Nem én voltam, Pópa, anyámra esküszöm." Pópa undorodva legyintett, majd hátat fordított neki. „Menjünk fagyizni Omerhez." A homokrévi sétányon, a régi patika előtt egy ölelkező pár mellett haladtunk el. Pópa ismerte őket. Huncutul odaszólt a lányhoz: „Hol találtad ezt a bukott kapust?" Ezt annyira viccesnek találtam, hogy a turné után folyamatosan erről beszéltem apámnak. Csak otthon panaszoltam el neki, hogy egy fehér öltönyös alak megpróbálta ellopni tőlem Titót. Úgy tűnt, hogy – inkább csak magának – azt motyogja: „Na, mit képzel ez magáról? Hogy ő a Tollas Fehér Bora, a *Találkoztam boldog cigányokkal is* című filmből?

3.

Két bejárata volt a romos épületnek, amelyben laktunk. Azok a lakások, ahol Pópa lakott, egy szobával nagyobbak voltak, mint a mi bejáratunkban levők, bár ugyanolyan koszosak és csúnyák voltak. Egyedül ebben különböztek. (A mellettünk lévő lakásban élt a családjával Baka nagybácsi.) Az egyemeletes épület egy káprázatos parasztház helyére épült a háború után, amelyet a forradalmár fiatalok és párttagok porig romboltak. Ennek anyagából a kommunista hatalom később felépítette a kombinát ügyviteli épületét és a művelődési házat. Még a százéves eperfákat is kivágták, nehogy az egykori falusi kulák gazdagságára emlékeztessenek, aki most egy kis, hátsó udvari, vert falú melléképületben lakott. A lakások vizesgóc nélkül épültek, így a bérlők idővel bevezettették magukhoz a víz- és csatornahálózatot. Az udvaron fészereket és garázsokat építettek, mögéjük pedig kinti vécéket, melyeket a fehérrépán és a bürökön keresztül (amit mi „répuvának" és „gugutának" neveztünk) lehetett megközelíteni, egy lesimított földúton. Minden lakásra jutott egy-egy piszkos, büdös, fából készült vécé – összesen tíz volt –, mögéjük pedig a szemét kidobására egy sekély lyukat ástak, amit soha senki nem ürített

ki, így a hulladék évtizedeken át szép magasra halmozódott bennük. A szemétlerakó környéke volt a mi birodalmunk. Pópa, Sreten és a többi gyerek az épületből először egy házikót épített az akácfára, majd egy lövészárkot is ásott. Ide csak a kiválasztottak léphettek be. Egyszer a Belgrádból Homokrévbe költözött testvérpárt rávették, hogy vérre menően verekedjenek, azzal az ígérettel, hogy a győztest majd befogadják a bandába, és beengedik a házikóba meg a lövészárokba. A lánytestvér nyert. A fivérét, akárcsak engem és Pavlét annak idején, Pópa unszolására fogadták be. A fiús játékokban én voltam az „aranybolha". Képzelt németek ellen harcoltunk. Sreten azt mondta, hogy katonai komisszár leszek az egységükben. Nem akartam hentes lenni, mint a nagyapám, Georgije. Elsírtam magam. A bátyám érvelése, magyarázata semmit sem ért. Nem hittem neki, amikor azt mondta, hogy a katonai biztosnak nagy hatalma van. Zaklatottan indultam haza. Pópa megsajnált. „Hadd menjen, Cele, hadd legyen futár, meg bombás-harcos, mint Boško Buha. Điđo, te jó úttörő vagy, ugye?" A derekam köré tekerte az övét, és kézigránátok gyanánt apró díszkukorica-csöveket aggatott rá. Partizánkülönítményünk elindult a megszállt terület felszabadítására. Észrevétlenül haladtunk el a bozótkerítések mellett, áthatoltunk egy düledező disznóól maradványain, és a góré alá bújtunk. A lövészek megfeszítették íjaikat, és hegyeiken a nádra erősített, régi kerékről leszedett küllőkkel lőtték az ellenséget. A kutya vérfagyasztóan szűkölt. A hátába lőtt nyíllal futott a kapuhoz. Egy idős férfi rohant ki a házból. A fejét fogta, és jajveszékelt. „Engem öljetek meg, engem!", kiáltotta. Remegtünk a félelemtől, amikor egyenesen felénk indult, ordibálva, hogy „Mindent elvettetek tőlem, mit akartok még?" A különítményt a balul elsült bevetés után feloszlatták. Véget ért a háború. Pópa és Sreten úgy döntöttek, hogy kisfoci- és kosárlabdapályát építenek. Minden gyerek éjjel-nappal dolgozott. A felnőttek spontán módon csatlakoztak az építkezéshez ifjúsági munkaakciónk utolsó szakaszában. Egy agronómus a mezőgazdasági birtokon dolgozó traktorista segítségével vasból kapukat, libikókákat és hintákat is készített. Udvarunk teljesen új külsőt kapott. Amikor éppen nem volt foci- vagy kosárlabdatorna, akkor „csillingert" játszottunk. Ebben a játékban az egyik játékos elhajított egy botot, hogy ledöntse az egymásra sorakoz-

tatott konzervdobozokat (vagy „pixeleket", ahogyan mi neveztük őket), míg egy másik játékosnak össze kellett szednie és újra fel kellett sorakoztatnia őket, mielőtt a dobó odaszaladt a botjához, és lábbal bele nem rúgott. Pópa páratlan volt ebben a játékban. Amikor a földet megütötte a bottal, vagy csak meglendítette azt, Odin fiává, Thorrá vált. Soha nem vétette el. Megörököltem legyőzhetetlen botját, amit rengeteg faragással és metszéssel díszített, de már nem volt kivel csillingert játsszak. Én voltam az egyetlen fiú a leányzászlóaljban. Megtanultam ugrókötelezni és énekelni: „Karaván halad át a forró homokon, ifjú őrök vezetik őt, lelánccolva. Dum, dare, dare, dare, dum, dare, dare, dare, bum, ćiro, ćiro, ćiro…"

4.

Vida nagymama gyakran mesélt nekem rémtörténeteket kereszteletlen gyerekekről, lefejezésekről, akasztásokról, gyilkosokról, tolvajokról, tűzesetekről, balesetekről, betegségekről, lidércekről, kísértetekről, tündérekről, boszorkányokról, szellemekről, szörnyekről, vérfarkasokról, sárkányokról és vadállatokról. Nem féltem, amíg összegömbölyödve feküdtem mellette a zsámolyon a szomszéd udvarára néző ablak alatt, és egy veszélyes tündérkocsit képzeltem el, amibe az elcsábított fiúk szállnak be. Egyik kedvenc rémtörténete a kozákokról szólt, akik Bánátban a partizánok ellen harcoltak. „Szörnyű volt", mesélte a mama. Betörték a kaput, és kivont karddal hadonászva belovagoltak az udvarra. Ezalatt az SS-katonák átkutatták a házat. Vida mama kétéves elsőszülöttjével a karján tehetetlenül nézte, ahogy egy német katona felemeli a bölcsőből második, újszülött fiát, és megnézi, nincs-e valami elrejtve a kiságyában. Georgije papát letartóztatták és börtönbe zárták. Nem találtak partizánbázist vagy rejtett fegyvereket. (Vida mama haláláig átkozta Hitlert.) Nem volt ijesztőbb történet annál, mint hogy az ördög személyesen emelte ki apámat a bölcsőből. Gyakran jártam vele a szőlősbe. Útközben mesélt a fűben összegömbölyödve leskelődő kígyókról vagy a fák lombjában megbújó darazsakról. A lovak ezekben a történetekben mindig kínok között pusztultak el. Mérges kígyókra léptek vagy fejükkel darázsfészkeket ütöttek le. Amíg a mama cseresznyét szedett, ügyesen felmászva a

legmagasabb és legvékonyabb ágakra, addig én a Šojka műhelyében talált rádióantennával cserebogarakat kergettem. Ezek a kemény hátú bogarak voltak a kozákok, akikkel kardoztam. A padlásfeljáró egy villamossági műhelyen keresztül vezetett. A réztekercsek készítésére szolgáló tekercselő az asztalra volt erősítve. Ez volt az én „körhintám", amit a végtelenségig forgattam. A pult fölött volt egy üvegezett doboz, rajta ezzel a felirattal: „Boldog születésnapot, Veruška!" Csatlakoztatva az áramhoz ez a tábla neonreklámként világított és villogott. Nagybátyám Vida mama tűzhelyének a sütőjét is felhasználta a villanymotorok tekercseléséhez. Ez nem igazán tetszett a mamának. „Megég a rétesem miattad", állította. A szerszámokon, csavarokon, mindenféle kábeleken és egy csomó tönkrement készüléken kívül meztelen lányokat ábrázoló plakátok is voltak Šojka műhelyében. Miközben a falétrán másztam a padlásra, rendszerint egy barna hölgy melleire támaszkodtam, aki a Száva gumikat reklámozta. Vida mama néha azt mesélte, hogy Šojka feleségének, Anicának a mellei a vállán vannak. Aztán csontos ujjaival, görnyedt vállán megmutatta azokat a helyeket, ahol szerinte a nagynéném mellei vannak. Nem tudtam, hogy ez mit jelent. A nagybátyám – miután szüleim és bátyám beköltöztek a kombináttól kapott lakásba – háromtagú családjával a mama és a papa házának utcai szobájában lakott Ravni Bregben. Gyakran költöztek. Jöttek-mentek egyik napról a másikra. Šojkának több száz kislemeze volt, amelyeket egykor a homokrévi mozi üzemeltetői játszottak le filmvetítések előtt. Veruška húgommal napokig hallgattuk őket. Így énekeltük: „Gondoskodó szemed / Melegen ragyogjon örökké / Huanita édesanya / Ezért boldogan üdvözölünk téged!" (A mama zsebkendője szélével törölgette a könnyeit, miközben Az *Un Dia en la Vida* című filmet nézte.) Šojka bácsinak volt színes tévéje. Nekünk nem volt. Hozzájuk jártam nézni az *Odüsszeiá*t Bekim Fehmiuval a főszerepben. Az egyik epizódban „mumusok, csodabogarak és boszorkák" támadták meg, amelyek mintha csak Vida mama történeteiből ugrottak volna elő. Šojka bácsi apa nyomdokaiba lépett. Szeretett berúgni. A nagymama, amikor részegen látta őt, gyakran mondogatta neki: „Miért is nem dobtalak a Tiszába, amikor az oroszok elől menekültünk!" (A mama egyik legijesztőbb története arról szólt, hogy a részeg oroszok

sorra megerőszakolják az összes nőt a felszabadított falvakban.) Valójában a mama egy bizonyos magyar nőt hibáztatott nagybátyám sorsáért, aki vigyázott rá, miközben a mama éjjel-nappal varrt. A síró babának a dada mákteával átitatott pelenkát adott, hogy azt szopogassa. Šojka két napig aludt egyhuzamban. A mama állítása szerint ettől kezdve vonzotta az ivás. Gyerekként nyugodt volt, akár egy kislány. Szeretett „amerikai nagynénist" játszani húgával a fakapunál, az előkert földes részén. Ez a hely volt az én kedvenc játékhelyem is. Itt játszottam cowboyosat és indiánosat Emillel. Az összes műanyag figura, amivel harcoltunk, piros volt. Néha az iskolatársammal a górén játszottam. Itt a halmokban álló kukorica és a csutka volt a partizánbázisunk. Šojka Emil nagybátyja volt, így hozzám hasonlóan neki is megengedték, hogy a műhelyben kutakodjon. Izzófoglalatokat, ampermérőket, kapcsolókat és dróthuzalokat csentünk el. Mindent a veranda farácsaira szereltünk, és hadi rádióállomást készítettünk. Vida mama fegyverszünet idején uzsonnára hívott bennünket. Vastag és nehéz, román kerámiapoharakat adott nekünk kristálycukorral megszórt csirke- vagy kacsasárgájával. Addig kevergettük őket, amíg a cukor fel nem oldódott és a sárgája krémes nem lett. A mama néha cukrozott mákot szolgált fel nekünk tejjel. Ezt a specialitását bádogtányérokból ettük. Kanalaink szaporán karcolták a fémet. Emil mindig gyorsabb volt nálam. Utána a kinti vécére szaladtunk, ami a hátsó udvar végében állt, közvetlenül a kerítés mellett. Sreten a vécét jugoszláv együttesek, a YU-grupa, a Smak és az Atomsko sklonište plakátjaival borította be. Egy hűvös reggelen nem volt kedvem lemenni a téglaösvényen egészen a zord falyukig, így közvetlenül a nyári konyha ajtaja mellé vizeltem. Bágyadtan elméláztam, de egyszerre csak rám támadt egy liba. Rám ugrott, a földre döntött, és a bal szemem alatt megcsípett. Üvöltöttem, mint egy őrült. A liba úgy csapkodott a szárnyaival, mint Muhammad Ali. A mama odarohant, átkozta Hitlert, és teljes erejéből megütötte a libát egy fém fazékkal. A kábult liba megtántorodott és hanyatt esett. A mama megragadta a nyakánál fogva, és visszavitte a kerítéshez, ahonnan előtte kiszabadult. Még jobban sírtam, amikor rájöttem, hogy vér szivárog az arcomból. Azon a napon, noha nem ez volt a terv, tollas Muhammad Alit ebédeltünk. A mama egyébként szeretett

galamb- vagy pulykalevest főzni, vasárnaponként kakast vagy pulykát sütni, dióval a csőrében. Volt neki egy egész raj „néma" kacsája és libája is, amelyeket kukoricával tömött. Amikor az egyik hízott kacsa eltűnt, a mama arra gyanakodott, hogy szomszédja, Zorka ellopta. Felmászott a kétlábú falétrán, és benézett a szomszéd kiskonyhájának ablakán. Aztán fogta Baka nagybácsi legénykori esernyőjét, majd annak kampóját áthúzta a fedő fülén, amivel Zorka néni egy nagy fazekat borított le. Vida mama meg volt győződve arról, hogy szeretett, hájas kacsája volt a levesben. Ettől a szerencsétlen eseménytől fogva ők ketten nem beszéltek egymással, bár a „néma" kacsa ellopása soha nem nyert bizonyítást. Zorka néni a lekai iskola igazgatójának volt az édesanyja. A felesége, Zorica a tanító nénim volt. A nagybátyám és a nagynénám a keresztkomái voltak. Fiuk, Mita költő volt, és Újvidéken élt. Mentorát, Miroslav Antićot gyakran elhívta Homokrévbe. Nagyapám góréjába bújva néztem a tető alatt az idős és beteg költőt, ahogy a szomszéd udvarán játszott a kutyákkal, akár egy gyerek. A kutyámat Flokinak hívták, és Vida mamámtól kaptam abban az évben, amikor Georgije papám meghalt. Nagyapám halála után Sreten bátyám Vida mamához költözött. Az utcai szobában aludt, késsel a párnája alatt. Persze gyerekkorában ő is hallgatta a mama rémtörténeteit. A bátyám és én kereszteletlenek voltunk. Ez a tény rettenetesen bántotta istenfélő nagyanyánkat. Egy alkalommal, Lázár szombatján fűzfaággal a kezemben, haranggal a nyakamban elmentem vele a homokrévi templom körmenetére. Emiatt kommunista apám rettenetesen megharagudott rá. Megtiltotta neki, hogy a jövőben elvigyen a fűzfaszentelésre. A mama idővel egyre szenilisebbé vált. Mesélte, hogy az egyik rokona eladóként dolgozott, de arra nem emlékezett, hogy mit árult. A falra mutatott, én pedig felsoroltam mindent, ami eszembe jutott: mész, ecsetek, festék. A végén kiderült, hogy az emlegetett rokon egy vetőmaggyárban dolgozott, és pörkölt napraforgót árult. A napraforgófej-mintás „hengerek" juttatták eszébe, amelyekkel a kőműves Gyurika felesége nemrégiben a mama felújított nyári konyhájának falait díszítette ki. Egy marhapástétom-konzerv például az édesapja – a gazdag birtokos és a karlovai malom társtulajdonosa – ökreit juttatta eszébe. Elmesélte, hogy Georgija papa előtt egy szadista felesége volt, aki gyeplő-

be fogta. Úgy korbácsolta, mint egy állatot, miközben ő egy ökörfogatot húzott. Egy napon egy nagy, masszív, fából készült mákdaráló talapzatának támaszkodva találtam rá. Ujjával intett, hogy maradjak csendben. „Alszik", mondta. Arra gondoltam, hogy Šojka alszik a konyhában. Benéztem az üvegajtón, de senkit sem láttam kinyújtózva a kanapén. Lassan bementem. A kanapén egy katalógusból kitépett papírdarab hevert, amelyet Emil édesanyja adott a mamának. A mama egy konyharuhába csavarta a modellt. Amikor elmeséltem ezt az apámnak, a nagyanyámat, a nagybátyám beleegyezésével, elvitte az idősek otthonába. Néhány hónappal később, iskolából hazajövet, Pavle várt rám a buszmegállónál. Komoly volt. Félrehívott, messzire az utazódiákok zajos tömegétől. Elmondta, hogy Vida mama meghalt. Sok évvel a temetése után hallottam a szörnyű történetet, hogy egy alkalommal egy erőszakos öregember a fa sétabotjával fejbe ütötte. „Ettől halt meg", ezekkel a szavakkal fejezték be a történetet azok, akik ezt bizalmasan közölték. Apám azt mondta, az emberek hülyeségeket beszélnek. Vele ellentétben én nem utasítottam el teljesen a bizonyíthatatlan állításaikat. Vida mama sajnos szörnyű dolgokat élt át.

5.

„Kutyaként éltem, kutyaként is temessetek el", morogta Georgije nagyapám a kezemet szorongatva. Előtte hallottam, ahogy Šojka azt mondja neki, hogy Mila nagybátyja a koporsóban egészségesebbnek néz ki nála. (Mila nagypapa valódi neve Milán volt. Nagyapámat mindenki Đurának hívta, és kevesen tudták, hogy Georgije volt az igazi keresztneve.) A nagyapám bátyja Pesten tanulta ki a lakatos szakmát; egy gőzcséplő megbecsült mestere és tulajdonosa volt. Nagyapám több hentesbolt tulajdonosa volt Homokrévben, és fűtő egy tengerentúli hajón. Dolgozott hentesként Buenos Airesben és Cardiffban is. A nagykikindai „bélkészítő" munkavezetőjeként vonult nyugdíjba. Bánátban a debreceni kolbászáról volt ismert. Georgije nagyapa szeretett kocsmázni. Elitta a megörökölt vagyont és a nagy vágóhídi fizetését. Vida mama ezt sehogyan sem tudta megbocsátani neki. Szent Bertalan ünnepén megitta a pohár borecetet,

amit a háziasszony elé tett, hogy ha akarja, savanyítsa vele a levest. „Ez nem valami bor, testvér", kifogásolta Mila nagypapa. Kétszer nősült. Először valami Radojkával, másodszor pedig a karlovai elvált asszonnyal, Vidosavával. Azt mesélik, hogy egész életében Annát szerette. De megtiltották neki, hogy német nőt vegyen feleségül. Azt hiszem, emiatt kezdett el inni, és indult el a tengerentúlra a konstanzi kikötőből egy másik, idegen világba. Az utcán, a lépcsőn ülve mesélt a tengeri békákról, melyek akkorák, mint Šojka Fićója. Különben nagyon keveset beszélt. Az óceán mélyén lappangó óriási ökörbékákon kívül arról is mesélt, hogyan kínozták meg a németek és vertek szöget a körme alá a lágerben. Arra kényszerítették, hogy árulja el, hol rejtőzik az illegalitásban élő Rada Trnić. Nem ismerte be, hogy egy éjszaka a saját pincéjében bújtatta a nagykikindai partizánkülönítmény politikai komisszárját. Pópa hamarosan életét vesztette, bajtársai visszavonulását védve, akik az áldozatának köszönhetően sikeresen áttörték a német üldöző egységek gyűrűjét Simić tanyájánál. (Ugyanebben a pincében fog a papa – aki közben krumplit csírátlanít és válogat – unokája, Sreten a lépcső legmagasabb fokáról fejre esni, miközben partizános–németest játszik.) Nem tudni, milyen áron mentette meg a nagypapát – és sok más homokrévi polgárt – Rajko, az ismert kereskedő. (Azt pletykálták, hogy Anna apja, egy Volksdeutscher mentette meg a biztos haláltól, de ez egyszerűen nem volt igaz. Baka nagybátyám megint azt mondja, hogy a nagyapám azért került börtönbe, mert feketepiaci ember volt, a megszálló hatóságok engedélye nélkül marhákat vágott és húst árult. A megkínzását és a hősies viselkedését soha senki nem kérdőjelezte meg.) Amikor a felszabadítók bevonultak Homokrévbe, napokig együtt ivott az oroszokkal. A kerítés mellett sokáig állt egy olajzöld fadoboz a gránátoknak. Rohadni kezdett és kissé törött volt, de az orosz jelek még leolvashatóak voltak rajta. Vida mama megtartott a padláson egy kék színű, ütött-kopott fém fazekat is, amiből az oroszok ittak. Nem engedte, hogy játsszak vele. Megengedte, hogy elvegyem a régi teknőt, amelyben valaha kenyeret dagasztott. Indiai kenunak használtam. Fűtengeren hajóztam. Nagyapám azt is megengedte, hogy a padlásról levigyek egy fakalapácsot, amivel „pontokat" vert, amihez a szőlőt kötötte. (Ha a földet ütöttem vele, vagy meglendítettem a kalapácsot,

Odin fiává, Thorrá váltam.) A szüret előtt a nagyapám kivitte a hordókat, hogy megmossa őket. Néha egy nagy teknőben fürdött. Ha nem látta, akkor beledobtam Jackie szukámat is. Ők ketten áztatták magukat a savanyú, borszagú vízben. (Néhány évvel később Jackie lesz az én hűséges Flokim anyja.) Georgije papának egész almafahajtás-gyűjteménye volt. Valahányszor valamilyen lédús gyümölcsöt evett, elvetette a magját. A zárt verandán, a tornáckerítés teljes hossza mentén tucatnyi földdel tömött konzervdobozt sorakoztatott fel, melyekből vékony almahajtások magasodtak ki. Hitt abban, hogy képes lesz beoltani és elültetni őket a kertjében, ahol már egész sor termékeny gyümölcsfasor állt. Gyakran játszottam a régi sárgabarack lombkoronájában. Egyik reggel, amikor éppen alattam állt, néhány nagy, túlérett gyümölcsöt ejtettem a fejére. A micisapkája csupa folt lett. Nevetett a csacsiságomon. Akkor is nevetett, amikor a „harci" kalapácsommal elpusztítottam egy éretlen sütőtököt. A mama szomorúan sóhajtott fel a kár láttán. Nevetés közben rezgett a papa hasa. Akkor nem nevetett, amikor a barátja, az öreg csempész, Pakula biciklijének tömlőjéből kiloptam a szelepet. Sok helybeli jött, hogy a papa megjavítsa a biciklijét, vagy beragassza a gumiját. Tudta, hogy elloptam a szelepet Pakula gumijából. Megdorgált: „Ez nem játék." Az egyik kedvenc játékom a mákdarálás volt. Nagyszüleim megengedték a szomszédoknak, hogy használják a nagy mákdarálót, akik vagy aprópénzzel fizettek a szolgáltatásért, vagy „vámként" otthagytak egy-két maréknyi mákot a daráló mellett felakasztott vászonzacskóban. A nyári konyha elé, közvetlenül a mákdaráló fatalapzata mellé nagypapám egy szőlős barackot ültetett, ami meglepően gyorsan nőtt. Egyszer, amikor nagyapánk rajban keringő galambjait figyeltük, egy barackágon megláttunk egy levelibékát. Megkérdeztem nagyapámat, vajon ez a világoszöld béka megnő-e akkorára, mint azok a szörnyű tengeri békák, akikkel az utazásai során találkozott. A papa ahelyett, hogy válaszolt volna, csak ravaszul nevetett. A papa galambdúcához, amely a nyári konyha fölött volt, Šojka műhelyén keresztül lehetett feljutni. Baka bácsi és apám válaszfalakat és galambdúcajtókat készítettek szárított napraforgószárból. Néha felmentem a vadóc galambokhoz gabonát és kukoricát szórni egy nagy fém vályúba. A tetőtér földes padlójára évtizedek óta galambürülék rakódott

le. Egy viharos éjszakán a nyári konyha fala és oromzata hirtelen ledőlt, és magával rántotta nagyapám galambdúcát. Nagyapám felfogadott egy legfeljebb másfél méter magas – Gyurika nevű kőművest, hogy rendbe tegye a nyári konyhát. Baka bácsi és apám segített neki. Šojka bácsi közölte, hogy ő villanyszerelő mester, és nem akar a falazásban, vakolásban és a festésben részt venni. Nagyapám azt állította, hogy rossz volt az alap, és azért dőlt ki a fal, mert a házat egy török temetőre építették. Pavle azt javasolta, hogy azonnal kezdjünk el ásni nagyapám kertjében, és keressünk dukátokat a sírokban. Amikor elmagyaráztuk az ötletünket a papának, elvitt minket egy orgonához, amely alatt egy mésszel teli mély lyuk volt. Amikor felemelte a fedelét, békákat láttunk ugrálni az alján. Feladtuk a török arany keresését, amikor azt hallottuk, hogy a meszes gödörnél kétszer-háromszor mélyebbre kell ásni. Mielőtt a nyári konyha része összeomlott volna, ott töltöttünk legtöbb időt. Vacsora után a *Vidám este* című műsort hallgattuk. Például Živan Milić énekelte a *Što to šušti bagrem beli* című dalt, a mama kötögetett, én a háromlábú lovamat, a kukoricamorzsolót nyergeltem, a papa pedig egy selejtes malacot itatott a Smederevac tűzhely sütőjében melegített tejjel. Láttam, hogy nagyapám a nyári konyha üvegajtajához lökte Vida mamát. Bal kezével a nyakát fogta, jobbjával pedig pofozta. Csak akkor engedte el, amikor meghallotta a sírásomat. Felült a biciklire és elhajtott valahova. A mama nem sírt. Azt mondta nekem: „Ez semmi. Volt már rosszabb is." Elmondtam apának, hogy mi történt. Megvárta, míg a papa visszatér, majd elébe állt, és ordítani kezdett, mint a fába szorult féreg. A papa csöndben hallgatta a fia szidalmazását. Hallottam apámtól, hogy ha a papa még egyszer kezet emel Vida mamára, akkor majd „vele gyűlik meg a baja". Nem tudtam, hogy ez mit jelent. Nem sokkal később Georgije papa megbetegedett. Hallottam őt egy-két nappal a halála előtt, bocsánatot kért valakitől. Apa később elmondta, hogy a papa Argentínát és valami szerencsejáték-adósság körüli összetűzést emlegetett. Úgy tűnik, a papa kést rántott valakire. A borotvájával együtt temették el. A koporsót a testével két székre fektették, arra a kapu előtti helyre, ahol általában játszottam. Šojka részeg kollégája sikertelenül próbálta a szögeket beleverni a koporsó fedelébe. Baka bácsi elzavarta. A temetés után apám két narancsot adott

nagyapám éjjeliszekrényéből. Valamilyen narancssárga műanyag vödörbe tettem őket. Apa dühös volt, amikor meglátta, hogy mit tettem. Kivette a büdös vödörből a narancsokat, és kihajította a kertbe, egészen a szomszéd határát szegélyező akácokig, amelyek ismeretlen okból hirtelen kiszáradtak. A dal, amelyre nagyapám bánkódni szokott, az elszáradt akácvirágról szólt. Erről a dalról mesélt nekem, miközben egymás mellett feküdtünk a kukoricacsuhé-matracon, libatoll dunnával betakarózva, abban az ágyban, amelyikben egy késő délután meghalt, felidézve a régmúlt időket. Énekelj, Živan! „Mit susog a fehér akác / fonnyadt virágával? / Ha lágyan megérinti a szellő, / lelkemben megremegek. / És akkor eszembe jutnak az régmúlt napok / csodás idők, most hol vagytok? / Amikor a virágos ágak alatt voltam / én voltam a legboldogabb."

6.

Sreten bátyámmal ellentétben, amíg Jaukovóba nem költöztünk, ritkán voltam Nedin papa és Julka mama vendége. Sreten nagy csibész volt. Egyszer az ebédlőasztal alá bújt, és a mama szabóollójával levágta a papa ünnepi kalapjának szegélyét. Miután már mindenki sorra megszidta emiatt, fogta az övet, hurkot csinált belőle, felmászott a zsámolyra, levette a naptárat a falról, és átbújtatta a szög fejét az öv lyukán. Amikor Julka mama odajött, ijedten felsikoltott: „Nedo, ez felakasztotta magát!" Sreten csak akkor vette le hirtelen a nyakáról a szíjat, amikor a papa berohant, majd elkezdett csúfolódni és a nyelvét nyújtogatta. A mama kikapta a kezéből az övet, és elkezdte kergetni a szobában. Alig menekült meg a dühös öregasszony elől. A történtek után a nagyanyám azt mondta anyánknak: „Milica, ne hozd ide többet!" Az ő sarokházukban lakott Milenko nagybátyám is a családjával, mindaddig, amíg a hatalmas kert másik végében nem építette fel a saját házát. Pavle megismertetett a környékbeli srácokkal. Játszottunk a macskakövön, a gödrökben, az eperfán, az elhagyatott telken, ahol futballpályát építettünk és kosárpalánkot állítottunk, a nagybátyám traktorjain és kombájnjain, a szalmatárolón vagy a górában. Én voltam a legfiatalabb közöttük, az „aranybolha". Gyakran barangoltunk az ártér környékén vagy a közeli szőlő- és gyü-

mölcsöskertekben, hogy hálóval halat fogjunk a DTD-csatornából, hogy karbiddal durrogjunk, hogy szekéren csúszkáljunk a befagyott Salatár halastavon, hogy felfedezzük Keler kádját vagy az elhagyatott régi téglagyárat. Este lakomát rendeztünk: krumplit sütöttünk héjastól, tepertőt és zsírszalonnát ettünk, az utcán egy sikátorban csutkából és levágott kukoricaszárból gyújtott tábortűz mellett. (Az egyik ilyen lakomán Pavle – büntetésből a kosarunk elpusztításáért – bojtorjánból készített koronát tett annak a Batónak a fejére, aki néhány évvel később szőnyeget lopott a nagykikindai Belgrád áruházból, a Fićo tetejére téve; a hatalmas szőnyeg hosszabb volt, mint maga a Fićo, így az úttesten húzták maguk után; a népi milícia hamarosan elkapta. Amikor legények lettünk, elkezdtünk a „városba" járni, először a homokrévi moziba, ahol megnéztük a *Görög füge*t meg a kung-fu nyomorék nagymesterét. A spagettiwesternek, az erotikus vígjátékok és a hongkongi filmek képezték a nyolcvanas évek elején a kulturális életünk csúcsát). Az újonnan épült családi házammal szemben található romos épületben játszottunk. Úgy bújkáltunk az elhagyatott gyümölcsösben és szőlősben, akár a dzsungelben. Aztán azt a romos parasztházat megvásárolta egy óceánjáró nyugalmazott kapitánya, aki állítólag a világ összes tengerét és óceánját bejárta. Ekkor még nem tudta, hogy Homokrév legkegyetlenebb kalózaival találja szemben magát. Csalódottan, hogy játszótér nélkül maradtunk, úgy döntöttünk, hogy háborút indítunk a megszálló ellen. Először több száz lyukat ástunk, és ezekbe rejtettük el a kinti vécéből származó „aknákat". Egész nap vödrökben hordtuk a szart, óvatosan beleöntöttük a lyukakba, majd elástuk. Ezután különféle gyomnövények magjait gyűjtöttük, és elültettük az egyébként is elhanyagolt kertbe. A tengerész a földjét tisztítva gyakran esett aknamezőbe. Mérgesen, mint egy kutya, a világ összes nyelvén káromkodott, miközben a csizmája büdös és ragacsos talpát tisztította. Úgy jósoltuk, hogy a legrosszabb még hátravan, amikor majd tavasszal sikertelenül kezd megbirkózni a vadfűzzel, a nagy levelekkel, a selyemmályvával, a mezei zsurlóval, a réti lórommal, a csillagpázsittal, a fehér mustárral, a bojtorjánnal, a tarackbúzával, a sövényszulákkal, a mezei aszattal, a disznóparéjjal, a bürökkel és az acsalapuval. Ez volt a mi bosszúnk az idegen hódító ellen. De hamarosan egy egészen másfajta

szórakozás kötötte le a figyelmünket. A nagybátyám gépműhelyében tyúktojást „öntöttünk". Fecskendővel és tűvel eltávolítottuk a tojás sárgáját és fehérjét, a helyére pedig gittet fecskendeztünk. Azt akartuk, hogy a mieink legyenek a falu legkeményebb tojásai. Csak kevés embert sikerült becsapnunk az „öntöttünkkel". Egy alkalommal Pavle nehezen tudta eltávolítani a beégett tűt a fecskendőből. Leültem mellé a betonlépcsőre, és néztem. Húzta, ahogy csak bírta. A tű hirtelen leesett, és a combomban kötött ki. Majdnem elájultam a hirtelen támadt éles fájdalomtól. Pavle fürdőszobájába rohantunk. Segített kihúzni a tűt a lábamból. Aztán fogta a Vim mosogatóport, és erőteljesen a tenyeréhez kocogtatta a dobozt. Mosószerrel akarta kimosni a sebemet. A fedél azonban hirtelen kinyílt, és az összes por a számba került. Minél jobban öblítettem, annál több hab jött ki a számból. Kiszaladtam a fürdőszobából az udvarra és köpködni kezdtem mindenfelé. Pavle fogta a fejem, miközben én habsugarakat lövelltem ki magamból. A végén tehetetlenül a cseresznyefának dőltem, megbénultam a vimes habtól. Pavle rémülten ült a lábamhoz. Ekkor lövés dördült el egy sörétes puskából. Nagybátyám kikukucskált a tető alól. „Seregélyek", mondta, és eltűnt a befejezetlen padlástér sötétjében.

7.

Nagybátyám TAM Pionirja lassan haldokolt, rozsdás acél keréktárcsái félig a földbe süllyedtek. Nem tudni, hogy ki törte be nemrég a szélvédőjét. Az oldalajtók ablakai sem voltak meg. Az olajzöld szín már csak helyenként volt felismerhető a bádogon. A pótkocsiján egy csomó felismerhetetlen fémhulladék halmozódott. A széthullott kamionülésből kilátszottak a rugók. Ott ültem a kormánykeréknél, melyet nem bírtam elmozdítani se balra, se jobbra. Pavle azt mondta: „Lőszer nélkül maradtunk, ezért fel kell másznom a tetejére, és onnan lőni légvédelmi fegyverrel." Ügyesen felmászott a kabin tetejére. Az ellenség még erősebben lőtt ránk. Elkiáltotta magát: „Csukd be az ajtót". Nem csuktam be. Még egyszer azt kiabálta: „Csukd be az ajtót." Nem csuktam be mindjárt. Nem tudom, miért tétováztam. Elfeküdtem a szétfeslett, büdös ülésen, és nagy nehezen el-

értem a kilincset. Nagy robajjal becsaptam. Pavle fájdalmasan felkiáltott: „Jaj, az ujjam, az ujjam!" Az ajtókeret és a kabin között vér folyt. Meghallván a jajveszékelést nagyapám, Neda és Julka nagyanyám kiszaladtak a házból és odafutottak a kisteherautóhoz. Pavle őrjöngött fájdalmában, a hüvelykujja mintha satuba lett volna szorítva. Nagyapa kinyitotta az ajtót és karjába vette a harcostársamat. Pavle egész tenyere véres volt. A papa feltette a Partizan csomagtartójára. Elmentek az orvosi rendelőbe. Nem jöttem ki a Pionirból. Nagyanyám időnként mérgesen rám nézett. Pavle azonnal megkeresett, amint visszatért az orvostól. Én továbbra is a kabinban bujdostam. Mellém ült. Megmutatta a bekötött hüvelykujját: „Nézd." Nagyapa és nagyanya mondták, hogy jöjjünk ki a hadi járműből. Megtiltották, hogy játsszunk a bácsikám hulladéklerakó-helyén és a nagyapám kovácsműhelyében. Nagyapa átölelt mindkettőnket. Azt mondta: „Ti harcosok vagytok. A harcot nem adjuk fel egy sérült hüvelykujj miatt." Felemelte bütykös kovácskezét, és megmutatta a hüvelykujj nélküli tenyerét. Forgatta a szemünk előtt, közelített és távolított. Pavle a nagyapám négyujjú tenyeréhez tartotta az ő bekötözött ujját. Azonnal egyértelművé vált. Számunkra, pionír-harcosok számára, a nagyapánk hős volt, aki a megszállókkal folytatott harcban elveszítette a hüvelykujját. (Néhány évvel később a demencia elvette az ítélőképességét, ahogy annak idején a kovácskalapács levágta a hüvelykujját. Pavle és én vittük a nehéz fenyőfa keresztet a halotti menet élén.)

KECSKÉS Ildikó fordítása

DAVID ALBAHARI

Utószó

(Tollbamondott regény)

Marina, köszönöm…

A király a keddre virradó éjjel hunyt el. A székesegyház toronyórája 0 óra 43 percet mutatott. Ugyanabban az időben, pontosan ugyanabban az órában az ifjúsági hostel egyik szerényen berendezett szobácskájában a szomáliai Szulejmán és szerelme, Hanni Gretl éppen befejezték több órás erotikus maratonjukat, és behűtött, olcsó pezsgővel koccintottak, abban a mélységes meggyőződésben, hogy az összes templomi harang váratlanul ébredő zúgása éppen az ő tettüket hirdeti. Diadalittasan léptek az áttetsző függönnyel takart ablakhoz, és eszeveszett ugrándozás közben a neveiket kezdték kiáltozni, noha kissé meglepte őket a tény, hogy rajtuk kívül senki sem az ő neveiket kiáltozza, hanem valami egészen közönséges, szinte faragatlannak ható neveket egy olyannyira magasztos cselekedet közepette, mint amilyen egy szomáliai férfi és egy sváb nő erotikus egyesülése. Ám ha csak egy kicsit jobban ismerték volna vendéglátóik szertartásait és történelmét, tudhatták volna, hogy éppen egy kis király és az ő még kisebb királysága végtisztességének voltak a résztvevői. Megtudhatták volna ennek a királynak a nevét is, ami ugyan számukra semmi különöset nem jelentett volna, mivel erről a szerencsétlen kis uralkodóról még a helyi lapok is ritkán tudósítottak, azokban az újságokban és televíziós műsorokban pedig, amelyek az hazáján kívül élő érdeklődőkhöz érkeztek, ezekből a hírekből még kevesebb jutott. Mindenesetre, annak ellenére, hogy a székesegyház körüli sétálóutcákban továbbra is jól kivehetőek voltak a sírással vegyes kiáltozások, alig volt hihető, hogy ezek közül bármi is kimondottan az elhunyt királynak szólt volna. Ám mint azt a régi nagy gondolkodók szépen megfogalmaz-

ták: *sic transit gloria mundi*. Igaz ugyan, hogy a király nem értett egyet ezzel a szólással, vagyis – jobban mondva – nagyobbrészt nem értett vele egyet, leginkább azért, mert öreg udvari tanítója mindig ezzel a szólással köszöntötte őt, majd áttért a közismert *periculum in mora*ra, hogy végül mindent a *homo homini lupus*szal pecsételjen meg. A királyt különösen ez utóbbi szólás idegesítette, mivel ifjú királyfiként, aki Mark Twain *Koldus és királyfi* című könyvének fordításán nőtt fel, még valóban meg volt róla győződve, hogy ezen a földön kizárólag jó emberek élnek. Ó, királyom, királyom, milyen naiv is voltál. Ahelyett, hogy kisszámú, mégis értelmes alattvalóid fölött uralkodtál volna, te holmi szép regények fölött időztél, s valószínűleg több ízben is ellátogattál titokban a közeli mozikba és színházakba, ahol egyetemista színjátszó csoportok amatőr előadásain vettél részt, mi több, még holmi állítólagosan erotikus filmvetítéseken is, amelyeken – mint később az ilyen fajta felügyelettel megbízottak hangoztatták – átadtad magad az élvezet csoportos megnyilvánulásainak. Milyen élvezetekről van szó? Erről biztonsággal senki nem tudott nyilatkozni. Minél kisebb egy ország, mondhatni, annál nagyobb alattvalói iránta érzett ellenszenve, még egy olyan ország esetében is, amelyről éppen beszélünk. Az ilyen ügyek ismerői majd felhívják a figyelmünket az effajta állítások és a mi szerencsétlen valóságunkban létező, valóban kis országok közötti diszharmóniára. Elég, ha csak Monacóra, Lichtensteinra, vagy Andorrára gondolunk: mondhatni, minél nagyobb az ország, annál nagyobb erőfeszítéseket tesznek az uralkodói, hogy hatalmi rendszerüket megvalósítsák. Ám annak az országnak a királyát, amelyről most beszélünk, nem kell megvádolni semmiféle politikai, avagy uralkodói hibával, mert ilyen hibák vagy nem fordultak elő, vagy biztonsággal a parlamentáris demokrácia valamely másik résztvevőjének voltak tulajdoníthatók, amelynek élén Monica von Schedou állt, férjével, Maxim von Schedouval. „Mi, voltaképpen én és a férjem, következetesen kísérjük a demokrácia világának és intézményeinek valamennyi fejlődési vonalát. Egészen biztosak vagyunk benne, hogy e pillanatban azon az úton haladunk, amely állandó sebességgel hagyja maga mögött az összes lehetséges következetlenséget, különösen azokat, amelyek egy szélesebb értékrendszerhez kötődnek. Minder-

ről részletesebben Maxim beszél majd." Szulejmán már rég felhagyott azzal, hogy a rádión hallgassa azt, amiről Monica von Schedou olyan tapintatosan tudott hajnalig csevegni. Nője, Hanni Gretl megkísérelte lerázni az izzadságcseppeket a rasztahajáról. Amióta tíz évvel ezelőtt a királyságba érkezett, Szulejmán képesnek és hajlandónak mutatkozott rá, hogy egzisztenciáját mindenestül kígyóformájú szerszámának a szolgálatába állítsa, amely iránt a női és a férfi lakosság egyforma érdeklődést mutatott, nem is kísérelve meg eltitkolni hajlandóságát, hogy mindkét nemet egyszerre, vagy külön-külön kielégítse. „Mindenfélét összebeszéltem akkor, főleg annak a felügyelőnek, akinek olyan elragadó szeplőcskék virítanak az orcáján. Szeretem a szeplőcskéket, persze csak ha a megfelelő helyeken találhatóak." Intett Hanni Gretlnek, és bevonult a fürdőszobába, hogy lezuhanyozzon. Az évi szabadságok idénye még nem kezdődött meg, úgyhogy épp elég ideje volt arra, hogy alaposan felkészüljön az esti kimenőre. Ez alatt Hanni Gretl összeszedte ruhatáruk szétdobált darabjait, betette őket a tolóajtós szekrénybe, és bekapcsolta a tévékészüléket. A tévén semmi újdonság, csak reklámok és dilemmák, gondolta, és eszébe villant, hogy ezeket a szavakat már máshol is hallotta, biztos nem ebben a hotelroncsban, amelyben csak a Szulejmánhoz és őhozzá, Hannihoz hasonlatos idióták tartózkodnak! Mennyivel jobban szórakozott a múlt nyáron a horvát Kornatin. „Kevés olyan hely van, mint az" – mondta a tükörképének, majd kétszer-háromszor megismételte, minden alkalommal egyre hangosabban, míg végül a fürdőszobából fel nem hangzott Szulejmán hangja: „Jól van, jól van na, megértettem: túl soká szöszmötölök már a fürdőszobában." „Azt ígérted, hogy ilyesmi nem fordul elő többé!" „Te meg azt ígérted nekem, hogy nem piszkálsz többé a börtöntörténeteimről szóló mesékkel!" „Börtön? Mikor voltál te egyáltalán börtönben?" „Ez egy hosszú történet, és nem olyanoknak való, mint te." „Ugyan mi a csuda hiányzik belőlem? Talán túlságosan rendes a székletem a kényes ízlésednek?" „Majd mindjárt megmutatom én neked, mi az igazi ízlés!" Szulejmán ordítva jelent meg a zuhanyzó ajtajában, de nem hajthatta végre borzalmas lerohanását, mert meggátolta ebben a szomszédos szobából felhangzó rikoltás: „Ha én most odamegyek hozzátok, lenyúzom annak a fekete majomnak a bőrét!" „Fekete" – mondta

Szulejmán. „Honnan tudja, hogy fekete vagyok?" Hanni Gretl szóra nyitotta a száját, de fogalma sem volt, mit mondjon, hát úgy maradt, meredten állva, tátott szájjal, pislogni sem mert. Ha figyelte volna valaki, azt hihette volna, hogy valami hosszú és kemény tirádába fog mindjárt, de csak egy vékonyka káromkodást volt képes kipréselni magából: „Az Isten bassza meg, fogalmam sincs!" „Ne káromold az Istent, kicsim, az bűn." Szulejmán sétálni kezdett a szobában, nedves nyomokat hagyva maga után, amelyekért előző reggel torkaszakadtából ordítva hordta le őket a szobalányuk. „Mi baja?" – kérdezte akkor Szulejmán. „Úgy ordibál, mintha ez az ő apai öröksége volna." Hanni Gretlt nem érdekelte a beszélgetés folytatása. Udvariasan bocsánatot kért a szobalánytól, majd amikor kiment, elküldte szépen az anyja picsájába. Ez természetesen az apai örökségre vonatkozott, amelyről mindketten hosszú és szomorú történetet tudtak volna mesélni. Például azt, hogy Szulejmánnak a fivéreivel az apai örökség elosztásáról folytatott, kudarcba fulladt megbeszélése után el kellett hagynia a szülőházáját. Hanni Gretlnek pedig sosem sikerült megtudnia, mi történt a családi örökséggel, amit az apja hol elvesztett, hol ismét visszakapott Németország keleti részeinek nyugativá válásakor, és fordítva. Ezzel szemben a királynak nem voltak ilyen témái és dilemmái. Az atyai örökségekről szóló történeteknek jelentős szerepük volt a királyok, királynők és leszármazottaik életciklusainak leírásaiban, de ez az uralkodó teljesen magányos volt. Még azt sem tudta, hogyan szerezte meg a királyi címet, ha egyáltalán megszerezte. Amióta csak az eszét tudta, az emberek olyan szavakkal szólították meg, amelyek tartalmazták valamelyik uralkodói titulust. A király csak egy testes nőre, a dajkájára emlékezett vissza, aki három nyelven szólt hozzá: franciául, németül és angolul. E három nyelv mindegyike végtelenül szép, lángoló képeket hozott létre az emberi tudatban; ugyanaz a tárgy, kérdés, ügy németül kimondva kihunyt tűzhelyek képét idézte fel, míg az angol nyelvben a legváltozatosabb színű, rendezett sorozatok létrejöttét eredményezte. Néhány év elteltével a király középiskolás lett. Az iskolába egyedül járt. A már említett dajka órákat adott neki különböző nyelveken, bevezette őt a kémia és a fizika vonzó világába, emellett pedig néha rábírta, hogy önállóan készüljön fel a vizsgára biológiából, ami a király legszeretettebb

tantárgya volt. S itt jutunk el ahhoz a paradoxonhoz, amely hosszan tartó színekkel ábrázolta a király önmagával vívott küzdelmeit: bármennyire is szeretsz valamit, mindig létezni fog más, amit majd jobban szeretsz. Ágya alatt egyre kisebbre apadt azon tankönyvek és életrajzok halmaza, amelyek a biológia különböző kérdésköreinek lettek szentelve, miközben hozzájuk viszonyítva gyors ütemben gyarapodott az a könyvgyűjtemény, amelyben a központi helyet ez a szó foglalta el: „szerelem." Hogy hányféle könyv volt itt egy rakáson, hát az hihetetlen! A ponyvaregényektől, amelyeknek érzéki borítóján az izmos hátak és a varázslatos keblek domináltak, a komoly tanulmányokig, amelyek a szerelemnek az életünkben játszott szerepével foglalkoztak, s amelyekben összetett és szerteágazó filozófiai rendszerekben kutatták a szerelmet olyan filozófusok, mint például Schopenhauer, Kierkegaard, Platón és Freud. Néhány hónappal később a nyilvánosság tudomására jutott a király filozófus-választása, mégpedig annak a ténynek köszönhetően, hogy a szobalánya végre elég mélyen nyomta be a partvist az ágya alá. Ebből valóságos skandallum lett, olyan kommentárok követték, mint például: „És mi lett volna, ha az ágy alatt rakétaelhárító rendszerek adatai lettek volna?", vagy: „Kinek kell egy ilyen király?", noha a király egyáltalán nem volt senki uralkodója, királysága pedig mind jobban zsugorodott az említett botrány idején is, de ilyen a valóság, teljesen magadra vagy hagyatva – amiről Dž. M. népi költő néhány szerelmes versében sokkal meggyőzőbben írt, mint a király összes filozófusa valamennyi könyvében. Ez most úgy hangzik, mint holmi naiv mese, ám abban az időben, amikor a király talpa alatt állandóan inogott a talaj, a következmények sokkalta veszélyesebbek voltak, legfőképpen az a tény, hogy a királysága úgy zsugorodott egyre kisebbre, mint egy macska-egér játékban, gyakorlatilag csak egy zürichi hotel egyik emelete maradt meg neki, ahol aztán attól a perctől fogva magányosan számlálhatta a napjait. A király tehát szívinfarktusban hunyt el. Ez azt jelenti, hogy reggelente fulladva ébredt, és a szorítás lassan, de biztosan az egész mellkasára kiterjedt, néha pedig azzal fenyegetett, hogy megtölti az egész nyelőcsövét, és kiömlik a jó öreg külvilágba. Olykor viszont ez az érzés egy csepp keserűséggé változott, egyetlen cseppé, amelyben a legnagyobb sűrűségben koncentrálódott minden

harci gáz, és amely szakadatlanul azzal fenyegetett, hogy leszakad a tüdő felső szegélyéről, és fájdalmas lyukat fúr, utat nyitva a méregnek a király hasüregének teljes kozmoszába. Ám azt is mondhatnák, hogy ez csak a történet kezdete, a meghasadt szív betegségének esetében ugyanis nélkülözhetetlen, hogy a keserűség és a szív, ha lehet így mondani, együttesen hagyják el a beteg személyt, és közösen lépjenek ki a nagyvilágba. Eh, nagyvilág! A király már réges-régen feljegyezte füzeteinek egyikébe: „Ahelyett, hogy minden percben világosabb lenne, a nagyvilág minden pillanatban egyre sötétebbé válik, úgyhogy mindennek a végén, vagyis saját életútjának a végén az ember nem a világosságba lép ki, hanem a sötétségbe." Minderről Szulejmán és Hanni semmit sem tudtak. Számukra a világosság világosság volt, a sötétség pedig sötétség. „S ezt senki sem változtathatta volna meg", mondta Hanni. „Egyedüli kivétel", fenyegette meg Szulejmán viccesen karcsú mutatóujjával, majd mutatóujját az ég felé emelve, „az ott fenn." Megsejtve, hogy ennek a párbeszédnek a folytatása a vallási hovatartozás értelméről és jelentőségéről szóló értelmetlen eszmecserébe torkollana, Hanni kvázi sajnálkozó pillantást vetett rá, de minden eshetőségre számítva felgyorsította a lépteit, mert Szulejmánnak szokása volt váratlanul folytatni a prédikációt, nem törődve vele, hallgatja-e még valaki. „Ne engem okolj mindezért", fordult hozzá Szulejmán, „a ti Uratok a világegyetem megalkotásakor végzett munkája kezdetén maga is sokáig habozott, világosság legyen-e, vagy sötétség, de aztán belátta, hogy a világosság sokkal jobb, mivel könnyebben kinézhette magának a helyet, hol dugja a lábát az asztal alá, nem úgy, mint abban az átkozott sötétségben, amelyben minduntalan beleverte nagylábujját a konyhaszék éles peremébe." Hanni hallgatott. Ennyi ugrálás után jólesett volna egy croissant, sonkával vagy anélkül. Amikor Szulejmán meghallotta, miről ábrándozik, mindjárt kifejtette, hogy egy elnyűtt kerti bútor a legtöbb, amit Hanni derék Istene ajándékul megérdemelne az édenkertben. Hanni csak prüszkölt egyet, legyintett, és megindult a szoba bejárati ajtaja felé. Ennyi ugrálás után nem csak egy croissant esett volna jól neki, hanem egy sós rudacska is, ami ugyancsak meglepte, mivel eddig Párizsban vagy Zürichben soha eszébe sem jutott a sós rudacska. S ekkor megállapította, hogy mu-

száj lesz majd még valamire gondolnia: az eszeveszett ugrándozástól ugyanis rosszullét kezdte kerülgetni, s már nem is volt képes másra összpontosítani; lelki szemei előtt egyre csak a hálószobájuk képét látta, benne a tiszta, levendulaillatot árasztó ágyneművel. Később arra gondolt, hogy neki már az is egy kis könnyebbséget jelentene, ha az a népség ott, a hotel előtt abbahagyná az üvöltözést; mintha a nemzeti válogatottjuk éppen most győzte volna le Anglia vagy Franciaország válogatottját a futball-világbajnokság selejtező mérkőzéseinek fináléjában. Erre a gondolatra legszívesebben azonnal az ugrándozás ritmusának a felerősítésével válaszolt volna, ám tekintettel arra, hogy ez az elképzelés azzal a látvánnyal végződött, hogy Szulejmán az ő még meleg hányadékát törölgeti a piszkos ágyneműről, ez meggátolta abban, hogy belelovalja magát a dologba. Ez idő alatt az ugrándozó tömeg nem hagyta abba az ugrálást, mintha ezentúl megállás nélkül, az örökkévalóságig óriás trambulinokon élné majd az életét, amelyeken majd hol felfuvalkodott békának, hol meg szárítókötélre lógatott hosszú szárú gatyának érezné magát. A tömeg ordított: „*Le roi est mort cette nuit!*" Arra gondolt, mennyivel könnyebb lenne neki, ha legalább nagyjából tudná, hogy ez a fékevesztett tömeg ugyan mit akar a tudomására hozni, mert ha így folytatják, még majd azt fogja hinni, hogy egy kitörni készülő forradalomnak a tanúja. „Ugyan, istenemre", fordult Szulejmánhoz, „ezek a jóemberek itt miért sivalkodnak ennyire? Csak nem vette kezdetét egy új világháború?" Szulejmán úgy bámult rá, mintha először látná. „Valóban nem tudod, mit ordítanak?" Hanni megrázta a fejét. „Annyit értek, hogy a királyról van szó, de nem világos előttem, hogy pontosan mit! A trombiták is zavarnak, amelyeket az a rakás idióta fúj a székesegyház előtt. Recsegnek, mint holmi gyülevész amatőrök!" Szulejmán elnevette magát és azt mondta: „Te ostoba! Azért rikoltoznak, mert meghalt a király!" Hanni megremegett. „Meghalt a király?! Hogy történhetett?" „Mit akarsz mondani: tán bizony tőled kellett volna engedélyt kérnie?" „Miért ne? Amennyire tudom, én vagyok az egyetlen, aki szerette őt." Levette dzsekijét a fogasról és belekukucskált, mintha a papírfecnit keresné, amelyen a jövőjét jósolják meg. Elhagyta a hotelt, átment a téren, és a lárma kellős közepén találta magát. Egy magas fiatalember haladt el a háta mögött, megszorította a

vállát, majd vidám felkiáltások közepette forgatni kezdte maga körül. „Dragan, kérlek, hagyd abba, mindjárt elájulok." Azt is meg akarta még neki mondani, hogy valami illedelmesebb módon kellene elbúcsúznia a királyától, de akkor néhány szomáliai legényt pillantott meg, akik utat törtek feléjük, illetve Szulejmán felé, aki éppen akkor jelent meg a hotel bejáratában. Hanni sosem volt benne biztos, Szulejmán milyen érzésekkel viseltetik iránta, de azt tudta, hogy sokáig képes menekülni, mielőtt megállna. Aznap délután Szulejmán egy doboz mennyei belga csokoládébonbont vásárolt, amelyekről tudta, hogy Hanni imádja őket, Szulejmánnak viszont mély meggyőződése volt, hogy a csokoládébonbonokban, a csuklyás dzsekikben és a vastag reklámtrikókban rálelhet jelentős számú gyilkos fegyverre, műanyag robbanószerre és ki tudja, még mire, ami egy fiatal bombavető ügyes kezében komolyan megrengethetné a világot. Ó, milyen nagyok, gyengédek és jóhiszeműek voltak ezek az Afrika frankofón részéből származó feketék. Egyáltalán nem törekedtek arra, hogy bizonygassák, ők a magasabb erőhatalom, mivel valóban azok is voltak. Szulejmánnak eszébe juthatott volna számtalan ok, amiért alaposan el szerették volna őt döngetni, ugyanakkor jelentős számú okot felsorolhatott volna arra vonatkozóan is, ő miért nem hajlandó elfogadni azt, ahogyan azok az ő okait értelmezik. Tény, hogy sok jóhiszemű, frankofón törzsekből származó afrikai akadt, de minderről egy másik, kevésbé lármás helyen kell majd gondolkodnia, és fog is, ott, ahol kevésbé hajlamosak az egykori francia gyarmatok polgárainak sorsa iránt érdeklődni. Jobbra pillantott, balra pillantott, mindenütt egyre kevesebb alkalmas helyet talált a menekülésre, ezenkívül pedig különösen idegesítette Hanni és Dragan, akik, mint sejtette, képesek pillanatokon belül folytatni hibbant, bolondos táncukat. Lehetséges, gondolta Szulejmán, hogy egy olyasvalaki, mint Dragan, akinek a neve, akárhogyan is ejtették, mindig úgy hangzott, mint angolul a *sárkány* kifejezés, a vele hasonló vagy ellentétes meggyőződést képviselő emberekkel való összetűzése pillanataiban még erősebb magabiztosságot érez. Ám ő nem volt Dragan, ezért gyorsan kellett reagálnia. Lekevert egy hatalmas pofont Hanninak, hogy véget vessen erotikus suttogásának, majd sietve igyekezett őt megakadályozni abban, hogy a szemébe mélyessze a körmeit, ezzel

egyidejűleg pedig megpróbált kivédeni mindennemű ütést, ami Hanni barátjának sárkánymancsa felől érhette volna. Dragan veszélyes volt, és Szulejmán tudta, hogy nem játszadozhat vele. Hogy jobban áttekintse a helyzetüket, ugrálni kezdett, és megértette, hogy nincs sok választása. Persze megvárhatta volna, hogy a dolgok felvegyék korábbi állapotukat, ám Szulejmán valahogy azt érezte, hogy nincs ideje a kezdésre, csak a folytatásra. Ezért ekkor megállt. Üldözői már egészen közel értek. Ha így folytatják, a csürhe, amely *önmagát* gerjesztette, *őket* kiáltja majd ki a mi szelíd királyunk haláláért felelős legfőbb vétkesnek. Eh, a mi jó, öreg, szelíd királyunk! Valaki azt is gondolhatta volna, hogy már senki sem érdeklődik iránta, hogy eljátszott minden szerepet, amelyet az élet kiosztott a számára, mi viszont, ha ugyan valaki megkérdezte volna tőlünk, rögtön hangsúlyoztuk volna, hogy a király voltaképpen egy új életbe lépett, tudatosan választva a számára felkínáltakból, úgy, ahogyan a mesehősök cselekszenek, főleg a hercegnő, aki képtelen volt elaludni a tizenkét, frissen leszedett borsószem fölé tornyozott dunyhán. A király valami mást tett: őt is próbatétel elé állították a többi mesehőshöz hasonlóan – Hamupipőke üvegcipellője; a mérgezett almafalat Hófehérke torkában; az orsó, amely éles tőrszúrásként fúródik Csipkerózsika ujjacskáiba – míg végezetül le nem győzte őt ez a pólusváltó, egyarcú világ, amely régmúlt idők édeskés ízét kölcsönözte mindennek, és kiváltotta a tükör keretein belüli alakok mozgása ritmusának gyorsulását, míg végül klasszikus rock and roll nem lett belőle. Annyi ember halt meg a hiábavaló keresésben, amelynek segítségével le kellett volna játszódnia a nemek ismert szubsztanciaváltásának, amelynek során, tegyük hozzá mintegy mellékesen, a férfinem képviselői mindig átmentek az ellentétes nembe, illetve a női nembe, de fordítva semmiképp, mi legalábbis nem. Mi tehát, újfent hangsúlyozzuk, minden szerepet szétosztottunk sokkal előbb, mint a szóban forgó szerepeknek a tolmácsolói egyáltalán felfogták volna, hogy ezek a szerepek léteznek. Később – eh, később – később sok minden úgy játszódott le, ahogyan azt senki sem akarta. „Gyere velem", mondta ő. „Az eső már elállt, de én minden eshetőségre magammal hoztam az esernyőmet." Számomra azok a nők a leggyanúsabbak, akik azt hiszik, hogy mindent előre lehet látni. Itt vagyok például én. Engem mindig

valami gyanús helyekre vezetnek, abban a hitben, hogy ezek a helyek valóban ránk és a mi győzelmeinkre áhítoznak. Végső ideje, hogy kimondjuk, ebből semmi sem igaz, alig várjuk, hogy a mondat gyorsasága meghatározott ritmust érjen el, s végül teli torokból énekeljünk. De hagyjuk a teli torkot, ez most a teljes tüdővel kifejezett csöndnek az ideje. Az üldözők mindjárt ideérnek, s ez a tény tény marad, tekintet nélkül arra, hogy ki a közlő fél, mondta ő, a férfi, mondta ő, a nő, mondtam én, mondtuk valamennyien. Most könnyebb lélegezni, mivel a műsorvezető szólóhangja helyett a mamutkórus összehangolt hangjai hallatszanak. *Férfi* mamutkórus, naná. A *női* mamutkórus szülési szabadságon van, az ő trombitáik hangját, a női Jerikónak ezt a hangját csak a kiválasztottak hallhatják, méghozzá nem is valamennyi kiválasztott, hanem csak nagyjából minden tizenkettedik férfi, illetve minden tizenkettedik nő, habár tizenkettedik férfit mondani sem jelentene hibát, tekintve, hogy a kórusokból mindig hiányoznak a falzettek. Nincs annál szebb, mint a tenorokra pillantani, akik törik magukat, hogy utánozzák a női hangokat, a szopránt és az altot. Nos, így volt ez abban az időben, amikor a nők számára elérhetetlenek voltak a tisztán férfidolgok. Ez kicsit nevetséges, de voltaképpen szomorkásan nevetséges, mivel a kóruséneklés további fejlődése az úgynevezett kasztráltak felhasználásához vezetett, s ha engem kérdeznek, mindig szívesebben szavazok arra, hogy falzett legyek, mintsem, hogy kasztrált. Azt akarom mondani, hogy így valahogy hangozhattam önmagamnak, mialatt fejemet a vállaim közé húzva nyüszítettem és könyörögtem a lassú és istentelenül közönyös csürhének, hogy hagyjon nekem egy átjárót, nem kell valami különösen szélesnek lennie, csak akkorkának, hogy eltávolodjak üldözőim forró leheletének közeléből, amely végigcsorgott a hátamon, majd a gerincemen, majd mind lejjebb folyt, egészen a combomig, majd még lejjebb, egészen a meztelen talpamig a csillámló *Adidas* tornacipőben. Vannak, akik szeretnek piros tornacipőt viselni. Én nem, mivel a vérre emlékeztet, a vörös tornacipőkön csordogáló vér pedig az Afrika és Ázsia egyes részeiben az utóbbi évtizedekben fellobbanó forradalmakra, amelyek megváltoztatták a társadalmi rendszert, és olyasmivé fejlődtek, amit egyetlen falusi kuruzsló sem volt képes még a legkisebb bizonyossággal sem a jövőjük-

ként bemutatni. Formálisan szabadokká váltak, ám voltaképpen még elnyomottabb foglyai lettek az új rezsimeknek, gyakran arra tenyésztették őket, hogy a császári állatok vagy maguk a császárok élelmezésének kiváló adalékai legyenek. S most, tekintve, hogy üldözőm forró lehelete mind forróbbá vált, végső ideje, hogy néhány mondatban megírjam, ki volt ez a jugoszláv sárkány. Afrika az új, forradalmi rendbe való belépésének időszakában a különlegesen kiképzett oktatók egész raját örökölte meg, akiket olyan titkos küldetések elvégzésével bíztak meg, amelyek túl durvának bizonyultak az új nemesség sima bőrének. Ezek csodálatos módon mindent tudtak a különböző törzsekről, mind azokról, amelyek szimpatizáltak az új hatalommal, mind pedig azokról, amelyek nem titkoltan készen álltak valamilyen módon bekapcsolódni a hatalom elleni új koalícióba. Ezeknek, bevallom, mindig kockára volt téve az élete, de máshogyan akkor nem lehetett élni a régi Afrika úgynevezett új(ra)ébredésekor. S ami a legfontosabb, ők mindig pontosan tudták, kivel kell kapcsolatban lenniük, hogy idejekorán elkerüljék bármelyik ország különleges egységeinek támadását, attól függetlenül, hogy egy tonna kokainról vagy atombombarészekről van-e szó, sőt még akkor is, amikor, mint az én esetemben, egyáltalán nem tudták, miről van szó. Ám ha egyszer elkezdesz menekülni ettől a jugó sárkánytól, akkor az a legjobb, ha eszedbe sem jut a megállás. Messze mögöttem sikolyok hallatszottak, amelyek valószínűleg Hanni Gretl torkából származtak. Első gondolatom az volt, hogy megállok és megmondom a sárkánynak, hogy Hanni valóban semmit sem tud, de ahhoz, hogy ezt megtegyem, először azt kellett volna tudnom, hogy mi a terve velem arra az esetre, ha végül megállnék. S ekkor megálltam. Ezzel a lépésemmel annyira megleptem Dragant, hogy rohantában egyszerűen a földre döntött. „Ember, mikor kezdtél edzeni?" Nem akartam elhinni! A Bűn Fejedelme, akitől az egész egyesült Európa rettegett, gyengéd hangon szól hozzám, és békejobbot nyújt, még mielőtt előterjesztené a hozzám intézendő mondanivalóját. Ehhez megfelelő helyre volt szükségünk, nem a székesegyház előtti gyászoló tömegre. Egy újabb lokál mellett döntöttem, amely ideális lehet az olyan találkákhoz, amilyen a miénk volt, főként azért, mert ennek a klubnak az egész konstrukciója remegett a diszkózene hangjától és ritmusától,

amelyre fiatal vagy legalábbis fiatalnak látszó lányok végeztek nyaktörő mutatványokat a fényesre csiszolt oszlopokkal egybefonódva. Itt aztán a mi sárkánynak nevezett Dragan barátunk elmesélte a több kötetet kitevő, ám, mint hangsúlyozta, drasztikusan tömörített információt, a király életének nevezett valamiről szóló valódi igazságot. Ha csak egy kicsit több ideje lenne, mondta a sárkány, olyan mesét mesélne nekünk részletekbe menően, amelytől a fülünk is leszakadna. „Ám ilyesmire közülünk senkinek nem jutna elég ideje", mondta.

JÓDAL Kálmán fordítása

VLADIMIR KOPICL

Spanyol csizma

(Részlet)

1.

Nélkülem múlt el Woodstock, de az élet, az nem fog.
Ez a gondolat vezérelt, és részben ennek megfelelően is cselekedtem. Sőt, akkor, a hatvanas évek végétől – ó, azok az ábrándos hatvanas évek! – és utána még egy évtizedig részben sikerült is, e röpke időintervallumban, amelybe oly édesen belekeveredtem, több hévvel, mint pénzzel, úgy eltöltenem az időmet, hogy jobbat el sem lehetne képzelni. Vagy roszszabbat sem akár, ki hogy nézi. Mert akkoriban mindenekelőtt csupán a saját életünk feletti, előre megformált, kemény kontroll hiányából éltünk, ennélfogva az élet is nagyjából így nézett ki. Legalábbis abban a társaságban, amelyhez én is vonzódtam, és amelyhez részben tartoztam is. Szituacionisták, konceptuális művészek, internacionalisták, de szerencsére nem fatalisták, baptisták vagy ballisták, annak ellenére, hogy a rendvédelmi szervek épp ilyennek láttak bennünket a kócos, rendezetlen fejünkkel.
Pénz tehát alapból sohasem volt valamilyen nyilvánvaló folytonosságban, tény viszont, hogy a szűkölködés, az többnyire folyamatos volt. Szóval egyfajta stabilan zavaros állapotban leledztünk, főleg egy olyan ember számára, aki az egyetemi tanulmányainak kezdetén otthagyja a lehangolt családi körét, a félig-meddig szülői házát, majd úgy éli az életét, mintha megfogta volna az isten lábát, ami viszont nemigen volt igaz. Egy szép, kis bérelt lakás. Remek lokáció. Társaság… ajjaj. Művészi beállítottságból és elkötelezettségből annyi, amennyit csak akarunk. Nem akármilyen csajok karnyújtásnyira, sőt olykor még annál is közelebb. Egykét, hm, kalandocska. Egy-két rábólintó csajocska. Mellé derűs füvecske. Olvasott versecskék szerzője. Utazások kedves kis kiállításokra. Aztán az

első nagyobb pénzecske. Majd egy kevés német márkácska. Sőt, még majdnem egy kis börtönöcske is, a helyes *kultúrpolit* útról való apró letérésecskék, illetve a politikailag alkalmatlan kijelentésecskék miatt. Rendőrség, amerre csak néztünk. Még a saját bátyámat is bevonták volna spiclinek, de szerencsére lánytestvérem volt. Méghozzá – jóféle.

És akkor – légy okos, kulcs a zárba, hórukk a nagyvilágba. Pontosabban – a zöld világba. Egyik haveromhoz, a kezdetben még művészi, ám akkor már new age és ökokommunába. De hát hová is mehetnék, amikor alig volt pénzem arra a néhány száz kilométerre is, plusz egy kevéske mellé. Ennyire lett volna szükségem, ha magam megyek, de jött velem egy újonnan társult csaj is. Volt tehát egy kevéske pénz, és valószínűleg majd lesz is, de ezt a kommunában lakó társak elől jobb volt eltitkolni, vagy legalábbis többet ért ezzel nem dicsekedni. Főként, amikor ezzel a bizonyos lánnyal egyik pillanatban tudod hányadán állsz, a másikban már nagyon nem, ami körülbelül pont azt jelenti, hogy sose tudod, mi is van. Habár így, rövid távon talán kellemesebb is a lányokkal, miként kellemesebb a rövidebb élet is, ha már ugye mindened rövid… Mert egyébként is ki szeretne túl sokáig élni, csúnyára öregedni, ráadásul azzal a rövid izéjével együtt, miközben még egyszer, utoljára mindenki meg akarja tapogatni, mielőtt eltemetnék? Hiszen ilyenek a szokások mifelénk, és akkor a hagyományokat tisztelve nem kísérnek el szépen, csendben, hanem még úgy kihűlve is hívogatnak, csókolgatnak és nem utolsó sorban tapogatnak. És egészen a tök(ély)ig kitapogatnak. Miközben csak sóhajtoznak, de sóhajtoznak ám, hogy a jóisten vigyázzon rád, és hasonlók, bizony, még akkor is. Majd a végén valamelyik jelenlévő, a sors keze által odarendelt élettárs, vagy félig-meddig élettárs halk zokogásba is kezd, úgy tesz, mintha végre pont abban a pillanatban élvezett volna el, amikor a saját szemével bizonyosodott meg róla, hogy az elhunyt ténylegesen és totálisan halott.

Szerencsére Mimi, az én kedves arcocskájú útitársam hirtelen úgy életre tudott kelni így élőként is mellettem, egy sima simogatástól is úgy be tudott gerjedni, mintha az egész teste egyetlen erogén zóna lenne, amely egy pillanat alatt belobban, mint egy dzsungel napalmtámadáskor. Ám pont abban a másodpercben, amikor az áldott pillanat éppen kopogtat-

ni készült volna a kis ajtaján, ő rendszerint meg tudta mutatni, hogy akkor most inkább mégsem lépné át a kiszabott vörös vonalat! Magyarán akkor most nem adna nekem többet, de legfőképpen nem mélyebbet. Mintha annyira szívesen odaadna magából az égvilágon mindent, de akkor egyszer csak hirtelen jelez a program, hogy: állj!
Semmi értelme, habár lehet, hogy egyrészt éppen e határozatlansága miatt vonzódtam hozzá, hogy megoldjuk azt a közöttünk fennálló hátramaradt, mélységes feladatot, másrészt a mondhatni teljesen tisztességes kinézete miatt. Hm, csinos küllem, bizony, tetőtől talpig vonzó volt, talán egy picikét teltebb csak attól az optimális partneri mértéktől, amit az én akkori ötven kilóm nyújtott alapul, vagy talán ötven kilótól egy picit több, ággyal együtt.
És így mi ketten, Mimi és én elutazunk szépen a ZZ-be, a Zöld Zónába, azzal a tervvel, hogy egy kicsit lenyugodjunk végre, aztán később talán majd onnan folytathatjuk utunkat az osztrák AAO nevű kommunába, ahová engem előzőleg meg is hívtak már néhányszor, mindenféle csábító-provokatív *anyagokat* kapván tőlük, de nem mentem el, mivel nem ismertem ott senkit. Így indultam én el nyugisan erre a zöld útra Mimivel, mint egyébként egy szabad freak, Miminek pedig sikerült megegyeznie a szüleivel egy salamoni ítélet árán, sőt végül sikerült néhány dinárt is kicsikarnia tőlük. Majd stoppoltunk, amikor megtorpantunk, kicsit fizettünk az útért, és végül félholtan, éhesen, fáradtan, de elértük úti célunkat egész napos kóborlás után, ráadásul teljesen kikészülve, mivel gyalog folytattuk onnan, ahol az utolsó autó kidobott bennünket. Mert onnan a jó szándékkal nem kikövezett út jobbra-balra vezetett csak bennünket, hogy aztán legvégül, a gyaloglástól kimerülten, egy kisebb emelkedő után megérkezzünk a domb mögött gondosan eltakart, az Ideában ideiglenes munkát vállaló, fiatal öko-utópisták kommuna-oázisába.
Amikor betoppantunk, már alkonyodott. És nem csak kint, hanem minden szempontból: a vacsora igen szegényes és eléggé bizonytalan volt, és félhomályban, áram nélkül még a gyertyát is be kellett osztani! A hangulat mélyponton – és a kút is kiapadt tegnap! Ugyan vidámság azért akadt, de hivatalosan vissza kellett fogni, az Új Korszak gyerekeinek irányelveivel összhangban, akik a nyugati központokból jöttek, Kelettől

mélyen átszellemülten. *A szórakozás korszaka lejárt, ez az építés ideje már!* Csak néhány szót sikerült váltanunk a házigazdákkal, és már el is érkezett az alvás ideje, az aaaaaaaaaalvás helye pedig a padlás. Ott bőven van hely minden ZZ-lakosnak, ha példásan összebújnak, kivéve ugye azokat, akik éjjel talán a csillagokból szeretnének olvasni, vagy esetleg hm, és hm-hm, kicsit odasimulnának egy másik nem alvó mellé. Ennek a dolognak viszont ezen a padláson helye nincs, ugyanis itt alszanak gyerekek is. Két egész kicsi gyerkőc, az itt lévő két házaspár közül az egyiknek a gyerekei, mivel a többi itt lévő ember hivatalosan mind pár nélküli, legalábbis amíg a sors össze nem párosítja valakivel őket, vagy amíg beléjük nem botlasz véletlenül a birtok valamely eldugott sarkában.

Mivel a padlás már dugig tömve volt, megakadt a szemünk két kisebb matracon a ZZ-hálószoba legtávolibb sarkában, a főbejárat felől nézve belül, egészen a tető alatt. Ide húzódtunk be Mimivel, különös figyelemmel vendég mivoltunk magánszférájára. Pedig egy fél lépéssel arrébb állt egy nagyobbacska matrac is, kétszer nagyobb, mint a miénk, de ezen már aludt valaki. Óvatosan becsusszantunk a kis fészkünkbe, hogy fel ne ébresszük a szomszédot, aki olyan erősen lélegzett, mintha két ember aludt volna egy testben, vagy legalábbis mintha nem egyedül feküdt volna ott. Amikor kényelembe helyeztük magunkat, lefeküdtünk és egymáshoz érintettük orrocskáinkat, mindketten hegyezni kezdtük a fülünket, majd gyorsan rájöttünk, hogy ezen a szomszéd matracon voltaképpen két személy alszik, és két különböző módon lélegeznek: az egyik, mintha medvebrummogást hallgatnál egy ősrégi, jó akusztikájú barlang mélyén, a másik pedig nagyon halkan, csendben szuszog. És mindezzel összhangban mozgott a testük körvonala is a takaró alatt: az egyik alig láthatóan, de meglehetősen nagy körvonalakkal határolva, a másik pedig sokkal kisebb nála, de nem egészen pici. Időközben az a brummogás is pillanatok alatt átváltott rendes horkolásba, mintha mindjárt következne a téli álom, úgyhogy mi majd szétpukkadtunk, de azért nem nevettük el magunkat hangosan.

A padlásszoba betelt a szuszogás morajával. Nem túl jó finta alváshoz. Se nem jó finta, se nem jó formátum. Még mindig ébren, Mimivel összebújtunk egymás fáradtságát kitapogatandó. Megérintettem testének

legfontosabb pontjait, csak hogy ellenőrizzem, mi a helyzet. A helyzet ugyanis nem volt valami, ám pillanatok alatt megjavult. Egy-két pillanat, s a lélegzet úgy szakadt meg, mint a görög Trója alatt. Majd lecsillapodtam, és picit arrébb mentem, de az ördög sose alszik, a szomszédos, idomtalan nagy termet ébren volt, megmozdult és odaszólt hozzám, hogy… Igazából nem értettem, hogy mit szólt, de tudtam, mit mondott: *Hagyjad azt most. Az éjszaka, itt nálunk, alvásra szolgál.*

2.

A REGGEL NEM HOZOTT SEMMI VÁLTOZÁST, azon kívül, hogy mindenkinek megvirradt. Miminek és nekem duplán, mert gyorsan rájöttünk, hogy egy kicsit kellemetlen pillanatban érkeztünk meg a ZZ-be. Nemcsak azért, mert épp a tegnapelőtt kiszáradt kút mellett elköltött, igen böjtös vacsora idején toppantunk be, hanem mert egyfajta feszültség, sőt krízis volt érezhető a közösségen belül. Nem a kommunával kapcsolatos krízisre gondolok, persze hogy nem, hiszen a jelenlévők többsége semmiféleképpen nem szeretett volna elmenni onnan, hanem az emberekben dúló krízisről volt szó, akik közül legalább ötöt-hatot előzőleg ismertem. Van, akivel a művészetek világában találkoztam, van, akit pedig valamelyik jól működő vagy éppen próbaidőn lévő másik kommunából, amelyek közül ez, ahová most érkeztünk, nem csak a legrangosabb, de az egyik legrégebben működő közösség is volt egyben. Igaz, a társaság itt is folyamatosan változott, de az idősek szilárd magjával, amely magot két házaspár és azok gyerekei alkották, a ZZ volt az egyik legismertebb és a legjobban összehangolt kommuna a Vízöntő korszak kezdetének globális térképen, amely a Föld gyógyításának szentelte magát a művészetek által. A jelenlévők egy része ősidők óta itt volt, a kezdetek óta, immár második éve, de van, aki csak néhány hónapja jött, ketten például épp most tértek vissza féléves tartózkodásukról a New Age-sziget központjából, méghozzá teljesen megváltozott, új imidzzsel. A férfi: szerzetesi módon egyenetlenül lenyírt, alig hosszú, a fűrész fogaira hasonlító végű hajjal, a szakálla pedig feltűnően kecskeszakállszerű volt, és mintha szándékosan megritkította volna. Őt Ashtonnak hívták, miközben föl-

dink volt. A nő neve: Maja, de *Mayaként* írva persze, amely ahhoz eléggé hindunak hangzott, hogy egy szélesebb szárit viseljen, amely alatt folyton csábítóan mozgott valami, ami viszont mintha már láthatóan foglalt lett volna. Járás közben vonzóan ingott, kissé lehajtott fejjel, míg apró léptekkel haladt a könnyű, nyári szandálokban, úgy, hogy nem látszott az arca, csak amikor hozzáértően oldalra dobta a haját, hogy a vállára hulljon. De amikor fellibbent a szári, még több mutatkozott belőle. Egészen tetszetős lábszára volt.

Úgy tűnt, hogy itt ez a nő volt a főnök, valószínűleg nem régóta, és hogy a Maja ereje joggal tevődött át rá az idősebb pár válláról. Arról a házaspárról van szó, akiké a gyermek, ők ennek a birtoknak a tulajdonosai, amelyet tavalyelőtt vásároltak meg a nagy tó túloldalán tett látogatásból befolyt pénzen. Vagy talán a tengerész rokon segítségével. Vagy egy jómódú nagypapa hagyatékából, aki régi vendégmunkásként időben eldobta a kanalat Németországban. Esetleg a lottó és titkos tulajdonosa, a Mágus segítségével. Vagy a Trilaterális Zöld Csoport segített nekik. A Szaturnuszi Megakorp. Vagy az öböl manói. Emigráns, bánáti antropozófusok. Pán isten skót törpéi. Vagy talán a világ összes jámbor lénye, amelyekben hiszünk, s amelyek megjelennek nekünk, amikor jók vagyunk, vagy amikor éppen elaludtunk, és álmunkban beszélnek hozzánk, és hajnalig a mellünkre telepedve rajtunk ülnek. Sőt, valakivel még bujálkodnak is olykor, nemtől függetlenül, amely témáról ugye a csecsemők születésük után majdnem mindent tudnak már. De hát ki kérdezi a csecsemőket? Hiszen aztán ők is elfelejtik.

És e témát a csecsemőkön kívül Maya is ismeri. Neki ott tanították meg, és Ashton segített neki, amikor három egymást követő éjszakán át a mellkasán ült egy lény. Nem volt semmi különös abban a sokáig áhított rituálában, ám a szeánsz után minden könnyebb lett. Két hosszú hétbe telt, mire visszanyerte testi-lelki erejét, de nem fogant meg. Valamit rosszul csináltak: a manóból nem lett semmi. És szerencsére a törpéből sem, habár azt duplán számolják, mint amikor találkozol Pán istennel, de közben nem törsz ketté. Habár Pán mindenkit összeroppant, legalábbis Ogilvy tanúsága szerint, miközben ez az Ogilvy sohasem tört ketté, annak ellenére, hogy az egész világon ő a legnagyobb Pán-szakértő. Ogilvy tudja a leg-

jobban az élők közül, hogy hol lehet megtalálni Pán istent. Tudja, hogyan kell megközelíteni, hogyan kell megszólítani, majd befogadni a jeleit. És ahhoz is ért, hogy aztán kinek kell átadnia ezeket a jeleket, amikor visszatért a sivatagból, ahol Pán él oly nagy szenvedéllyel. Mert ahol a pusztaság, ott van Pán is, hogy megtermékenyíthessen mindent, ami puszta, hogy utána gyümölcsözzön minden, még az is, ami már rég elvirágzott.
A jelenlévő testvérek erről témázgatnak, Mimivel ezt hallgatjuk egy órával a reggeli előtt, az ebédről álmodozva. Majd később ugyanerre, de nem sokkal érthetőbben, tesz célzásokat Ashton Miminek, miközben a ház mögött tisztogatták kettesben a kerti szerszámokat. S amíg ők tisztogattak, addig mi sem loptuk a napot, ezért így én is hallottam még ezt-azt a témáról a mi éjszakai szomszédunktól, Amostól is, vagy Ejmasztól, kinek hogyan tetszik. Ejmasz arany libanonit szív, és alapból bolond, ezért mindenfélét tud, mert az emberek megnyílnak előtte. Kvázi őrült, ezért nem aggódnak miatta. De néha meg kell nyílnia az embernek.
Remek alak ez az Amos, aki egyébként folyamatosan kerüli Kirát, azt az aprócska, kerek nőcskét, akivel osztja a matracát, és aki napközben üldözi, mert szeretné kihasználni, afféle bibliai módon, hogy minél mélyebben megismerjék egymást, és minél gyakrabban is. Ő pedig mintha akarná is, meg nem is ezt a találkát: talán később, estefelé, de korábban semmiképpen. És éjszaka sem felel meg, mert ki kell menniük az erdőbe, vagy legalább a rétre, hogy szépen, annak rendje-módja szerint, nyugodtan végigcsinálhassák. Miközben bárhová is megy vele az ember, a hölgy mindig felfrissülve tér vissza, feltöltődve, elemében, az ember pedig tele hangyákkal meg mindenféle férgekkel, amelyek rátámadnak szemtelenül, mihelyt lefekszik a hölgy mellé, hogy kényeztesse egy kicsit. Zavarja a férgeket órákon át, de közben arra kell ügyelnie, hogy még véletlenül se öljön meg egyet sem, nehogy aztán utolérje a rossz karma. És mindezt betépve, lemerülve, ingerülten, kiürülve: közben Amos unja az egészet, ezért is nehéz rávenni. Ráadásul azt mesélik, hogy amikor megérkeztek a ZZ-be, már nagyon régen, vagy egy-két hónapja, nem váltak el egymástól, sem ténylegesen, sem szó szerint, ezért először, főleg a kisgyerekek miatt, kikergették őket a házból, hogy az erdőben legyenek, és csak estefelé térjenek vissza, amikor már, mint a vadállatok, megéheztek.

Ez az Amos egyszer elmenekült Kirától, aki sokkal fiatalabb nála, hogy megszabaduljon tőle, egészen Amerikába. Ott viszont egy még rosszabb nőre talált, ugyanilyenre, csak csúnyábbra, és onnan aztán, ellenállva a női vágyaknak, visszatért. Most a libanoniban hisz, de a törpékben még mindig nem, és majd egyedül vagy Kirával együtt elköltözik innen az ősz beállta előtt, hacsak Kira esetleg valaki miatt nem akar még maradni, mert szülnie kell valamikor az év vége felé. Kira gyermeke nem Amostól van, ő akkor még nem volt vele, de ez nem fog gondot okozni, amennyiben elmenne vele Kira onnan. Elmehetnek egyenesen Svédországba: ott lenne hol élniük. Habár más birtokán jobb, mint a sajáton. Mert amikor a sajátodon élsz, ott mindig tatarozgatni kell valamit, ugyanúgy, mint ahogy mindenki szokta, és aztán teljesen belemélyedsz, majd hamarosan rájössz, hogy máris rabszolga lettél. A saját magad, illetve a nőd rabszolgája. Sőt, olykor nem is csak a tiéd és az övé, hanem Isten tudja, kié még, legalábbis addig, amíg megint ki nem szakítod magad, és el nem költözöl a birtokról. És ha esetleg mégsem mennek Svédországba, akkor ott van mindig Marokkó. Itt is, ott is van hol lennie Amosnak, és van mivel foglalkoznia. Hiszen minden mesterség aranyat ér, és aztán lehet lustálkodni, feküdni, akár Kira alatt, míg végre le nem nyugszik, legalább egy-két hónapra.
Kira mindezt mosolyogva hallgatja, és kedvére valónak tűnik neki. Ő eredendően kedves természetű. Csinos szőkeség, épp annyira gömbölyű csak, amennyire kell, ott, ahol kapta, s onnantól fel a köldökéig. És mindez kiválóan áll neki, amikor félmeztelenül vagy egy szűk ruhácskában mászkál fel-alá. A telt feneke és a két tisztességes melle szépen áll, a hófehér fogai kivillannak a telt ajkai mögül. Kacéran forgatja az égszínkék szemeit a közeli erdő irányába, és elindul Amos felé ökölbe szorított kézzel, felkiáltva, hogy itt az ideje vadalmát szedni. Ebből lesz a leves később, némi apró gyümölccsel keverve, hígan, egy kevés rizzsel és néhány fűszernövénnyel a kertből. És Kira azt is tudja, hogy hol tárolják a mazsolát és a fahéjat, úgyhogy befőttet is készítenek később.
Csak az a kár, hogy Kira nem tehén: akkor talán még tejünk is lenne.

LENKES **László** fordítása

ILIJA ĐUROVIĆ

Őgyelgés

(Részlet)

az út poémája

Ott a levegő megváltoztatja a dolgok színét.
(Juan Rulfo: *Pedro Páramo*)

Ada Bojana egy nagy homokhátság a nagy víz mentén, és ha elképzelem, nem látom, csak nyirkos, mocsári levegőt látok, ami így bárhol lehetne, ezért Ada egy vízfelület, aminek a szúnyogai az enyémek, meg az övéi, meg mindenkié, a növényzetet taposva, a reggae hullámzó dallamát követve haladunk, megpróbálunk beférkőzni azok közé, akik a homokon rajzanak, a rasztafárik, a raverek és a többiek, *gyertek, gyertek, csak előre,* az egyik rasztafári sört nyújt felénk, nem sörözünk, rumot innánk, *van rum?* nincs rum, lényegtelen, sörrel a kezünkben haladunk tovább, józanon és bizalmatlanul, készen arra, hogy bekenjük az orrunkat homokkal és végre bízzunk, nyugodtan vonulunk tovább az ismeretlen-bozóton keresztül, előttünk egy férfitest halad, egy másik testhez vezet bennünket, amely úgy néz ki, mint a bárpult elnöklője, az alkohol főnöke, az első test azt mondja, *most átadom magukat, ez itt Piszkó,* kérdem, *Piskó?*, a sank mögül a test odaszól, *Pisco, sz-szel, Piszkó, mint a Pisco Sour, így van,* mondja, és a fiókból előveszi a szétszedett ezüst shaker-gránátot, a nyelvem tövét sótlan víz önti el, körülöttünk só és langyos hűvösség, *két Pisco Sour*, végigmérem az elemeket, amelyek nemsokára egyesülnek a kapszula belsejében, Piszkó magabiztosnak tűnt, de senki sem magabiztos eléggé mindaddig, amíg meg nem tölti a fegyvert, és meg nem húzza a ravaszt, ezért tekintetemet a csőcselék felé fordítottam, amely a nád takarásában a reggae dallamára táncolt, a raverek a sorukra

vártak, nem szerettem volna, ha Piszkó érezte volna a nyomást, de mégis, akár egy kutya, szimatolva és fülelve, őt figyeltem, kiszimatoltam a kifacsart limetta illatát, ahogy a cukor serceg a mozsárban, a pisco kikúszott az üvegből, összetört a tojás, a jég beragyogta az éjszakát és megtöltötte a töltényhüvelyt, Piszkó ismételten megrázta, és a lazán összeillesztett gránát-shakerből egy alkohol-geller nyakon csapott, Piszkó megigazította az illeszkedést, ismét elkezdte rázni, és végre eltalálta a ritmust, Piszkó-szamba, megfogtam a kezét és behunytam a szemem, nyugodtan vártam a Pisco Sourt, a szamba félbeszakadt, Piszkó kiöntötte az italt, *Meghalt Gabo, Gabo muere,* mondta Piszkó, *Meghalt Gabo, Gabo meghalt*, ismételtem, Piszkó az este folyamán meg sem mukkant, rajtunk kívül más nem is rendelt az italából, elkészített még egypár érzelemmentes koktélt, majd visszavonult nádágyába, mi a bárpult mellett maradtunk, figyeltük a hintázó reggae-t, közben italokat készítettünk, *Sazerac*, *Gringo*, *El Camino*, *Daiquiri*, a tojásfehérje a bárpult szélén nyúlt végig, majd mi is elnyúltunk és meghaltunk egészen reggelig, reggel fejfájás-raj zümmögött a levegőben, kezünkkel-lábunkkal összegabalyodva, meg bőrünkkel, de leginkább illatunkkal, magunkra kaptuk a legszükségesebb ruháinkat, és kivonultunk a front maradványai közé, kint a homokban, a bozót között feküdtek a raverek leendő tetemei, némelyek meztelenül, némelyeket lepedővel letakartak, ha lett volna időnk, akkor mindegyiket beterítettük volna kövekkel és nedves homokkal, ragadozók és szúnyogok elleni gyógyír, de nem volt rá időnk, beültünk az autóba és megindultunk, az előttünk elterülő mezőket átszelő, végtelen, száraz út már megtelt izzó autókkal, a vigaszt nyújtó Ulcinj húsz kilométerre volt, tudtuk, hogy nincs miért örülnünk, viszont az Ada szigetétől való minél nagyobb eltávolodás már egész jónak mondható, a hotel terasza felé vezettünk, a rossz hangszórókból zenehulladék csöpögött ki, a látóhatárt kék üvegkerítés szeli keresztül, mintha a tenger körös-körül nem lenne elég, a tenger nem elég kék, a szódavíz legyalulja a növényvédőszer-kérget a citrom héjáról, és ez jelenti a nap első örömét, ennek örülünk, a ciprusfa félárnyékának, a kén bűzének, az idős, meztelen nők gyógyvízbe mártott testének illata simogat bennünket a nyitott ablakon át, még egy kanyar és a terasz árnyékába parkolunk,

meghajolunk a kivirágzott agave-trió előtt, és az elkövetkező haláluk előtt felmászunk a lépcsőkön a kék asztalokig meg a kék tenger felé néző kék korlátig, a pincér ezüst diszkosszal a kezében odajön hozzánk, elnyeli a *té-t* a *tessék*ből, és az asztalra teszi a kávét meg a vizet, összepillantunk, majd annyit mondok, *köszönöm,* a hang a fejében újra összeáll, a fogaskerekek ismét beindulnak, *kérem,* betűzi, tisztán és érthetően, a világ négyütemű motorja tovább zúg és kattog, mint ahogyan a némák ismeretlen nyelvének csendje előtt kattogott, a tengeri versecske négynegyedes üteme permetez ránk, az ásványvíz aprócska, átlátszó tűzijátékot rendez a pohár pereme fölé, a szomj végre értelmet nyer, és vele együtt az ásványok okozta megkönnyebbülésbe merülünk, közben a reggelire gondolunk, a homokba temetett raverekre, akiket magunk mögött hagytunk, a koktél-mérgekre, amelyeket még nem préseltünk ki magunkból, és engedtük ki a kék, mediterrán szennyvízbe, de előtte megesszük a tojásrántottát, hogy feltöltsük véredényeinket friss koleszterinnel, mielőtt lemennénk a sziklák közé, hogy a koponyánkat és vállunkat beragyogja a napsugarak glóriája, neki szüksége volt az első eszpresszóra, vízre, ételre és még egy eszpresszóra a nap első szavaihoz, a *wc-re kell mennem* azt jelentette, hogy lassan felkel, megigazítja a két farpofa közé becsúszott bugyiját, lassú léptekkel a bárpult mellett balra fordul, és a fertőtlenítő illatfelhőjében békésen szarik, utálja, ha a szarára gondolok, de ez nem tántorít el, szeretné, ha végre abbahagynám a szarozást és a mediterrán dalt tisztának és sajátomnak fogadnám el, képtelen vagyok elmagyarázni neki, hogy a szörnyek a leégett mezőkön születnek a hegyóriások és a tenger között feszülő három folyó között, és nem lehetnek mások, mint amik, tengerparti szörnyek, és hogy a tenger sosem fog magába fogadni bennünket, mert félünk tőle, nekünk a száraz, sivatagi nyártól harapdált talaj, hideg és gyors folyású folyók valók, tüdőnk alkalmazkodott a romlott levegőhöz, hozzászokott a por, szmog és a felgyújtott fű saras egyvelegének beszívásához, egész jól kibírnánk egy lélekvesztőben, de nem hozhatjuk fel a tengeri sünöket, nem ugorhatunk fejest félelem nélkül, az ellenkezik a tengerpart természetével, noha ő többet akar tőlünk, meg akarja bennünk találni azt, ami hiányzik, együtt keressük, néha együtt szarunk, és ez egy par excellence szerel-

mes dal, lassan visszaér a toalettből, *átöltöztem, mehetünk a partra,* elhessegette a gondolataimat a szarunkról, és visszarántott az Albatros teraszára, készen álltunk, hogy a hegyi ösvényen leereszkedjünk a mi tengertől szaggatott szikláinkhoz, és itt meztelenül fürdünk, lemossuk magunkról az elmúlt éjszakákat és az idegenek halálát, hogy hogyan halt meg a pater familias, a tengerben is el lehet mesélni, amíg az ő só áztatta seggét rákocskák támadják, az enyém pedig két méterrel a víz felszíne alatt, ahol a halak és medúzák számára elérhető, meghalt, természetesen cigarettával a kezében, és számára csak ez volt a fontos, olyan emlékeket hagy maga után, hogy ő az az apa, aki cigizik a motoron, a kerékpáron, a kórházban, egy egész el nem pöfékelt dohányföldet és egy gyászoló asszonyt hagy maga után, a két fiát, akik emlékezni fognak rá és semmi mást, proletár gyerek, aki csupaszon jött a világra, és úgy is hagyta el azt, mint az a puska, amely kiharcolt a szüleinek egy tisztességes középosztálybeli életet, lakást, kocsit, rendszeres nyaralásokat és teleléseket, elszalasztott ingyenes oktatási lehetőségeket és kirándulásokat egészen az ország pereméig, néha azon is túl, ahonnan új divatáruval és jóféle dohánnyal tértek vissza, amely egy életre elegendő a vidéki élethez, és lerombolja mindazt, ami egy ilyen élet emlékéből megmaradt, proletár gyerek, csupasz, akár a puska, amely elől sikeresen kitért, amikor az ő háborújára került sor, amikor a fiatalkorában bejárt föld szélei gyűrődni, szűkülni kezdtek, hogy végül a sírnál alig nagyobb terület maradt, amelybe az ismert csontok közé süllyesztették, itt véget is érhet és véget is ér a pater familias halálának története, mert ez egy álhír, mivel a pater familias él és vidáman játszik az első és egyetlen unokájával, elsőszülött fiának, a bátyámnak a fiával, aki a meleg tengertől és a tengervidéktől messze él, a pater familias a dohányt fésüli, a gyereknek pedig olyan káromkodásokat mondogat, amelyeket az még nem ért, és az alig előbukkanó fitymáját fogdossa, ez az egyetlen kép, ami megmaradt bennem a megtelt családi házban töltött két délutánból, de a halálfélelem megmaradt, mint a feneketlen sötétség, semmiféle pater familias, klasszikus férfi a látens matriarchátus szívós rendszerében, azért hozták a világra, hogy szétszórja a magját, de közben ne izzadjon le túlságosan, ami majdnem össze is jött a kopasz fejének, hacsak az új évez-

red első évtizede nem találta volna felkészületlenül élete derekán, még ereje teljében, és elhatározta, hogy elveszi mindazt, amiről ő úgy gondolta, hogy jogosan az övé lesz az egyetlen élete végéig, amelyben hitt, de ez az évtized a kopasz fejét a magas vérnyomás színével mázolta át, annak a zászlónak az égisze alatt, amely alatt az ember a beszűkült ereire tett kézzel énekli, hogy *míg egy beteg sápadtan sínylődik, száz egészséges is meghalhat,* a zászló alatt, amely mindig félárbócon áll, a nagymama halálmegvető forradalma jegyében, a magas vérnyomás keze a homlokára rajzolt egy piros címert, egy kérdőjelet, amelyre senki sem válaszol, egy kérdőjelet, amellyre a legalábbis kívülről vörös apa, most már vörös nagypapa nem figyel, két nap szülői ház, két nap eper- és mézesmártásos bárányillat elég arra, hogy a harmadik reggeli után magamhoz vegyem a kulcsokat és meginduljak a tengermelléki szárazföldről a víz felé, a meleg naptól minden nyáron egyre inkább telepisált tenger felé, ő meg, mint valami albínó gyík perzselődik az éles sziklán, a napfoltoktól megsebzett bőrén az anyajegyek újabb szigetcsoportjának békés előbukkanására vár, az egészséges bőr maradványainak csipkéjét az égi fogaknak ajánlva, hogy megrágja és kiköpje a cafatot a levedlett kígyóbőrök közé, tengerparti kislányok színe után sóvárogva sziklatálcán kínálja fel a napsugaraknak az ellenállásra képtelen, kontinentális bőrt, rák és lóaktínia salátával tálalva, besózva és olajozva, a hús készen áll, hogy fiatalon és puhán szétmálljon, nincsenek körülöttünk fürdőzők, a fenti ösvényen néha egy-egy test vonszolja keresztül magát, a férfi kitartóan figyel, körülöttünk a fenyőerdőben a hiénák hegyezik a farkukat és várják, hogy a nő felkeljen, és megmutassa a sziklazátony domborművét a húsán, lassan átugrálom a csigákat a darabka árnyék felé, *míg egy beteg sápadtan sínylődik, száz egészséges is meghalhat,* egyedül a parton lehet szó az anyáról, a sápatag mater familiasról, akiről titkon reméljük, hogy tovább fog élni, mert az élet a magjáért született vörös apa esetében nem készült fel a közeli halálra, anyamatematika, Vene isten anyja, papnője, az augusztusi istenségé, aki előtt izzadt áldozatok áldozzák fel fiatal agyukat, az év minden hónapjának és egy család életének, és minden évének anyja, a szocialista középosztály átmeneti generációjáé, a családé, amely csak az anyamatematika segítségével képes méltóságos roncs maradni,

a szegénység soha be nem bizonyított tantétele, minden születésnapunk és a májusi hársfavirágok anyja, amelyek kicsik és sárgák, akár a liliputiak arca, anya, isten látható arca, a fájdalom anyánk-anyakirálynőnk istene, a lábunk alatt összetört csigaház fájdalmával mondtam, *látod-e őket, mikor felmennek oda, nyálkásan, mint a hámozott mangó,* mire ő, *bárcsak a mérges kígyó harapna a faszukba és köpne a szemükbe, hogy mindörökre megvakuljanak, és hogy a Prostatitis istenének napja perzselje a lyukat, amelyen keresztül a lábukat lepisálják,* közben tovább rágta a ujjairól lehámlott gyűrött bőrt, a világ iránti szeretete mágnes, ez az egyetlen ok, amiért még mindig itt akarok lenni, kinyitni a pina-szerelem rózsaszín bimbóját, *szereted a napot,* mire ő, *csak a napot szeretem, a Nap, a Nap, a Nap, felmelegít minket és életet ad a csigáknak és a karcsú halaknak, szőlőnek, sárgabaracknak, őszibaracknak, bőrrákot a szüretelőknek, színt a fűnek és a bogaraknak, agyvérzést a trombofíliásoknak, megtelíti a sivatag tüdejét, összezúz minket, mint egy malomkő, megélesíti a fakó keselyű csőrét, melegíti Cres szigetét, amíg a keselyű átrepüli a világot, amíg eszik és baszik, mielőtt visszatér és örökre megveti ott a lábát, a vén keselyűk Cres fölött szeretkeznek, egészen addig, amíg meg nem halnak, amíg el nem borítja őket egy erős hullám, és a nap soha többé nem szárítja meg őket, és a többi keselyű megeszi őket, nagyszerű mennyei szárító, szeretem és odaadom a vékony bőrömet,* kivillantotta apró fogait, amitől a medúzák megvakulnak a víz alatt, a polipok a tintájukat kilövellik, a halak elveszítik rajukat, a mosolya az egyetlen boldogság, amit könnyű nézni, mosoly nélkül az arca szép, de mosollyal él csak, rövid ideig, és csak akkor, ha megkapja, amit akar, *megszárítkozunk és kihajózunk,* mondta ki a napfényes mondatot, és lefeküdt a sziklanyársra, lefeküdtem én is, és hallgattuk, ahogyan a billegetőcankók zöld csiripelése magába szívja a napot.

CVIJANOV Dorottya fordítása

LASLO BLAŠKOVIĆ

Az újvidéki Vám utca

(Részlet)

A Zsidó utca
– Vírusos számítógépen a kép –

Amikor Krstić meg én elkezdtünk a művészeti iskolába járni, az még a Zsidó utcára nézett. Az utcánktól az iskoláig andalogva is fél óra alatt oda lehetett érni. Ha szép idő volt, kerékpárral mentem. Ügyesen vittem a vállamra akasztva a nagy rajzlaptokot. Ez a tok műbőrből készült és volt rajta egy hatalmas cipzár, ez meglehetősen exkluzív megjelenést kölcsönzött nekem a mi kis világunkban. A tokot a nagybátyám készítette. Miközben egy görbe késsel úgy távolította el a felesleges bőrt, mintha egy kis zsidó hímtagot metélne körül, mindig ugyanazokat a vicceket mesélte.
Kosta, akárcsak a többi tanuló, a rajzlapokat kartonmappában vitte, amit különböző színű szalagokkal erősen összekötözött a két oldalán. A blokkja egy nagy herbáriumhoz hasonlított, úgyhogy ha a csomó véletlenül kioldódott rajta, akkor inkább lehetett arra számítani, hogy préselt virágtörmelék potyog ki belőle, mintsem, hogy egy kézjegy nélküli Homérosz-szénrajz bukkanna elő.
Hozzászoktam a korán keléshez, elsőként érkeztem az iskolába, és egy ideig az ablak előtt ücsörögtem az üres zsinagóga zárt ajtaját bámulva. Miután a szépséges Zsidó utcán sétálva elhaladtam mellette, a következő sarkon a Vase Pelagić utcához érkeztem. Valamikor régen, mielőtt még a város terjeszkedésnek indult, ez volt a Vám utca. A vámövezetet azóta (a Vám utcával együtt) áthelyezték Újvidék bejáratához, amely egy

láthatatlan fallal, az ezen a helyen a Dunába ömlő csatornával van elkerítve.
Az iskolát, mint már említettem, Bogdan Šuputról nevezték el, aki rokona, Vujo Opsenica Vám utcai házának ablakából festette meg (ahogy azt mondani szokták) a napfényben fürdő zsinagógát. Évekkel később, amikor elhatároztam, hogy könyvet írok Šuputról, szerettem volna ugyanabban a látványban részesülni, mint ő, amikor rápillantott a szentélyre, de rá kellett jönnöm, hogy a ház már nincs magántulajdonban. Amikor felmentem az első emeletre, és szélesre tártam a zsinagógára néző ablakot, egy fiatal nő, az akkoriban ott székelő hivatal egyik alkalmazottja csodálkozva nézett rám, és megrázkódott a friss levegőtől, amely úgy áradt be, mint a sarki fény.

Függő eset

Bogdan Šuputnak szenteltem tehát a *Csendélet órával* című regényt. Ez a könyv magában foglalta szinte az egész 20. századot (ha a kezdetét 1914-re tesszük, ahogyan azt néhány történész állítja, amikor az első világháború kezdődött, és amikor kedves hősünk megszületett), az 1990-es évekkel bezárólag, amikor írni kezdtem. Ahogy mindig, megpróbáltam a hangokat költői képekké alakítani.
Persze erről akkor még nem is álmodtam, miközben a tanteremben az elhagyott zsinagógát bámultam. A hívők csekély létszáma miatt ott többé nem tartottak zsidó szertartást. A zsinagógát csak azért nyitották ki, hogy néha koncertet rendezhessenek a falai között, az isteni akusztikája miatt.
Elsődleges funkcióját elveszítette, mint ahogyan sok egyéb dolog is.
Az iskola közvetlen közelében például ott szorong a Vasút utca, mindkét oldaláról be van szorítva, akár a nyelvtanban a függő eset, és többé már egyáltalán nem vezet az állomáshoz, mint valamikor. A vonatok egy teljesen másik városrész pereme mentén haladnak, a síneket itt fel is szedték, a Vasút utca a súgárútba torkollik. Tehát csak a neve maradt meg.
Ugyanúgy, ahogyan az argonauták a hosszú küldetéseik során lecseréltek minden fadarabkát, a hajótőkét, a hajójuk minden porcikáját, szin-

te egy teljesen új űrhajót létrehozva, csupán a nevét meghagyva. Mint ahogyan a régi vasútállomás sem létezik, a művészeti iskola sincs már a zsinagóga mellett, hanem valahová messzire, a város másik végébe helyezték át, ugyanúgy a mozdonyok állomáshelyét és az új Vám utcát is oda tették, ahol állítólag négylevelű lóhere nő, és ahol a szóbeszéd szerint fogolymadarak potyogtak az égből.

Piros torok

Az iskola csakhamar zajjal telik meg, eljövök az ablaktól, és kinyitom a bőrtokomat. Abban az időben még csak nem is álmodom arról, hogy írni fogok valamit egy ember tragédiájáról, aki Bogdan Šuput nevét viseli. (Lásd a 3-as mellékletet, képek Bogdan Šuput életéről.) A titkos olvasmányaim hatására papírra vetek néhány sötét hangulatú verset, melyek megrémítik az apámat, és elrettentik Jovanović doktornőt, aki szerint ha így folytatom, tévútra kerülök, és a börtönben vagy a bolondokházában végzem.
Senki sem tudja (még a látnok Aleksandar Tišma sem), hogy egy napon összerakok majd egy történetet Bogdan Šuputról, a balsorsú festőről és a szóban forgó doktornőről, a szüleim közeli barátjáról, aki időről időre megnézi és köhögésre kényszeríti a piros torkomat, jól megtapogatja apám heréit, megvizsgálva, nem kapott-e sérvet a vastag szemüveg viselésétől.

Ódivat

Bogdan Šuput egy elfeledett újvidéki ikon.
Az első világháború kezdetén született és a második világháborúban esett el, lírai expresszionizmusával azt a sötét időszakot idézte meg, amelyben mindannyian éltünk. Ám munkásságát, amely bizonyos szegmenseiben magán viseli a van Gogh-i társadalmi motívumokat, sokáig enyhe ideológiai célzattal értelmezték, úgyhogy ez a dolog engem taszított kissé. Egészen addig, amíg meg nem értettem, hogy az életciklusa, amely érinti Újvidéket, Szarajevót, Sziszeket, Párizst, Obelsdorfot, Karlócát, pontosabban az ezekről a városokról készült festmények, a sötét,

csillogó vásznak, a szellemek – mindez része annak a miliőnek, amely engem is foglalkoztat irodalmilag.
A helyre van mindig szükségem, kell egy konkrét elképzelés, hogy hol történnek a dolgok, és amikor belekapaszkodom egy ilyen valóságos részletbe, az egész történet elmondódik magától. Valójában ezek miatt az álomszerű díszletek miatt hoztam létre Šuput minden lakhelyéről egy-egy képet. Amikor a képek valamilyen logikus sorrendbe rendeződnek, akkor létrejön egy kiállításkatalógus, vagy összeáll egy könyv tartalomjegyzéke, a történet újabb részlete.
De ha nem lett volna egy bizonyos Šuput-vászon, amely elégett egy szerelmi bánat miatti szándékos gyújtogatás során, egy ismerősöm, dr. Miroslava Curica Jovanović házában, aki Šuput valamikori modellje volt, talán az első mondat sem született volna meg soha.
Megcsillan-e még valahol ez a kép, ha van története, tűnődtem el – és a dolgok elkezdtek maguktól összeállni.
Mindenem megvolt: a fotók, Curica arca Šuput akvarelljein, az ő valódi jelenléte. Csak át kellett engednem magam a költői képeknek.
Azt is mondhatnánk, hogy itt egy toposzról van szó, amely toponímiává alakul. Buenos Aires, Szentpétervár, Dublin, ezek mind közhelyszámba menő irodalmi helyszínek, nem városok, inkább motívumok, mint amilyen a háborús Újvidék Aleksandar Tišma regényében vagy Kiš *Homokórájában*. Párizsban Šuput is lefestette a Notre Dame-ot, mint minden névtelen vagy neves festő, illetve festőcske, aki éppen arra járt. Ez a téma olyannyira elkoptatott, mint a festők svájcisapkája.
Nos, mélyebb dologról van szó, ami nagyobb kihívást jelent. Tehát itt nincs aláírás, mint Duchamp *Biciklikerek*énél: meg kell birkózni valami számtalanszor látottal, valami nem eredetivel. Minden költő körülírta mondjuk a hajnalt, Homérosznál például rózsaujjúként jelenik meg, és nagy a kísértés olyan vállalkozásra adni a fejünket, amihez látszólag kitaposott út vezet, és ami mindenki számra érthető, végül ellátni a kézjegyünkkel, ahogyan Šuput mondja, teljes névvel, vezetéknévvel.
Végül is többek között Tišma és Kiš is az én ódivatú regényeim hősei.
Amikor azt mondom, *ódivatú*, akkor arról az íróról szeretnék szólni, aki még hisz a csodákban. Talán az igazság is nem megszokott dolog lett?

Ezek a hétköznapi történetek valójában mind pici, mindennapi tragédiák.
Úgy gondolom, megszabadultam a *régimódiság*tól és a múlt iránti sóvárgástól. Egyedül azt sajnálom, hogy mindig minden olyen véresnek bizonyul. Egyébként minden csak névváltoztatás kérdése. Tehát egy név meghal. A végén sem én nem tartoztam hozzá, sem ő hozzám. Tudjuk már. Az ember kilép a házból és soha többé nem tér vissza. Ha ezerszer elismételjük, hogy *lasloblaškovićkostakrstićbogdanšuput*, mindezen nevek így egy rakásban mintha elvesztenék a jelentésüket. Ha egyáltalán volt nekik valaha.
Az igazat és csakis az igazat próbálom mondani. Hogy tragédiát csináljak az anekdotából. Hogy befogadjam mindazt, ami elém kerül. A fikció kisgyerekeknek való. Én komoly ember vagyok.
Egyszer megpróbáltam szellemes lenni: egy nyugalmazott rendőrtől (akinek az alkarjára rá volt tetoválva a vércsoportja), aki egyébként egy Jeszenyin-epigon amatőr költő volt, megkérdeztem, mi a címe a bányászok életéről szóló ötszáz oldalas Borges-regénynek (mintha itt lenne a nyelvem hegyén, de mégsem jutna eszembe)… És ez a rendőr emlékezett rá.
Hát ennyit számít némi műveltség és élettapasztalat.

Operett

Šuput fiatal festőként, Curica bátyjának fogadott testvéreként, üres zsebbel és hassal érkezett Jovanović szőlőskertjébe, és ezen a mesebeli helyen, az örök folyó mellett festette meg a majdani doktornő portréját. Később számos festményt ajándékozott a csehovias orvosi családnak. A barátja, Curica bátyja, Mile (a lánynak Curica, azaz kislány a becenève, ami teljesen összeférhetetlen az érett férfiakéra emlékeztető arcával) maga is orvos, sebész, egy őrült áldozataként végzi, aki lövöldözni kezdett Titograd utcáin, a városban, amely rejtegeti identitását.
Miután minden hozzátartozója meghalt, Curica a színházban szilveszterezett, egy alkalmi denevéres operettet nézett meg lábát az ajtófélfára akasztva, utána pedig fellelkesülve, de bizonytalan benyomásokkal jött

el hozzánk. Rajtunk már eluralkodott az álom, de mindannyian kiugrottunk az ágyból, miközben a szilveszteri zene még recsegett a fekete-fehér televízióból. Nekünk, gyerekeknek is hozott ajándékot, mézet, fügét, és Branko Radičević alkalmi verseit szavalta. *Édesen hívtam*…

Érzem, hogy ez a megfelelő pillanat. Kérdőn felvonom a szemöldököm, és tágra nyitom a szemem. Persze, bólint apám. Elmegyek a szobámba, és Curicának, aki saját bevallása szerint ki nem állja a gyerekeket, pontosabban a nyavalygást, amit a szülők élveznek, és kérlelik a kis drágáikat, hogy szavaljanak vagy énekeljenek (olyannyira, hogy amikor ő betoppan hozzánk, abban a pillanatban összeszedjük a padlóról a játékainkat, és eltűnünk szem elől, egy csomó gumielefántot és krokodilt hurcolva a másik szobába távozunk, ahonnan nem tehetjük ki a lábunkat a legeslegvégső pillanatig, amiért végül fukar dicséretet kapunk), tehát mint mondtam, ebben a különleges pillanatban átmegyek a szomszédos szobába, és áhítatosan idehozok neki egy gyermeklapot, amelyben megjelent a méhecskékről szóló versikém.

A hangulat más volt ekkor, mint amikor fiatalos arcátlansággal ugyanennek a személynek az orra alá nyomtam a káromkodással tarkított verseimet leközlő *Letopis*t, lerombolva Curicának a háborús idők előtti illúzióit (amikor kihallgatta a bátyja és annak festő barátja közötti, művészetről szóló beszélgetéseket), miszerint az említett folyóiratban kizárólag úriemberek publikálnak, és nem pedig egy kocsis szókincsével operáló, lepcses szájú kölyök.

Ebben a magasztos, fennkölt pillanatban a doktornő bólogatva olvassa azt a négy versszakot, amely alatt ott áll a nevem, az iskola neve, az osztály és a város, ahol engem majdan megcsíp egy dühös, vad méh, valamint Dobrica Erić gyermekversírónak és a *Kalemari nežnosti i lepote* rovat szerkesztőjének a megjegyzése, miszerint én biztos jó fiú vagyok, helyénvaló, hogy kitartok a természet és a nyájas falu iránti elköteleződésem mellett, hogy még a méhek is meg fognak szeretni ezért a versemért, mint értékes földművest, akinek az ünneplő ingjén az éppen levágott tyúk lemoshatatlan vércseppje díszeleg (és aki, mikor felnő, a katonaságban szolgál majd és *női mell formájú butykossal alszik*, hacsak nem történik valami váratlan, előre nem látható dolog).

Dobrica még azt is üzente, hogy Újvidéken van egy felnőtt férfi, aki a névrokonom (a szerkesztő ravaszul elhatárolódott attól az eshetőségtől, hogy valaki misztifikálja a dolgokat, vagy csupán gúnyolódik valakivel közülünk), a nagy László, akire fel kell néznem, és ezt én meg is teszem nagyjából Tito haláláig (aminek semmi köze az ezt követő eseményekhez), amikor is kitudódik, hogy átadtam magam a menetrend szerinti őrültségnek, a kamaszkori lázadásnak, illetve az ártatlanságom idő előtti elvesztésének. Történetesen ekkor fedezte fel apám, akinek ugyanaz a neve, mint nekem, az egyik undorító versemet.

Miután Curica doktornő elolvasta rövid, *tanulságos* ódámat a rovarról, amely a hangyához hasonlóan – ezt már akkor is megértettem – nem más, mint a szorgos munka közismert szimbóluma, kezét az asszonyos mellei köré fonta, sóhajtott egy nagyot, és megsimogatta a frissen nyírt fejemet, amitől ijedtemben a bal herém visszahúzódott a hasüregembe. A nő annyira elérzékenyült azon a magányos, szilveszteri éjszakán, hogy most így visszagondolva úgy tűnik, nyugodtan elé tehettem volna a nagy fotóalbumot a tengerparti fényképekkel, amelyeken félmeztelenül ácsorgunk leeresztett, úszásra alkalmatlan úszógumiban.

Természetesen senki sem gondol semmi ilyesmire, mindannyian a doktornő tekintélyének hatása alatt állunk. Csak apám van még talpon, nem hajlandó abbahagyni a részegeskedést, annak ellenére, hogy a doktornő azzal fenyegeti, hogy ha továbbra is ilyen zűrzavaros életvitelt folytat, szívelégtelenség következtében egyszer csak összeesik az íróasztalnál vagy a katedránál. Apu veszi a bátorságot, és feszólítja Curicát, aki úgy véli, hogy Freud egy túlbecsült sarlatán, hogy hipnotizálja őt, mivel a doktornő olyan tanult és bölcs, aminek eredményeképpen a nő ellöki maga elől a tányért, és mérgesen elhagyja az ebédlőnket. Ekkor megragadom az alkalmat, hogy magam is visszautasítsam a számomra ajánlott egészséges ételt, és szembeszegüljek az utasításokkal, oly módon, hogy ráhányok az ünnepi asztalra, a fehér asztalterítőre és a félig teli tányérokra. Ekkor még az én megdöbbent apám is eltántorodott attól, hogy megüsse a maszatos számat.

De nem, a pillanat ünnepélyes. Ott állok pizsamában és más papucsában (*made in Pavle Blašković*), és ismét a *Méhek*et szavalom, miközben

apám büszkén enyhén bordán bök, arra késztetve, hogy felszisszenjek. A nő tehát simogatja a fejem, megdicsér a megjelent versemért, én meg a falig hátrálok, mint a szultán Kraljević Marko elől, viccelődött Curica csalódottan. A simogatást csukott szemmel viselem el.

Járművezető-oktató

Az idős férjén, a szarajevói lengyel menekült anatómiaprofesszoron kívül, aki egy másik elátkozott költő névrokona, Curicának nem tudunk más kalandjáról. (Ha nem számítjuk a portréfestője iránt táplált nyilvánvaló rokonszenvét.) Meglepődtünk, amikor az ajtónk előtt megjelent kézenfogva egy montenegrói járművezető-oktatóval, akit én a *Csendélet órával* című regényemben Blašković Pál néven szerepeltetek. A montenegrói anyámnak, aki akkoriban éppen a vezetői vizsgára készült, egy lehetséges közlekedési helyzetet magyarázva, egy képzeletbeli viadukt lehető legalacsonyabb magasságáról beszélve állandóan a magasló szót ismétli a magasabb helyett, Curica pedig elvakultan és szerelmesen néz rá. Anyám reszket a félelemtől, hogy faragatlanul ki fogom javítani.
Dr. Jovanović a férfi hatására egy rövid időre őrmesterből igazi kislánnyá, készséges rabszolgává alakul át, ahogy apám a háta mögött gúnyolja. A kalandor csakhamar betelik vele, elhagyja Curicát, visszamegy a feleségéhez és a gyerekeihez, a doktornő pedig csalódottságában magára gyújtja a családi házat, ahonnan megperzselődve, megégve, eszméletlen állapotban mentik ki karlócai szomszédjai.
A tűzben, egyebek mellett Šuput néhány festménye is megsemmisül, amelyeket Curica állítólag megsirat, amíg a Čarnojević pátriárka utcai házunkban lábadozik, mert a kórházi közeg felemésztené. A doktornő maga állítja fel saját diagnózisát: szerelmi őrültség.
Thomas Mann *A Doktor Faustus keletkezése*ben felfedi, hogy Adrian Leverkühn zenéje kapcsán egyeztetett Adornóval és Schönberggel. Nekem meg egy taxisofőr, miközben Karlócára vitt, megmutatta a házát, ami éppen Curica Jovanović háza és a városi múzeum mellett volt (Curica a taxizás idején már rég halott), és mivel én megemlítettem neki, hogy ismertem a doktornőt, és néha jártunk is itt a szüleimmel és a nő-

véremmel, vendégeskedtünk a családi védőszentjük ünnepén, a taxis lelkesen elmesélte, hogy valójában ő húzta ki Curicát a lángok közül, és néhány festményt is megmentett, de fogalma sincs róla, hogy azok most hol vannak.
Szerettem volna neki megvallani, hogy írtam egy regényt az eltűnt festmények kereséséről, de elhallgattam, és összehúztam magam, mint egy sün, aztán eszembe jutott Goethe verse:
Képes vagyok beszélgetni
A bölccsel és a zsarnokkal is.

SZAKÁCS Patrícia fordítása

IVÁNYI MÁRTON

Gondolat és folyam

Folyókultusz és a természet esztétikája a 20–21. századi boszniai irodalomban

Bevezetés

Dževad Karahasan *Noćno vijeće* (magyarul *Éjszakai tanács*) címmel megjelent metafizikai krimijének egyik karaktere, Vojin Stanimirović szarajevói egyetemi professzor kijelenti hallgatóságának, hogy „az értelem szép és jó egészen addig, amíg kordában van tartva, amit az eleink tartottak a vízről, rá is igaz: jó cseléd és szörnyű úr" (KARAHASAN 2006: 138).
Természetesen Karahasan karaktere nem egyedülálló a boszniai irodalmat vizsgálva abban, hogy a vízben, a folyóban viszonyítási pontot lát, akár az időnként roppant nívós tájleírásokból merít a vizsgálódó, akár bölcseleti mélységekről, akár történelmi-anekdotikus mederbe terelt gondolatmenetekről esik szó. Az olyan boszniai folyók, mint a Drina, az Una, illetve mellékfolyóik, a Ćehotina vagy a Rzav elmaradhatatlan „kellékei", sőt, már-már metafizikai szereplővé előlépő aktorai egyes boszniai vonatkozású műveknek. Lényegesen többek banális szépírói illusztrációknál, illetve a víz- és természetközeliség referenciáinál: örök társak, időnként fondorlatos titkok tudói, a történelem sodrásának és örvényeinek, a tragédiák hömpölygésének sokat látott szemtanúi, máskor a múlékony emberi értékek ellentétpárját képezik – rendre különleges helyet foglalva el a boszniai szellemi életben is.
De nyilvánvalóan nem csak ott. A vizet a maga létfontosságú értéke miatt időtlen idők óta az élettől való elválaszthatatlanság nimbusza övezi. Thalész a vizet ősforrásnak, úgynevezett arkhénak tekintette. Sőt, már előtte is számos görög bölcselőt foglalkoztatott a víz kultusza: Homérosz úgy vélekedett, hogy Ókeanosz és felesége, Téthüsz az eredeti kiindulópontja minden létezőnek. Az a meggyőződés, hogy a víz minden dolog ősforrása,

abban az Egyiptomban kelt életre, amelyben „a filozófia atyja", Thalész is megfordult, és amelynek léte teljességgel az évente ismétlődő Nílus-áradás által hozott termékeny iszaptól függ a mai napig (PAIS 2005: 84).
Természetesen a magyar irodalmat is átitatja a vízhez, az egyes folyókhoz való kötődés, Jókai *Az arany ember*e és József Attila életműve a Dunához kötődik, Petőfi és Juhász Gyula a Tiszából fakaszt ihletet, míg Dsida Jenő a Marosból mer inspirációt és így tovább.
Az alábbiakban a 20. századi délszláv prózára összpontosítva igyekszünk kitapintani a hasonló áramlatok ütőerét.

Ivo Andrić: *Híd a Drinán* és *Vihar a völgy felett*

A mai Bosznia és Hercegovina területén fekvő Dolacban, horvát származású családban született, irodalmi Nobel-díjjal is kitüntetett Ivo Andrić legfontosabb művében, a *Híd a Drinán* című történelmi regényben rendre a térségi népeket egyszerre összekötő és megosztó híddal összeforrva jelenik meg a Drina, amely gyakran az időtállóság jelképi státuszát ölti magára: „Akkorában [avagy a késő középkorban] ugyanez a Drina, ez a gyorsan iramló, »sokszor haragos« zöld hegyi folyó itt bőgött, tajtékzott el a meztelen, kopár, sziklás és homokos partok között. A kasába akkor is megvolt, de más formában és más méretek között; a folyó jobb partján, a meredek domb csúcsán, ahol most romok vannak, ott állott a jól gondozott Öregvár, még a bosnyák királyok idejéből származó erősség…" (ANDRIĆ 1982: 18–19).
Az időtlen minőség emberi és természeti elkülönültségének többdimenziós rétegződését segít megérteni a következő, már a 19. századi osztrák–magyar időkben játszódó, Toma Galus és Fehim Bahtarijević karakterek közötti párbeszéd is: „A világ alapját és benne az élet és emberi viszonyok alapjait évszázadokra megvetették. Ez nem azt jelenti, hogy változhatatlanok, de az emberélet hosszával mérve őket, öröknek látszanak. Tartósságuk és az emberi lét hossza közötti viszony ugyanaz, mint ami a nyugtalan, mozgó és gyors folyófelület és az állandó, szilárd folyómeder közötti viszony, amelynek változása lassú és észrevétlen" (ANDRIĆ 1982: 380–381).

Természetesen igen gyakran találkozni a Drinával konkrét történelmi eseményektől független emlékezeti „vízválasztók" hivatkozásaként e műben, miközben (hord)ereje megnyilvánul, például a következő összefüggésben: „Minden évben legalább egyszer vagy kétszer földuzzad a Drina, zavarossá válik, és ilyenkor nagy zúgással letépett kerítéseket, kimosott cölöpöket és erdők lombjait viszi el a boltívek között. A városban elpusztulnak az udvarok, kertek és a folyóparti házak raktárai. De ezzel minden be is fejeződik. Azonban szabálytalan időközökben, úgy húsz-harmincévenként hatalmas áradások következnek, amelyekre sokáig emlékeznek az emberek, mint fölkelésekre vagy háborúkra szokás emlékezni, s ezektől az áradásoktól számítják az időt, az épületek korát, az emberi élet tartamát. (»Öt-hat évvel a nagy áradás előtt!« »A nagy árvíz idején.«)" (ANDRIĆ 1982: 103) Ezekben az esetekben a Drina inkább „szörnyű úr", mintsem „jó cseléd", az ember kénytelen alkalmazkodni a következményekhez és együtt élni azokkal, hiszen dacolni hiábavalónak tűnik: „Az ilyen nagyobb áradások után kevés mozgatható jószág maradt a kisvárosnak abban a részében, amely a síkon, a Drina és a Rzav közötti homokos földnyelven fekszik. Egy-egy ilyen áradás az egész kasabát jó néhány esztendőre visszavetette. Az árvíz sújtotta nemzedék élete hátralevő részét azoknak a károknak és rombolásoknak javítgatásával töltötte, amiket a »nagy árvíz« visszahagyott. Az árvizet átélt emberek életük végéig föl-fölelevenítették az őszi éjszaka borzalmait, amikor jéghideg esőben és pokoli szélben, lámpások gyönge világánál mentették áruikat, ki-ki a saját boltjából, s cipelték föl a Mejdanra, idegen házakba és raktárakba" (ANDRIĆ 1982: 103). „Mint az őrült, ki letépte láncát…" – visszhangként éri az ember fülét az áthallás, noha nem teljesen egy a hangja Dunának és Drinának.

Más helyeken is az emlékezetet tájoló „iránytűkké" lépnek elő a folyóhoz köthető események, hol békésebb, hol nyugtalanabb asszociációkat keltve a višegradi élet részeként: „De már következő nyáron a nagy árvíz kezdett átmenni az öregebb emberek emlékezésébe, ahol sokáig fog élni. A fiatalság pedig dalolva és beszélgetve ott ült a kapu fehér és sima kövein, a víz fölött, amely nyugodtan ballagott mély medrében, és zúgásával kiegészítette a fiatalok énekét. A feledés mindent begyógyít, a

dal pedig a felejtés legszebb módja, mert a dalban az ember csak arra emlékezik, amit szeret, így odafönn, a híd kapujában, az ég, a folyó és a hegyek között nemzedék nemzedék után megtanulta, hogy ne sajnálja túlságosan azt, amit a zavaros víz elragad magával. Itt költözött beléjük a kasába tudatalatti bölcsessége: hogy az élet fölfoghatatlan csoda, mert szüntelenül költ és pazarol, mégis tovább tart, és szilárdan áll, »mint a híd a Drinán«" (ANDRIĆ 1982: 114).

Ahogy már fentebb előrebocsátottam, a folyó a társadalmi élet elmaradhatatlan kísérője számos helyen a könyvben. Igaz, van, amikor a végelathatatlan oszmán állóvíz egyszer csak konkrét, a település életét felkavaró eseménybe ágazik bele: „száz esztendőkön keresztül a parasztok itt engedték le terhüket, ha pihenni akartak, vagy a szabadidejüket töltő emberek támaszkodtak rá hátukkal, könyökükkel, ha vártak valakire, vagy magánosan, nekikönyökölve nézték maguk alatt a vizet, ahogy habzón és gyorsan elfut, mindig újonnan és mégis mindig úgy, mint hajdanában. De soha annyi ráérő és kíváncsiskodó ember nem támaszkodott még a korlátnak, s nem nézte még a folyót, mintha olvasni és megfejteni akarná titkait, mint ennek az évnek augusztusában, annak is utolsó napjaiban. A víz zavarossá vált az esőktől, habár még nyár vége volt. A boltívek alatt fehér habot vetettek az örvények, s a hab körbekeringett az apró ágakkal, forgácsokkal, levelekkel együtt. De a ráérő és könyökükre támaszkodó városiak onnan a falról tulajdonképpen nem is a folyót nézték, amelyet már kezdettől ismertek, s amelynek semmi mondanivalója nem volt számukra; a víz tükrén, éppúgy, mint beszélgetéseikben, magyarázatot kerestek, látható nyomát a homályos és súlyos sorsnak, amely […] valamennyiökre rátört, és megzavarta őket" (ANDRIĆ 1982: 146). Hiszen a Hamzićok családjába történő, elrendezett beházasodása elől a világszép Fata Osmanagić az anekdokták láncolatának egyik elemeként tragikus kimenetelű elhatározást hoz: „A Drina megáradt és zavarossá vált: Másnap a sárgás víz Kalata mellett egy sekélyesebb helyen kivetette Fata holttestét" (ANDRIĆ 1982: 161). Mindeközben pedig, ahogy mindig, „hatalmas a világ nappal is, amikor a visegrádi völgy forróságtól reszket […] amikor a zöld folyó mellett elhintve, a híd és a fekete

hegyek szabályos vonalai közé zárva ott fehérlik a kasaba" (ANDRIĆ 1982: 157).

Egy-egy, a fentihez hasonló családi drámai fordulat időnként felkavarja ugyan a visszatérő vagy főszereplői életúti mozzanatok nélkül csordogáló, több évszázadot átölelő könyvet, e cselekményi holtágaktól függetlenül azonban a megörökített település többnyire mozdulatlanságba süpped. Igaz ez a 19. század utolsó éveire is, amelyek csak telnek és telnek. Amolyan „izgalom és nagy események nélküli esztendők" ezek, „ahogyan a csöndes és széles folyó ballag ismeretlen torkolata felé" (ANDRIĆ 1982: 306). Mígnem végül kilépünk az időtlenség folyamából és az események az első világháborúba és a modern Jugoszlávia idealizált, Andrić nyílt rokonszenve által kísért ígéretébe torkollanak, amit érzékeltet a már fentebb idézett Galus és Fehim következő párbeszéde is záráskép: „Nagyobb folyókat és mélyebb szakadékokat fogunk áthidalni. Új, nagyobb és jobb hidakat építünk, s nem azért, hogy idegen centrumokat kössenek össze meghódított tartományokkal, hanem azért, hogy a mi vidékeinket kapcsolják egybe egymással és a mi államunkat az egész világgal" (ANDRIĆ 1982: 380).

Andrić egy másik, szintén lassú sodrású történelmi regényében, a *Vihar a völgy felett*ben a Lašva vonja magára több ízben is a szerző és az olvasó figyelmét, akár az ember számára megugorhatatlan akadályt képező természeti adottságként is: „Ebben a keskeny völgyben, melynek alján a Lasva folyik át, s melyet oldalról források, nyirkos és huzatos szakadékok meg patakok tarkítanak, szinte sehol sincsen annyi egyenes út, sem pedig sík hely, amennyi elegendő lenne arra, hogy az ember bátran és gondtalanul maga elé tehesse a lábát" (ANDRIĆ 1956: 10). Vagy más helyen: „A város közepén pedig a Lasva megváltozva, zavarosan és megáradva rohan és zúg keresztül. Az ember sehová sem rejtőzhetik a megáradt vizek zúgása és bömbölése elől" (ANDRIĆ 1956: 114). Máskor a folyó állandó változékonysága merül fel a szerző szülővárosában, Travnikban játszódó könyv oldalain: „A Lasva folyó gyorsnak és kristálytisztának mutatkozott a napon, és keskeny, szabályos medrébe szorítva úgy zúgott, mint a megpendített húr (ANDRIĆ 1956: 53).

Andrićhoz hasonlóan a muszlim származású bosnyák kortárs szerző és filozófus, Dževad Karahasan is tájleírással indítja már a bevezetőben idézett, 2005-ben megjelent *Éjszakai tanács* című, vallás- és társadalomfilozófiai bölcseleti mélységű regényét. Településünk Višegrad és Travnik helyett ezúttal Foča, előterében ismét a Drinával: „Foča a völgyben feküdt [a főhős, Simon] lába előtt. A két folyó mellett fészkelve, körbefogva a Ćehotina torkolatát a Drinába, mint a szilva a magját, a várost egyre növekvő gyűrűk övezik a torkolat köré fontan, annak geometriai középpontja körül, amíg be nem tölti az egész medencét és perifériku területeivel, a környező hegyeket is elfoglalva. Mint szinte minden boszniai város, Foča is egy völgyben épült, amely a kerek, szelíd hegyekkel körülvéve fészeknek néz ki. Valószínűleg ezeknek a medencéknek köszönhetően, amelyekhez alkalmazkodnak, a boszniai városok vagy keskeny, hosszúkás ellipszisszerűek vagy kör alakúak, aszerint, hogy a völgy, amelyben épültek, egy folyó mentén halad-e, átölelve azt, vagy pedig a katlan szélesebb-e a folyó keskeny övénél. A Foča-medence egy nagy medence, amely szinte egyenletesen kör alakú, középpontja a Ćehotina összefolyása a Drinába, amit a lakosok Sastavcinak neveztek" (KARAHASAN 2006: 7–8).

A folyók közül előbbire, tehát a Ćehotinára tolódik a hangsúly a könyvben. A főszereplő Simont a távoli Berlinben felidézett gyermekkori emlékei is kifejezetten ehhez a folyóhoz láncolják, végzetes és tanulságos hazatérésének forrásaként: „Egy forró, késő nyári nap bukkant fel Fočában. […] A Ćehotina nyugtató vize, amely beveszi és magához veszi, és mélyen belül elárasztja egy olyan örömmel, amely csak azt az érzést tudja kelteni az emberben, hogy teljesen befogadják. […] Semmi más, csakis a meleg és friss Ćehotina testét befogadó vizének emléke, és az öröm, amit ez a befogadás vált ki belőle. Sehol egy fűzfa, még a farönk sem, ahonnan mindig is ugrándoztak – csakis az, amit a teste átélt és megőrzött. […] Őrület, a füzek még csak nem is tükröződtek a vízben […] milyen zöld volt a torkolatban az a víz, hogy a színe miatt a füzek nem tükröződhettek benne, vagy lehet, hogy valaki állandóan úszott,

ezáltal a víz annyira nyugtalan volt, hogy visszaverte a tükörképét, mert ahol élet van, ott nincs tükröződés. De kicsúszott belőle a fűzfákkal kapcsolatos hülyeség, Ćehotina emléke felemelkedett és valahol szétáradt benne (KARAHASAN 2006: 17–18).

Korántsem csak idillről van itt szó, hanem egyfelől az élet és a látomások, az ébrenlét és álom közötti, elmosódó ellentétekről is, ami a gyermekkori ábrándozások sodrából fakad. Másfelől, ahogy Andrićnál is, megjelennek a folyókhoz kapcsolódó történelmi rémképek, például a település muszlimjainak 1942-es vízbe ölése a Drina-hídról (KARAHASAN 2006: 33, 90), ami baljósan vetíti előre az 1991. augusztustól októberig játszódó cselekmény tükrében az újabb, küszöbönálló etnikai vérengzéseket.

Miközben a Drina és a Tebija hegy is magától értetődő, „mint a szürkület" (KARAHASAN 2006: 81), a természet szétfolyik, elmállik, ami a széthulló Jugoszlávia emberi és társadalmi viszonyai drasztikus megváltozásának allegóriája: „Az augusztusi első nagy eső a ćehotinai fürdőszezon végét és a dinnyeszezon kezdetét jelentette, a szeptemberi első eső a hosszú ujjú öltözéket, cipőt és novembertől való félelmet jelentett, amikor az egész világ puhává válik a nedvességtől, és minden elveszti alakját" (KARAHASAN 2006: 170).

Bizonyára nem véletlen, hogy a régi arisztotelészi rész–egész bölcseleti probléma, mondhatni, a víz tükrében kerül elő Karahasan egy korábbi, *Keleti díván* című elbeszélésfüzérében: „Hogy, mikor és hol lesz […] sok (ezeregy) csepp vízből folyó? Vajon a folyó ezeregy csepp mozgó víz, vagy valami egészen más? Én természetesen azt mondtam, hogy valami más: a folyót a cseppek kapcsolatai és maguk a cseppek teszik ki, a folyó sok, különleges kapcsolatba került csepp. […] Egy vízcseppből, mondták, az egész folyót megértheted, ha elég odaadóan és elég bölcsen foglalkozol a cseppel, ha tehát megnyílsz annak a cseppnek, melylyel foglalkozol. Nincs semmi olyasmi a folyóban, ami ne lenne meg a cseppben, csakhogy a megszeppent, rest lelkeknek sokkal könnyebb a folyóban úszni, mint feloldódni egy csepp vízben" (KARAHASAN 2007: 183–184).

Saša Stanišić: *Hogy javítja a katona a gramofont?* és *Származás*

A višegradi születésű, majd szépírói kvalitásait Németországban pallérozó Saša Stanišić *Hogy javítja a katona a gramofont?* című tragikomikus regényének *Mennyi idő kell egy százméteres szívinfarktushoz…* című első fejezetében szintén döntő jelentőségre tesz szert a Drina. Ahogy Fata Osmanagić tragikus sorsa Andrićnál, az elbeszélő, Aleksandar anyai ági nagyapjának családi tragédiája Stanišićnél szintén ehhez a folyóhoz kötődik: „Rafik nagypapa, anyám apja, aki már régen és végérvényesen halott, a Drinába fulladt. […] Drina, milyen elhanyagolt folyó, milyen elfeledett szépség! Ezt ordítozta, amikor jött botorkálva a kocsmákból" – eleveníti fel az elbeszélő Aleks anyja a nagyapa rendíthetetlen, „balga" szeretetét „a folyó és partjai" iránt. „Bár miránk hallgatott volna, nem a mélységes, a megismerhetetlen Drinára! […] Egy folyó: csak élet és erő, és semmi más!" Majd a következőképp folytatódik a burleszk könyv e tragikusan keserédes szakasza: „Megtalálták a pályaőri sapkáját a híd első íve alatt […] de őt nem találták meg […] imádott Drinája a halálba csókolta […] hogy végül a Drina legyen egyetlen, utolsó könnye […] Mindenre azt mondta, szürkeszürkeszürke […] csak a folyójának találta ki a legfestőibb színeket, csak a Drinát nézte meg alaposan […] aki csak akkor tudott nevetni, ha a képmása megjelent a vízben" (STANIŠIĆ 2008: 17–21).

Talán innen ered az elbeszélői bizalom, illetve a folyó metafizikai tulajdonságainak író általi felmagasztalása is. Hiszen a Drina a könyv egésze során sokarcú, képzeletbeli beszélgetőtárs, bizalmas dolgok tudója: „Százharminc évet akarok megérni a Drinánál. […] Leülök egy víz melletti kőre. A folyó itt nagy lendülettel készül az ölelésre, épp a könyökénél ülök. Slavko nagypapa azt mondja, a Drina pimasz folyó […] ki is kiabálom a vízre: Maga pimasz – maga – szép – pimasz – folyó – szép folyó, visszhangzik a kanyonban. […] a Drina nagy levegőt vesz, és megkérdezi: hogyhogy pimasz? […] Nem is tudom, felelem, talán mert ősszel olyan megközelíthetetlen és zavaros, mert télen nem fagy be, tavasszal mindent eláraszt, nyáron pedig befullasztja Rafik nagypapámat, mint egy macskakakölyköt?" Majd személyesebb irányba csordogál tovább

Aleks vallomása: „Várok. A Drina hallgat. […] Dühös leszek, mert a Drina csak hallgat, és a folyóra nézek: hát semmit sem mond? Talán már nem is emlékszik a Rafik nagypapámra? […] Hát hogy nézett ki a nagypapád? Ezt Önnek jobban kell tudnia, felelem, és bemerítem a kezem, hogy lemossam. Ön látta utoljára, én akkor még nagyon kicsi voltam. Sajnálom. […] Lehet, hogy ha nem szólalok meg, majd magától beszélni kezd, hogy milyen jól összehaverkodott a Rzavval, hogy mennyire zavarja a duzzasztógát, és hogy vajon a folyók is félnek-e. Nem árulom el, menynyire irigykedem rá, mert olyan sok mindent lát, a forrásától a Száváig, az égre nézhet, be a földbe, jobbra-balra, az már egy csomó látnivaló. A Rzav igazán finom úr, játssza meg magát a Drina kollegiálisan a sziklák körül, bár minden tavasszal hisztériás rohamot kap, és kilép a medréből. A duzzasztógát pedig, panaszolja a Drina, betömi a száját, gyorsan folyni annyi, mint hangosan kiabálni." Majd a folyó „rátér" korának konfliktusaira és a történelem árjának terhére is: „Elismeri, hogy igen, fél. A téli hideggel dacol, az őszi esőzések nem zaklatják fel, attól viszont fél, hogy az a sok lövöldözés bennünket is megfertőz a háborúval. A szikláknak loccsanva panaszkodik, hogy már számtalan háborúban vett részt, és egyik ocsmányabb, mint a másik. Olyan sok hullát kellett elvinnie, annyi felrobbantott híd nyugszik örökre a fenekén. […] El sem tud bújni, s a rémtettek előtt a szemét sem képes behunyni, tajtékzik dühében" (STANIŠIĆ 2008: 205–209).

Nemcsak közeli barát, hanem bölcs, sőt, mindentudó a Drina, már-már a szerző (önazonosság)tudatának is a része: „A propaganda mellékállásban művésznő? miközben egy harcsával birkózom. A harcsának bajusza és szemüvege van, a nagypapa pedig azt mondja: Propagandának igazából egy mesemondót hívnak […] Aleksandar, te tulajdonképpen miről beszélgetsz egyfolytában a Drinával? […] Bemutatom nagyapának a Drina hangját. A hang olyan hidegen folyik a tenyeremből, hogy nagyapa meg én beúszunk a házba" (STANIŠIĆ 2008: 185).

Visszatérő motívum, hogy Aleks elhunyt nagyapjához hasonlóan párbeszédet folytat a Drinával, megemlékezve annak időtlen kvalitásairól: „Ha gyorsan folysz, az olyan, mint a hangos kiabálás. Ma lomhán hömpölyög tova, inkább tó, mint folyó, vizét elbátortalanította a duzzasztógát – a las-

sú Drina, amelyet a szélén kicifráz az uszadékfa és a szemét. […] Felszíne hűvös és sima, ilyen ma az egykor vad, szelídítetlen folyó" (STANIŠIĆ 2008: 23), amely egyszersmind az alkotói ihlet letéteményese is a maga jellegzetes, megismételhetetlen színeivel: „Az első befejezetlen képen a Drinának kell lennie, a csibész folyónak, még a gát előtt. A keverőtálba kéket és zöldet nyomok, meghúzom az első zöld ecsetvonást a lapon, a zöld nagyon tompa, óvatosan sötétítek rajta, festek egy kanyart, világosabbra veszem, túl hideg, okkert adok hozzá, zöldet, zöldet, de olyan zöldet, amilyen zöld a Drina, száz év alatt sem keverek ki" (STANIŠIĆ 2008: 24).

E minőségeit gyakran érinti Stanišić: „Az én folyóm, a melegzöld Drina, harmonikus, makulátlanul tiszta. Horgászok, zátonyok, a zöld fokozatai" (STANIŠIĆ 2008: 257).

A folyó eredetisége később is megjelenik a visszaemlékezés tárgyaként: „Kedvenc filmem *A neretvai csata* volt. A Neretvának csak majdnem olyan szép zöld a vize, mint a Drinának" (STANIŠIĆ 2008: 75).

Más helyeken – miként Andrićnál –, a Drina legendás hídjával együtt tárul az olvasó elé, igaz, eme egymásrautaltságuk jóval későbbi időkben bontakozik ki, hiszen ezúttal a 20. század második felében járunk: „Az utolsó fényképalbumban találok egy képet a Drina hídjáról. […] A híd az állványok ellenére is késznek látszik. Kész van, az állványok nem árthatnak a szépségének, sem a hasznosságának. A hidunk lenyűgöző befejezettsége nem zavar: a Drina sebes, áradó, a széles, veszélyes Drina – fiatal folyó!" (STANIŠIĆ 2008: 23)

Ezen túlmenően a gyermekkori nosztalgia és az emlékezés iránytűje is, mint a Karahasan említett, Németországból visszatért Simonjánál: „Nem emlékszem a nyárfákra. Mintha csak ott maradt volna egy Aleksandar Višegradban meg Veletovoban és a Drinánál, egy másik pedig itt élne Essenben, és azon törné a fejét, hogy mégiscsak le kéne menni a Ruhrra horgászni" (STANIŠIĆ 2008: 138).

Nem véletlen e rokonszenvező visszatekintés, hiszen a horgászás pajtási-bukolikus életképeinek kiapadhatatlan medréről is szó van: „Először a Rzavra megyünk, megpróbálunk domolykót fogni […] Köpködünk a hídról a Drina kis mellékfolyójába. A domolykók alulról nyaldossák halajkaikkal a vízfelszínt. […] Lehet, hogy most megyünk át utoljára a hídon.

Miért nem építenek egy olyat, mint a Drina fölött, ami mindent kibír. […] Az élet két folyó torkolatánál. Korán megtanulsz úszni, jól, korán megtanulsz horgászni, jól…" (STANIŠIĆ 2008: 117).

„Egyszerre kitör a harcsa, megint húzni kezd, hatalmas erővel feszül ellenem […] a folyóban pedig, nem messze a hideg Drina partjától, Hasan és a harcsa birkózik a felszínen: fröcskölés, bajvívás, örvénylés, tekergés!" (STANIŠIĆ 2008: 184)

Ahogy már fentebb elárultam, e folyó nemcsak örök horgászhelyszín, hanem sajátos antropomorf létező is: „Kikeresem a legdundibb gilisztákat. Tekeregnek. Csavarhúzóval lyukakat fúrok a lekvárosüveg tetejébe. Végig a Drina mentén a biciklivel, két óra át a hajnali ködön és névtelen falvakon. Horgászom, fogok, úszom, beszélgetek a folyóval, mindent elmesélek neki […] Hangosan nevetek, mert tudom, hogy a Drina azt szereti, ha a győztesek így nevetnek. Szabaddá nevetem a galócákat. Olyan hangosan nevetek, hogy a Drina végül azt mondja: én azért mégiscsak tudtam" (STANIŠIĆ 2008: 204).

Eme emberi mivolt kozmikussá tágított metafizikai mélységek előtt is teret nyit: „Ha a Drinában is lenne isten, kérdezem egyszer nagyapától, akkor a harcsák lennének a halpópák, igaz? Vagy halhodzsák, bólintott nagyapa" (STANIŠIĆ 2008: 197).

Ahogyan láttuk, a térségi véres konfliktusok szemtanújáról is szó van, ami a narrátor gyermekkori szerelme, a balkáni háború boszniai szakaszának elején eltűnt Asija által tárul fel: „Senki sem megy fürdeni a Drinába. Egyszer azt mondtad nekem, hogy beszélgettél a Drinával. Bolond! Arra gondolok, vajon mit mesélne most, ha tényleg tudna beszélni. Mit ízlelgetne, ha lenne ízlése? Milyen íze lehet egy hullának? Képes egy folyó a gyűlöletre, mit gondolsz?" (STANIŠIĆ 2008: 143)

Miként igaz ez a többi vizsgált műre általában is, a Drina a múlttal való szembeállítás mércéje, az állandóság letéteményese is, hiszen partizánok és egyéb szereplők már nincsenek, ellenben „van a Drina. Van órákon át a Drinánál-ülés és horgászás. Vannak a Drinában harcsák, én ismerek egy olyant, amelyiknek bajsza és szemüvege is van" (STANIŠIĆ 2008: 169).

Mint Karahasan „torkolata" Fočában, a folyók újfent kultikus helyeknek adtak otthont, melyekkel ellentétben állandónak bizonyulnak: „A Torko-

lat vendéglő a Rzav és a Drina összefolyásánál, mindkét folyóra kilátással […] A Torkolat kerek alapja most fekete koszorú, amelyet törmelék, kő, vasrudak, kormos gerendák és törött deszkák alkotnak. Ott állok középen, balra látom a Drinát, jobbra a Rzavot" (STANIŠIĆ 2008: 263).
Az időtlenség hasonló élményét árasztja a folyó máskor is: „Az én Višegradom két folyóban oldódik fel, ezek itt adtak randevút egymásnak, a Drina és a Rzav, végtelen randevú ez, állandó, minden másodperces. Ki jött el kihez, melyiktek volt itt előbb? kiáltom a torkolatban. És vajon milyenek voltak, milyen volt a hangjuk azoknak az utolsó másodperceknek, amikor a víz még épp csak közel volt, aztán – egyszerre? – egymáshoz értetek? A hegyek követik a Drinát, meredek sziklák közé gombolják be, visszhangoztatják, amit elmondok. Minél magasabb a szikla, annál mélyebb a folyó, nekem úgy tűnik, és annál elveszettebb vagy te magad, mindegy, hogy csónakban, vagy itt a parton" (STANIŠIĆ 2008: 205).
Végül nemcsak az elbeszélés minőségének próbaköveként, hanem az örök, egyetemes értékek mércéjeként és a visszafordíthatatlanság szimbólumaként is megjelenik: „Hiányzik belőlem a Drina bátorsága. […] A jó történet […] olyan, mint a Drina: sohasem csendesen csordogál, nem csak csobog, hanem sodra van és széles, beletorkollnak a kisebb folyók, gazdagítják, kilép a partra, zubog és zúg, itt-ott sekélyebb lesz, de ezek a helyek a mélységek kapuit rejtik, zúgókat, sellőket, nem pedig tocsogókat. Egyet azonban sem a Drina, sem a történetek nem tudnak: egyikük számára sincs visszaút. A folyó nem tud megfordulni és más medret keresni, ugyanúgy, ahogy végül is nem tartatnak be az ígéretek sem. Nem bukkan fel egy vízbefúlt sem törülközőt kérni, a szeretők nem találnak egymásra […] egyetlen golyó sem lövődik vissza nyakakból a fegyverekbe, a duzzasztógát pedig vagy megtart vagy nem tart. A Drinának nincs deltája" (STANIŠIĆ 2008: 307).
Talán nem meglepő, hogy a szerző frissebb, önéletrajzi ihletésű *Herkunft* (magyarul *Származás*) című regényében is előtérbe kerül a folyó, olyannyira, hogy a könyv nyitósorát képezi: „1978. március 7-én születtem a Drina menti Višegradban." Majd Karahasanhoz hasonlóan az éghajlati adottságok hangulati következményeivel folytatja ugyanitt: „A születésem előtti napokban folyamatosan esett az eső. Višegradban a március

a leggyűlöltebb hónap, sírós és veszélyes. Elolvad a hó a hegyekben, a folyók a partok fejére nőnek. A Drinám is ideges. A fél város víz alatt van. […] Úgy tűnt, utána semmi sem történt volna, mintha az életrajzomat elmosta volna a Drina […] A tizedik születésnapomra a Rzav a Mahala negyed hídjának tönkretételét ajándékozta. A partról néztem, ahogy a Drina mellékfolyója addig-addig munkálkodott a hídon a tavaszi hegyekkel, mígnem a híd azt mondta: rendben, akkor vigyél magaddal" (STANIŠIĆ 2019: 5–9).

Továbbmenve, megjelenik Andrić *Híd a Drinán*jához (ANDRIĆ 1982: 11–12) hasonlóan a párhuzamos muszlim és szerb legendák mitikus hőse is a folyó összefüggésében: „nem messze az őrtoronynál […] a régi eposzok megéneklik – attól függően, kit kérdezel, vagy a szerb hős, az egykor az oszmánok elől megszökött Marko királyfi, vagy a bosnyák Alija Đerzelez szárnyas arab pej lován átugrott a Drinán" (STANIŠIĆ 2019: 10).

Több figyelmet Stanišić nem szentel e folyójának, noha az egyik azon dolgok közül, amelyet a szerző elmondása szerint őriz, nem más, mint gyermekkora „egy Drina-parti kisvárosban" (STANIŠIĆ 2019: 17).

Miljenko Jergović: *Diófa-házikó*

A Drina jellegzetes, Stanisić és Andrić fantáziáját egyaránt nagyban foglalkoztató, többször emlegetett zöld karakterét érzékelteti, hogy a horvát ajkú, boszniai születésű Miljenko Jergović *Dvori od oraha* (*Diófa-házikó*) többgenerációs családregénye szerint az oszmán időkig egyenesen Zelenka (vagyis zöldecske) volt a neve.

Noha korántsem kap a korábban tárgyaltakhoz mérhető figyelmet, illetve nem áll központi helyen a Drina e könyvben, ám jellegzetes zöld színe és történelmi szerepe egy anekdota formájában a következőképp köszön vissza itt. Az oszmánok babonás félelemmel tekintettek a folyóra és évszázadokon keresztül vonakodtak átkelni rajta, mióta magának II. Mehmet szultánnak belefulladt a lova, amivel szembesülve a szultán elkiáltotta magát: „Bu su derin!" Ami törökül annyit tesz: mély ez a víz! A Derin szó miatt hívják azóta Drinának a Zelenkát, és a szultán lovának pusztulása miatt a török szekeresek nem szívesen kelnek át rajta (JER-

GOVIĆ 2017: 490–491). A késő középkor e képével és a baljós hiedelmek metafizikai képzettársításaival tehát bizonyos fokig Jergović is e fentiek szerinti kirajzolódó szekvenciához sorolható.

Faruk Šehić: *Az Una hullámai*

A szintén kortárs bosnyák Faruk Šehić eredendően 2011-ben *Knjiga o Uni* (*Az Una hullámai*) címmel megjelent, „gonzó" memoárkönyvében egy másik boszniai folyó, az Una tölti be azt a „bunkerszerepet" a társadalmi élet és háború viszontagságai közepette, amit Stanišićnál a Drina: „Az Una két partja volt az én menedékhelyem – bevehetetlen zöld erőd. Itt, a lombok közt rejtőzködtem az emberek elől. Egyedül a csöndben, a zöldben […] ha belépek a folyóparti sűrűbe, többé semmi rossz nem érhet" (ŠEHIĆ 2016: 30). Mind az oltalom, mind a zöld minőség kiterjed a folyó közvetlen környezetére is: „A folyópartnak növényszaga van […] a csatornacsövek kikandikálnak a zöld partból. Mindezt teli tüdővel belélegzem. A halak úsznak, hol idegesen, sebesen, hol lassan, sokáig egy helyben lebegve, mintha őrködnének. Ez az én világom" (ŠEHIĆ 2016: 54).

Nemcsak a végtelen időtlenség aurája, hanem az sem várat sokat magára, hogy kiderüljön, mi különbözteti meg a folyó védő szerepét egy befelé forduló gyermek banális, képzeletbeli menedékétől: „A folyó folyik, mintha mi sem történt volna. Három méterrel a felszín alatt, a mélység szívében háborítatlan a csönd. A halak el vannak foglalva a maguk dolgával, hozzájuk nem érnek el a déli légitámadások felhői. A természeti erők érzéketlenek a háborús hatásokra" (ŠEHIĆ 2016: 69).

A rombolással, a kegyetlenséggel szembeni örök és egyetemes értéke a folyónak a következőképp kerül felszínre: „Nem hiszem, hogy valaha is sikerül megszabadulnom az undortól, amit azok iránt a jelszavak iránt érzek, amelyek a régi államot hordozták a tenyerükön. Émelygek, ha csak meghallom azokat a szavakat. Szerencse, hogy létezik közvetett beszéd, és vannak rejtett jelentésű szavak. S hogy van egy folyó, az Una" (ŠEHIĆ 2016: 9).

A fölperzselt város szaga fejezet elmélyíti az „Una-kultuszt" a hadi viszontagságok árnyékában: „A mi városunk [Bosanska Krupa] a folyó és

az emberek vonzalmából született. Az Una az az erő, mely összetartja a várost, különben rég betakarta volna a föld, az emberek pedig, teknősbékák gyanánt, a házukkal a hátukon menekültek volna innét. Ebben a városban mindenki a víz hívője. Hiszen tudják, hogy a problémák zöme elmúlik, ha nézik a víz folyását." Majd az Una teremtő erejéhez ér a gondolatmenet: „Ezt a várost […] fekete agyagból, sárga homokból és zöld vízből építettük. Az anyagot az Una szolgáltatta." Majd egy beszédes, antropomorf kép következik ugyanitt: „A víz tudja, amit tud, de nem beszél" (ŠEHIĆ 2016: 127–128).

E kvalitásaiból is eredően történelmi szerepet és elválasztó funkciót is betölt az Una, mint Andrićnál a Drina: „Húsz napra Sokolov kamenra küldtek bennünket, egy olyan harcvonalhoz, ahol semmi sem történhetett, mert az Una mély, széles kanyonja választott el az ellenségtől, ami tökéletes akadály, nyugodt álmot biztosít" (ŠEHIĆ 2016: 98). Šehić másutt is felvázolja e demarkációs, ám az erőszakot korántsem abszolút elhatároló jelleget, például a Szerb Demokrata Párt félhivatalos katonaságának tagjai, a csetnikek 1992-es támadásakor. Ennek „ürügyéül a muzulmán tartalékos rendőrök állítólagos lövöldözése szolgált, amire Arapusában került sor, a Podgrmeč szerb falvai és az Una jobb oldalán lévő települések közé beékelődött faluban, ahol többségben voltak a muzulmánok" (ŠEHIĆ 2016: 146).

A szerzőnek gyermekként ugyan védelmet adott, ám a muszlim közösségnek már a történelmi tapasztalatok fényében nem bírt az Una. Hiszen nem mindenható. Ellenben tanú, időtlen tanú: „Az ősi csaták halálos csatazaját a víztömeg meg a homok súlyos tonnái borítják. A felszín és a fenék között úgy éldegélnek a halak, akár valami óriási akváriumban, melynek donátora maga az Úristen. A könyvek hangtalanok, semmit sem bizonyítanak, nem képesek feleleveníteni a múltat. A növények benőtték az Óváros két fölmagasló tornyát. Az Una szép, és makacsul hallgat, frissen tartva azt a gondolatot, hogy a hivatalos történelem nem más, mint a virágzó fantasztikum újabb ágazata, ahogy Borges a vallásról állította. Egy névtelen ember tanúságtétele érdekesebb, mint az enciklopédiák hűvöse" (ŠEHIĆ 2016: 133).

Ayşe Kulin: *Szarajevó rózsája*

A bosnyák–cserkesz származású török író, Ayşe Kulin *Szarajevó rózsája* című történelmi regényében a szarajevói Miljacka és az észak-boszniai Orbász folyóknak metafizikai kvalitásokat és hírmondói szerepet tulajdonít. Nyilvánvalóan aktuális áthallást is keresve írja utóbbiról a könyv egy kései 12. századi, középkori jelenetében, hogy: „a folyót vérvörösre festették a hajnal első sugarai. Ez a szín percről percre egyre jobban kivilágosodik majd, és a vérvörös előbb élénkpiros, majd rózsaszín, végül sárga árnyalatra változik. Aztán, amikor már magasan jár majd a Nap az égen, a folyó menti fák lombkoronája fog tükröződni a víz felszínén. És hosszú ideig zöld színben pompázva folydogál majd az Orbász, a Boszna folyó számtalan kis mellékága közül az egyik." Majd e tájleírás kilép konkrét medréből az elvont szimbolika irányába, történelmi emlékezeti hivatkozássá lényegülve át: „Az Orbász-folyót hosszú éveken át meganynyi bosnyák vér öntözte" (KULIN 2018: 279–81).

Befejezés

Azt illetően, hogy mi lehet az oka a folyók folyamatos és tendenciózus szerepeltetésének e boszniai vonatkozású művekben, legfeljebb találgathat az ember, mindenesetre kirajzolódni tűnik egy áramlat, amelynek tükrében a Drina, az Una és mellékfolyóik kitüntetett szerepet kapnak.
Bosznia, ahogy egész térségünk is, a történelem „árterébe" került az elmúlt évszázadokban. Elképzelhető ilyenformán, hogy a történelmi megrázkódtatások traumáinak zuhataga előli szellemi menedéket képeznek a folyók e számos konfliktus tépázta és véráztatta tájon, illetve ebben az összefüggésben a természeti és a társadalmi értékek közötti kontraszt nyilvánul meg általuk. Egészen bizonyos, hogy többet jelentenek, mint merő illusztrációkat. Antropomorf kvázi-szereplők, szemtanúk, néma, ám megértő társak, metafizikai aktorok – de mindenképp hatást gyakorolnak.
Végeredményben talán az is meglehet, hogy ez a szóban forgó folyókultusz egy tágabb naturalista mederbe terelhető, amit a már idézett

Dževad Karahasan *Keleti díván* című elbeszélésfüzérének egyik karaktere, Begzada ragad meg: „Az emberekre hatással vannak a füvek és a fák, az eső és a holdfény, mégpedig gyakran sokkal jobban, mint a többi ember" (KARAHASAN 2007: 20).

IRODALOM

ANDRIĆ, Ivo 1956 [1945]. *Vihar a völgy felett*. Travniki krónika. Új Magyar Kiadó, Budapest
ANDRIĆ, Ivo 1982 [1945]. *Híd a Drinán*. Európa, Budapest
JERGOVIĆ, Miljenko 2017 [2003]. *Diófa-házikó*. L'Harmattan, Budapest
KARAHASAN, Dževad 2006 [2005]. *Der nächtliche Rat*. Insel, Regensburg
KARAHASAN, Dževad 2007 [1989]. *Keleti díván*. Kalligram, Pozsony
KULIN, Ayşe 2018 [1999]. *Szarajevó rózsája*. Trivium, Budapest
PAIS István 2005. *A filozófia története*. Szerzői magánkiadás, Budapest
ŠEHIĆ, Faruk 2016 [2011]. *Az Una hullámai*. L'Harmattan, Budapest
STANIŠIĆ, Saša 2008 [2006]. *Hogy javítja a katona a gramofont*. Szó, Budapest
STANIŠIĆ, Saša 2019. *Herkunft*. Luchterhand Literaturverlag, München

VUJICSICS MARIETTA

Ismeretlen közlés Miroslav Krležáról

Miroslav Krleža életművének részletes bibliográfiájából jól tudjuk, hogy 1941 áprilisa után nem jelentek meg írásai. Naplóiból, nyilatkozataiból, a róla szóló visszaemlékezésekből és életrajzi összefoglalásokból pedig arról is értesülhetünk, hogy elutasította a felajánlott írói tolerancia lehetőségét. Ezen túl a háború éveiben az önkéntes visszahúzódás és az idegszanatórium viszonylagos biztonságot jelentő zártságában keresett menedéket.

Személyét és addigi életművét hallgatás vette körül. A mostanáig megjelent részletes bibliográfiák sem jelzik, hogy hazájában vagy térségünkben írtak volna róla abban az időszakban. Annál meglepőbb, hogy 1944 tavaszán egy feledésbe merült, Kolozsvárott megjelenő folyóiratban Miroslav Krležáról írói érdemének megfelelő méltatást olvashatunk.

A *Hitel* című folyóiratban jelent meg a közlés Lévay Endre tollából. A folyóirat 1935-ben indult, és 1940 őszétől is folyamatosan jelent meg egészen a háború végéig. Fedőlapján a cím alatt ez áll: nemzetpolitikai szemle. A meghatározás találóan jellemzi a folyóirat profilját; helyet kapnak benne ugyanis a magyarság problémái mellett az aktuális politikai kérdések, a nemzetiségekről, nemzetiségpolitikáról szóló, továbbá gazdasági, szociológiai és jogi problémákat elemző tanulmányok. Az impresszumban a szerkesztők névsorában Albrecht Dezső, Kéki Béla, Venczel József és Vita Sándor nevét olvashatjuk. És még egy – nem érdektelen – adat: „Lapunk címfejét Széchenyi *Hitel*ének 1830. évi első kiadása címbetűi után készítettük." Mindenképpen figyelemreméltó tehát, hogy 1944 áprilisában a borítón ez a cím látható: „Három arc a horvát irodalomból". A szám munkatársai között szerepel a cikk szerzője, Lévay Endre – mint a „szabadkai Városi Könyvtár tisztviselője".

Lévay Endre író és újságíró 1911-ben született Szabadkán. Publicisztikai tevékenysége mellett szépirodalmi és kritikai munkákkal is jelentkezett (olykor írói néven, Völgyi Endreként) – előbb az 1934-ben indult *Híd*ban, később a *Napló* című hetilapban és számos egyéb orgánumban.
A szóban forgó cikk ismertetése előtt azonban méltó megemlíteni egy másik írást is, amely ennek mintegy bevezetője: a szerző Mikecs László, a cím *A magyarság és szomszédai*. A folyóirat szerkesztői koncepciója ebből is kiderül: megismertetni és közelebb hozni egymáshoz a Kárpát-medencében élő kis népeket, azok történelmét, kultúráját, s melyek megtermékenyítő kölcsönhatásaként a múlt században a nemzeti megújhodás szinte láncszemekké kapcsolta azokat össze – a felemelkedés jegyében. A Duna-völgyi kis népek sorsfordulójából, 1848-ból indul ki Lévay Endre is, kiemelve e korszak horvát nagyjait, Ivan Mažuranić, Petar Preradović, August Šenoa és Josip Juraj Strossmayer szellemének, sajátos hangjának hagyományteremtő erejét.
A három portré közül az első a századforduló horvát lírikusáé, Vladimir Nazoré. A tengermellék és a romantika által életre keltett legendás történelmi hősök ihlette panaszos hangú lírát sápadtnak, erőtlennek ítéli meg Lévay, de már a megújulás jegyében keletkezett nyugtalan, útkereső *Új versek*ből „Ady délszláv rokonlelkét" véli kiérezni. Alkotói periódusának harmadik szakasza sem jelenti a költő megállapodását, hiszen „ősz fejjel nem az elmélkedő tudós és esztéta útját választotta, hanem hátat fordított az individualizmus világának és legutóbbi írásaiban a kollektív eszméket szólaltatta meg".
Mindez bevezető a második portré elé, azaz Miroslav Krleža méltatásához. „A nemzeti megújhodástól Vladimir Nazor költészetén át érkezett a horvát líra ideológiai és formai fejlődése Miroslav Krležáig" – írja Lévay. Ezt a fejlődést a magyar lírában Vörösmarty–Petőfi–Arany–Ady vonala jelzi, s Krležát Ady mellé állítva leszögezi: „Irodalmi jelentősége és szerepe nagyobb, mint valamennyi elődjéé, mert a horvát szellemi élet az ő műveiben emelkedik föl a nyugat-európai magaslatokig."
Krleža, aki a pécsi kadétiskolában, majd a budapesti Ludovikában ismerkedett meg a magyar kultúrával, sajátos magyarságszemlélettel tér vissza szülővárosába – a Monarchia bélyegét magán viselő, a felemás

kultúrájú, a múlt emlékeivel szakítani nem tudó és nem akaró, a századfordulón megfeneklett Horvátországba, hogy Adyhoz hasonlóan hadat üzenjen egy összeomló, letűnőben lévő világnak. Lírájában a francia szimbolisták és Ady hatása érződik. Elbszélései, drámái és tanulmányai olyannyira csordultig teltek a „monarchia hibáinak és bűneinek emlegetésével, hogy az osztrák és a magyar nép erényeinek – nem dicséretére, fölemlítésére sem jut hely írásaiban" – utal a cikk írója Krleža harcos, ám mindenképpen javító szándékára. A Glembay-drámák erős iróniával megrajzolt társadalmi keresztmetszetet alkotnak, s Krleža különös keserűséggel pellengérezi ki a romlottságot.

Az első drámai kísérleteket meg nem értés, elutasítás fogadta. Ám e sikertelenség mégiscsak világra hozta az új horvát drámairodalmat, amely egyaránt kötődik Miroslav Krležához és a sikerekben nem szűkölködő Milan Begovićhoz – csakhogy kettejük közül éppen Krleža az, akinek műveiben egy történelmi korszak a szociális tartalom és a művészi forma szerencsés egységében örökítődik meg. Lévay ezt is megjegyzi: „Krleža Adyt fordította, de az ő műveit mindmáig nem ismeri a magyar közönség."

A horvát irodalomból harmadikként Mile Budak prózaírót mutatja be a szerző. A rövidre szabott, de lényegre törő elemzésből kiderül: a kispolgári és paraszti életet ábrázoló sok-sok kötet termékeny és tehetséges íróra vall, aki – bár plasztikusan ábrázolja az ellentéteket, a bűnt és a bűnhődést – nem ér fel említett két kortársa magaslatáig.

Mindhárom portrét teljessé teszi az a néhány mondat, amellyel a szerző befejezi írását: „Nazor Vladimir ősz fejjel odahagyta otthonát, polgári kényelmét: a partizánok táborába ment s Tito tábornagy mellett a nemzeti fölszabadító bizottság egyik vezetője lett. Krleža Miroslav idegzetét összeroncsolta a pusztító idő: elméje elborult s egy horvát írótárs jóvoltából valahol a hegyek között egy kis szanatóriumban várja javulását. Budak Mile nem szenvedett nagyobb megrázkódtatásokat: a fővárosban maradt, s a Poglavnik usztasa kormányában miniszteri tárcát vállalt. A történelem rendelte így útjukat…"

♣

A Krleža-portré megjelentetése 1944 áprilisában bátor publicisztikai tett volt mind a kolozsvári *Hitel* szerkesztősége, mind a cikk írója részéről. Bátorság kellett annak közreadásához is, hogy Vladimir Nazor alig néhány hónapja a partizánok oldalára állt. Mile Budak (aki Ante Pavelić szolgálatába szegődött) szinte mellékes említése lényegében még erőteljesebben hangsúlyozta Krleža, illetőleg Nazor emberi és írói magatartását a létbizonytalansággal teli háborús esztendők szorításában, s nyilván ez is „ára" volt a cikk megjelenésének.

Elgondolkoztató, hogy Lévay Endréhez és köréhez hogyan jutottak el a viszonylag friss értesülések Nazor (és tegyük hozzá: Ivan Goran Kovačić) Zágrábból való konspiratív távozásáról, illetve Krleža háborús sorsáról.

Ismerjük a szabadkai *Híd* szerkesztőinek és kiadóinak 1941-es tragikus végét. A fiatal Lévay Endre e cikke annak bizonysága, hogy a súlyos esztendőkben is vállalta az elkötelezett publicista hivatását a *Híd* hagyományainak jegyében. Írása ezen a szálon tehát az elfojtott *Híd*hoz is fűződik, s példázza a haladó és elkötelezett vajdasági magyar írók és publicisták szerepét a korszak délszláv és magyar irodalmának lehetséges közelítésében e mostoha, tragikus években is.

ALEKSA NEŠIĆ

Börtönben voltam

(Részlet)

Nulla

A KB [Központi Börtön] hétszintes. Két emelet a föld alatt található (ahol egykoron a tömlöcök és a kivégzőhelyek voltak), ezután a földszint következik, majd az első és második emelet (itt vannak a fogvatartottak), a harmadik emelet, ahol a börtönkórház van (amely Szerbia egyetlen igazi börtönkórháza, ahová az egész országból szállítják a megbetegedett fogvatartottakat), és végül a negyedik, amelyen a „gyógyintézkedésre" ítéltek részlegei találhatóak. Az alkohol- és kábítószerfüggőségüket gyógyítják, vagy pedig pszichiátriai kezelés alatt állnak, mindezek a „gyógyintézkedések" azonban lényegében nem állnak másból, mint hogy a fogvatartottakat különböző szerekkel ingerlik, karbapinnel, alprazolámmal, leponexszel, lorazepámmal, xanaxszal és hasonlókkal, amelyek nem gyógyítanak meg senkit, sokkal inkább élettelen növénnyé változtatják át.
A földszinten, avagy – amiként a fogvatartottak és a pandúrok szokták nevezni: – a „nullán" van a négy terület, ahol sétálni lehet, továbbá néhány részleg a magánzárkákkal. Hadd említsem meg, hogy a „napi program" a KB-ben két dologból áll: 23 órát a rabok elkülönülten töltenek el, vagyis a szobában, 1 óra pedig sétálással telik, de még milyennel! Mind a négy sétaövezetet a börtön további, 25 méter magas falú épületei veszik körbe, azzal, hogy két hosszabb falon a börtön négy emelete előszobáinak ablakai találhatóak. A sétaövezetek olyan hosszúak, mint a börtön részlegei, 100 méteresek, a szélességük pedig 20 méter. Mindent egybevetve, a sétaövezet afféle „szürkeség", akárha valamely diktatúráról szóló filmből. Az emberek többsége úgy véli, hogy az emberek zaklatása, elverése, megerőszakolása és általában véve a zsaruk általi kínzás

olyasmik, amik több évtizeddel ezelőtt történtek idegen országokban; nem tudnak arról, hogy ez a „szürkeség" és borzalom kifejezetten valós, nem egy távoli országban, hanem itt, Szerbiában, „a szomszédságukban, Belgrád központjában". A napi egy órás sétát 25 méteres falak övezik, közben az ég egy csodálatos szegletére lehet tekinteni, amely egyszerre közeli és távoli. Ez az egyetlen lélegzetvételnyi alkalom, a KB-ben való séta, amely az életnek értelmet ad, hogy az emberek ne őrüljenek meg, ha egyáltalán a megőrülésük még nem következett be.

A régebbi fogvatartottak, akik már korábban megjárták a KB-t, mondjuk a 2000-es évek során, meséltek arról, hogyan nézett ki egykoron a séta. Hétvégén nem volt, csak hétköznap, és fél órán vagy legfeljebb háromnegyed órán át tartott. Emellett a rabok közti beszélgetés tilos volt, és szintén tilos volt egyhelyben megállni. Az egy szobából érkező raboknak a séta során összezártan kellett maradniuk, egymás után lépkedtek, kettesével, némán, miközben a többi szobából érkező rab öt méterrel a hátuk mögött haladt. Kötelező volt folyamatosan sétálni, és bárki, aki fellázadt és nem tisztelte a szabályokat, a „nullára" került le, a magánzárkába, és kegyetlenül elverték, a rendőrök kiélték magukat rajta. Manapság nincs így, de mindez továbbra is lélekölő. Ez a szürke, depresszív sétaövezet kamerákkal van tele, és több tucat galambbal, amelyeket a rabok társaknak tekintenek – ám nekik vannak szárnyaik, és tőlünk eltérően elrepülhetnek a szürkeségből.

E komor hangulat mellett, amely áthatja a sétálást (amiként az egész börtönt), van valami egészen őrjítő a sétálás koncepciójában. Mivel legalább négy sétaövezet van, és mintegy harminc részleg, ráadásul ott van még a női részleg, amely két csoportra oszlik, illetve minden sétáláshoz fél óra szükséges, léteznie kellene valamiféle sétálási órarendnek. Ám mivel a barom zsaruk különlegesen ostoba lények, nincsen órarend, hanem minden részleg valamikor reggel 7 és délután 4 között indul sétálni, attól függően, hogy az órarend mely részébe szorítják be. Ez lényegében azt jelenti, hogy ha valaki sétálna, teljesen készen kell lennie reggel 7 órától. Amikor a részleg bejáratánál lévő pandúr elüvölti magát, hogy „Séééééétaaaaa!", akkor azok, akik a legelső szobában vannak, tíz másodpercet kapnak, hogy a szobájuk ajtajának kinyitásáig elkészüljenek, akik pedig

az utolsóban, azoknak negyven másodpercnyi idejük van. Amennyiben sétálni akar az, aki egyébként nem áll készen, a pandúr máris bezárja az ajtót. Aki kijött, kijött. Aki pedig nem érkezett kijönni? Kit érdekel, az majd 24 órára a szobájába zárva marad! Ez az idiotizmus bosszantott a leginkább. Sosem tudtam felkelni, amikor a séta reggel 7-kor volt. Mint mindenki, a 7:10-es váltáskor ébredtem fel, és azután egész nap le voltam sújtva, mert akármennyire sötét gondolatok árasztottak is el, a sétálás mindig javított a hangulatomon.

Említettem, hogy a „nullán" a sétaövezeten kívül ott vannak a magánzárkás részlegek. A magánzárka külön történet. A „magánzárka" szóból következik, hogy hány embernek szánták. Egyetlen számára, de ennek ellenére a magánzárkában sosincs kevesebb, mint két ember, mert még egy ágyat beerőltetnek e két és fél méter széles, három méter hosszú szobába. WC nincs, hanem rögtön az ágy mellett van a guggoló, a guggoló fölött pedig a vízcsap – és ennyi. Valójában van még egy kellemetlenség. A magánzárkában nincs fény, vagyis semmiféle égő, lámpa vagy bármilyen fényforrás, azt a kevés fényt leszámítva, amely a folyosó piszkos ablakain árad be, a résen át. A guggolóban található lyukban pedig afféle dugóként van egy feje tetejére állított Coca-Colás üveg, tele vízzel, hogy a patkányok ne jöhessenek fel és kóborolhassanak el a magánzárkában. Mint mondtam, a magánzárkában soha nincs két embernél kevesebb, de elfelejtettem kitérni arra, hogy többnyire kettőnél több van. Beszorítanak hármat-négyet, olykor akár ötöt is ebbe a kis, sötét térbe, úgyhogy gyakran a földön kell aludniuk egymás hegyén-hátán, vagy kettesével az ágyakon. Ilyen őrült körülmények között, teljesen érthető módon, a rabok között viszály támad. Emlékszem egy pasas történetére, aki velem volt a szobában – azt mondta, hogy néhány hónappal korábban a szobába érkezésem előtt behoztak a részlegünkbe egy fiatalembert a magánzárkából. Amikor felemelték, csak zokni és gatya volt rajta, mert egy pasas önmagából kikelve összeverte és elvette az összes ruháját, beleértve a lábbelijét, de megkímélte a gatyáját és a zokniját. Ez csak egy eset a magánzárkában zajló megannyi zaklatás közül. Eszembe jut az az eset, amikor egy pasast, akinek súlyos pszichés gondjai voltak, a pszichiátriai „E részlegről" leeresztették a magánzárkába, egy olyan alakhoz, aki

összeharapdálta a testét és borotvával a vérét ontotta, mert unatkozott. Az odakint lévőkben bizonyára felmerül a kérdés: miként „szolgál rá" valaki, hogy magánzárkába kerüljön? Egy rakás oka lehet, de leginkább azért, mert súlyos testi sértésért ítélték el (amely közbeszéd tárgyát képezte), valamint azok a pasasok kerülnek ide, akik zsarukra lőttek, akik megerőszakoltak valakit, továbbá közismert bűnözők (akiket rendszeresen rendőrök elleni támadásért ítélnek el, azokat nap mint nap zaklatják és verik az őrök a magánzárkákban), vagy azok, akik bajt okoztak a csoportos szobában (mondjuk verekedésben vettek részt, erőszakoskodtak vagy zsarolták a többi rabot, és ez a pandúrok fülébe jutott), ahogyan azok is, akiknél tiltott tárgyat találtak, teszem azt vezetéket (mobiltelefon), sábert (rögtönzött, kézi gyártmányú, kanálból, fogkeféből, éles fémből vagy fából stb. készült kés), löttyöt (börtönpálinka, amely gyümölcsből készül, almából és körtéből, vagy pedig cukor helyett börtönlekvárt adnak hozzá), tetoválógépet (leginkább elektronikus fogkeféből készül vagy egy öngyújtó elemeiből) és egyéb dolgokat, amelyek a raboskodást elviselhetőbbé teszik.
Elfelejtettem szóba hozni, hogy a „nullán" van még egy fontos hely. Azok a helyiségek, amelyek a látogatók és az ügyvédek fogadására szolgálnak. Az ügyvédi látogatás egy kis sztenderd szobában zajlik, amely állítólag videofelügyelet alatt áll, de audiofelügyelet nincs, ámbár én ezeknek a pandúroknak semmit sem hiszek el. Meggyőződésem, hogy az ügyvédekkel folytatott beszélgetéseket lehallgatják, noha nem lenne szabad. Ők az állam, nekik mindent lehet.

Szabályok, szabályok

A KB-ben minden szoba, akármelyik részlegben legyen vagy akármennyi ember is legyen benne, hasonlóképpen működik, egy sor értelmes és értelmetlen szabálynak megfelelve. E szabályok alapját a hierarchia képezi, s ez összefoglalható egyetlen mondatban: „minél tovább vagy a szobában, annál jobb neked".
Minden szobában szigorúan megszabott hierarchia van, amelynek élén a „szobás" van. Ő a főnök a szobában és mindenről őt kérdezik, akár a

WC romlik el, akár a kötelezettségek megosztásáról van szó, akár a tilos dolgok behozataláról, akár arról, hogy ki hol alszik, akár arról, hogy ki mikor edz, vagy hogy mi lesz a besúgók sorsa… Tehát mindig a szobásé az utolsó szó.

Ebben a hierarchiában a szobás alatt két-három további ember áll, akik a legközelebb vannak hozzá és a leghosszabb ideje vannak a szobában, hacsak a szobás nem erőszakkal érte el, hogy a szoba főnöke legyen, ez pedig a következőképpen történhet: egy teljesen okés pasas bekerül egy szobába, a szobás faszkodni kezd vele, erre emez alaposan elveri és átveszi a helyét. Az a két-három ember, akik közel állnak a szobáshoz, mindig vele vannak, ha valamilyen probléma áll elő – főként önérdekből tesznek így, nem pedig őszinte barátságból. Rendszerint ezek olyan alakok, akik egész életük során bűnöztek, illetve börtönökben voltak, és ezzel együtt minden hájjal megkentek. Mi több, ki vannak fényesítve. E pár pasas a szobással együtt kollektívát alkot, ami azt jelenti, hogy együtt esznek és megosztják az ételt, megbeszélik, hogy melyikük vásárol be a kantinban az adott héten, együtt nézik a televíziót, együtt vannak benne a csapatjátékban vagy abban, amelyik kevésbé csoportos, pénzt adnak össze a zsinórra [a mobiltelefonra], együtt csibészkednek… Őket követi a szoba maradék része, akik különböző módokon oszthatóak fel. Például ha a szoba nagyobb, vagyis 16–20 ember van benne, akkor lehet akár 3–4 kisebb kollektíva is, amelyek gyakran rossz viszonyban vannak egymással, ám alávetik magukat a vezető kollektívának. Megtörténhet az is, hogy 2–3 kollektíva van a szobában, és néhányan egymagukban vannak.

A ranglétra alján az az egy vagy két ember van, akik nem élvezik a szoba többi tagjainak könyörületét, vagy mert besúgók voltak, vagy mert „kretén" bűncselekményt követtek el (mondjuk kiraboltak egy trafikot, vagy eltulajdonítottak egy láncot, telefont), vagy mert kábszeresek, vagy mert a gőgös viselkedésükkel szúrják a többiek szemét. Ezeket a szerencsétleneket folyamatosan zaklatják, egész nap, egész éjjel. A zaklatásnak annyi formája van, hogy nem is lehet felsorolni őket. Lényegében fizikai és pszichikai bántalmazásra oszthatóak, és többé vagy kevésbé intenzívek. Van példa olyan zaklatásra, amely meghaladja azt, amit bármikor is az

utcán láthattam vagy hallhattam, valószínűleg mert a börtön kihat arra, ahogyan az egyének a valóságot észlelik. Végső soron a börtön nem az a realitás, mint amelyben az emberek odakinn élnek, hanem párhuzamos valóság, amelyben megesik, hogy az embert, akinek nincs saját „én"-je, annyira zaklatják, hogy teljesen beleőrül, és a végén már könyörög a kínzóinak, a végletekig megszégyenülve. Él az emlékezetemben egy hátborzongató eset, amikor az egyik szobában egy besúgó, akit megállás nélkül zaklattak és megaláztak, a kétségbeesés pillanatában azt kérdezte a szobatársaitól, mit kell tennie, hogy végre békén hagyják. Néhány pasas azt mondta neki, hogy vetkőzzön le, meztelenül üljön rá a guggolóra és tűrje el, hogy az egész szoba rápisál, miközben lekurvázzák és leköpködik. Megkönnyebbült, mert azt hitte, hogy ezután többé nem fogják zaklatni, de mégis megtették. Teljesen megőrült és elkezdte hangoztatni magáról, hogy kurva és egy besúgó pöcs. Körbement a szobában, és azt kérte, hogy pofozzák meg. Ez csak egy az ezernyi eset közül, ilyesmik történhetnek azokkal, akik a szoba „leggyengébb láncszemei".

Ennyit a szobák hierarchiájáról. Maguk a szobák által érvényesített szabályok akkor mutatkoznak meg leginkább, amikor olyan jön be a szobába, aki senkit sem ismer. Az újonc a szobába való belépése után mindenkivel megismerkedik, ezután pedig megmondják neki, hová teheti a holmijait, és hogy melyik az ő ágya. Ezt az a sorsdöntő pillanat követi, amely meghatározó a szobában zajló további életére nézve, vagyis ezután jön az elbeszélgetés és a rendőrségi papírok bemutatása, mert senkinek nem hisznek csak úgy, amikor a szobás kérdésére válaszol: „miért vagy itt?" Mindenkinek be kell mutatnia a papírjait, hogy kiderüljön, miért van itt, fehéren-feketén, mert a bűncselekmény, amely miatt őrizetbe került, nagyban meghatározza, hogy a többiek miként fognak viszonyulni hozzá. Senki nem fogja értékelni és tisztelni azt, aki zsebtolvajként került be, családon belüli erőszakért, verekedésért, lopásért, csalásért és hasonló dolgokért, de feltétlenül respektálni fogják azt a pasast, aki egy kilogrammnyi anyagot terített, nagy károkat okozó rablásban vett részt (ha legalább 10 000 euróról volt szó), ha gyilkosságért vagy gyilkossági kísérletért van itt (főleg ha hidegfegyverrel követte el, mert a rabok közül bárki rá tudna lőni egy emberre a távolból, ám sokkal nagyobb adag

bátorságra és őrültségre van szükség, hogy közel kerülj valakihez, és leszúrd, felnyársald – hiszen az „utcai kódex" szerint ez intim cselekedet, amelyre kevés ember áll készen).
Miután beszélt a szobással, és fény derült arra, hogy miért került ide, az új rabra kötelezettségeket rónak ki, a szobás megítélése szerint. Ha valaki kábszeres, piszkos vagy valami butaságért került őrizetbe, akkor a klotyót, avagy a guggolót kapja, ki kell vinnie a szemetet vagy neki kell kitisztítania a szobát. Ha azonban rendben van a szénája, okés feladatot kap, például ő szerzi be az ételt és a kenyeret, vagy számontartja, hogy mit kell a szoba számára beszerezni a kantinból stb.
Az első napokban a szobatársak távolságtartóak az újonccal szemben. Mindenki szemügyre veszi és tanulmányozza minden egyes megnyilvánulását, hogy láthassák, miféle ember. A szoba maradéka a szobás kérésére „próbára" teszi, hogy lássák, önző-e vagy megosztja a dolgokat, hogy pöcs-e vagy kész megküzdeni a nehézségekkel. Általában véve azért teszik próbára, hogy lássák, rendjén van-e, ad-e magára, mert az, aki hagyja, hogy a többiek kedvükre ráncigálják, mindig zaklatásnak lesz kitéve, és az egész szoba csesztetni fogja, azt pedig, aki nem hagyja, nagyra tartják majd, mert harcos. Nem hagyhatod, hogy a rendszer megtörjön, mert ha megtör, akkor soha nem térsz vissza az őrület világából, még ha el is hagyod a börtönt. Ezekre az emberekre mondják, hogy „megölte őket a börtön".
Mindenesetre minden egyén helyzete a szobában jelentős részben tőle magától függ, a viselkedésétől és a hozzáállásától. Sokan pokollá teszik az életüket a börtönéletük során egyetlen átgondolatlan húzással vagy kijelentéssel – mivel túlságosan elengedik magukat. A csendes összkép megtéveszti őket, így hát valamilyen buta hibát követnek el, mondjuk a többiek megkérdezése nélkül átváltják a csatornát a TV-n vagy a rádión, vagy elveszik a másik ételét, újságát. Ezek a látszólag nevetséges és jelentéktelen hibák azok, amelyek miatt a börtönben „fejedet vesztheted". Minden szobában van kismillió, csak az adott szobára jellemző viselkedési szabályzat, amelynek megszegése brutális fizikai büntetést von magával. Éppen elégszer hallottam mindenféle történeteket, de az én részlegemben is megtörtént, hogy olyan fiú jött a szobába, aki – hoz-

zám hasonlóan – először volt börtönben és gőgös viselkedéssel kezdte. Az ilyenek néhány perc múltán ráeszmélnek, hogy ez a fajta viselkedés nem kifizetődő.
Mindezeket az apró, homályos szabályokat, amelyeket senki nem mond ki hangosan, az egyénnek magának kell megértenie, és éppen e „szürke zóna" miatt soha nem engedheti el magát. A börtönben nincs lazítás, mert egy pillanatnyi figyelmetlenség is végzetes lehet. A börtönben senki sem őszinte, mindenki a saját érdekét nézi, kalkulál és ezzel összhangban cselekszik. Ezért fontos tudni, hogy ki az igazi barátod, és ki az, aki csak kihasznál. Ez nem paranoia – ez a nyers valóság. Sokkal fontosabb számot vetni ezekkel az apró, „láthatatlan" szabályokkal a szobában, mint a nyilvánvalókkal, mert azokat sosem felejted el, azoktól eltérően, amelyekről gyakran magad sem tudod, léteznek-e még mindig az adott helyzetben.
A börtönbeli szabályok az ember pszichéjének kicsi, de komplex részét alkotják, ugyanis sokan képtelenek kibírni ezt a bizonytalanságot, a logika hiányát és az ingadozást minden apró-cseprő ügyben. Némelyek feltalálják magukat, elboldogulnak, és a börtön után folytatják életüket, akármilyen is volt. Ám sokan vannak, akiket az állandóan feszült atmoszféra teljesen tönkretesz, átbassza őket, mind fizikailag, mind lelkileg, az életük végéig.

Az elmeállapot

Amíg a KB-ben voltam, rájöttem, hogy – ami a pszichés állapotot illeti – itt kétfajta ember van. Az, aki képzeletbeli falat emel a feje fölé, és egyszerűen nem engedi meg, hogy a börtönbeli milliónyi borzalomhoz köze legyen, és azok, akik feneketlen lyukba kerülnek, egy lelki pokolba, amely megtöri, megcsonkítja, majd végképp tönkrevágja őket. Olyan növénnyé válnak, amely képtelen arra, hogy értelmes beszélgetést folytasson, olyan lénnyé, amely szüntelenül reszket és kínlódik, míg ébren van, és miközben alszik, üvölt álmában. Ezt a borzasztó elszigeteltséget, a bizonytalanságot, a korlátoltságot és a lelki tortúra körüli egész börtönrendszert az összes idióta szabályával együtt azért teremtették, hogy

ellehetetlenítse az ember kezdeményezőkészségét, minden vágyát és igyekezetét, hogy valami értelmeset csináljon, aminek segítségével megőrizhetné a lelki jólétét, hogy ne bolonduljon meg, hogy ne robbanjon szét a feje, mint a bebörtönzöttek többségének.
Az emberek, akik szabadon élnek, nem is tudják, mennyire nehéz az egyénnek, aki ellen vizsgálat folyik, különösen a KB-ben, hogy megmoccanjon, hogy valami konstruktívat kezdjen ezzel az egész végtelen és fárasztó szabadidővel. Igazán sok embert láttam, akik bejelentik, hogy „holnaptól" rendszeresen edzeni fognak, elolvasnak egy könyvet vagy levelet írnak – és mindenki, de tényleg mindenki, aki ilyesmit jelentett be, képtelen volt teljesíteni, amit mondott. Mindegyikük másnapra, majd azutánra halasztotta a dolgot, mindaddig, míg azt nem mondta, hogy nincs is értelme olvasni vagy edzeni, hiszen minden „amúgy is annyira borzalmas", és hogy „az életük tönkrement", hogy „késő már magukon dolgozni", és megannyi kifogás van, amelyek nem abból fakadnak, hogy az illető lusta, hanem hogy megsemmisítették az akaratát, megtörte ugyanaz a börtönrendszer, amely állítólag „megjavítani" hivatott.
Az a pasas, aki velem volt a részlegben, egyszer jól szemléltette, hogy miként gondolkodik a KB-ben megtapasztalható elnyomás rendszeréről. Nos, ekképpen: „betilthatják a csomagjainkat, a látogatásokat, az ebédeket, a sétálást… Ugyan, bármit betilthatnak, de ha egészségesen gondolkodunk, nem törhetnek meg bennünket, egyszerűen nem törhetik meg az akaratunkat, hogy basznám meg a zsaruk pofáját." A pasasnak teljesen igaza volt, az akarat a legfontosabb, az, akinek van belőle, aki nem hagyja, hogy a KB szürkesége és a pandúrok gőgje elérjen hozzá; nos, ez az ember a győztes ebben a teljesen embertelen helyzetben, mert a börtönrendszer kudarcának bizonyítéka.
Sajnos nagyon kevés embernek sikerül megőriznie az akaratát a KB-ben, még azoknak a pasasoknak is, akik nem törnek meg pszichikailag, vannak súlyos, depressziós pillanataik, mert ebben a környezetben tényleg lehetetlen folyamatosan fenntartani a hidegvérű gondolkodást. Nincsenek emberek, akik ne lennének valamiféle „köztes" állapotban, a bebörtönzöttek vagy teljesen kikészültek, vagy pedig tartják magukat, egészségesen és reálisan gondolkodva. A szó szerint megbolonduló

emberek többsége azért kerül ilyen állapotba, mert nem gondolkodnak reálisan, hanem olyannyira pesszimista, paranoid, sötét módon jár az agyuk, hogy végül meggyőzik magukat: az, hogy a „Cézárban" [a Központi Börtön szerbül *Centralni zatvor*, innen a „Cézár" – a fordító megjegyzése] vannak, az életük végét jelenti, és egyedül annak van értelme, ha megadják magukat a rendszernek, megbékülnek a „sorsukkal" vagy egyenesen megölik magukat. Ha már az öngyilkosságnál tartunk, fontos megemlítenem, hogy a rendőrök pszichopatákként viszonyulnak ezekhez az emberekhez. Emlékszem, egy szobában egy srác megpróbálta megölni magát, nem tudom, mi okból, de emlékszem, hogy felvágta az ereit mindkét kezén, és az üvöltése az egész részlegben hallatszott. A szobatársai majd szétverték a WC-t, és megpróbálták egy szétszaggatott lepedő darabjaival elállítani a vérzést. Egy pillanatban kinyílt az ajtó (az éjszaka közepén történt), és berohant néhány pandúr (5–10), különböző méretű gumibotokkal (ez az úgynevezett pajszerbrigád, a legnagyobb gumibotnak meg zseniális neve van: „1000 milliméteres bensedin"). Amikor rájöttek, hogy öngyilkosságról van szó, a vérző srácot elkezdték vérszomjasan ütlegelni ott, ahol csak érték, azzal megtoldva, hogy „nem fogod te vagdosni magad az én váltásomban" és hasonlók. Jól összeverték, és egyszerűen kimentek a szobából, de ami igazán sokkolt, az az volt, hogy erre nem csak egyszer került sor a KB-ben, hanem szüntelenül. Néhány naponta valaki megpróbál öngyilkos lenni, és többnyire hasonlóképpen végzi, igaz, néhány havonta valakinek ez tényleg bejön, és legalább elkerüli, hogy a pandúrok összeverjék.

Ami a legjobban emészti az embereket a KB-ben, az a bizonytalanság, különösen abban az időszakban, mielőtt a vádemelésre sor kerülne, mert ilyenkor mindennap megeshet, hogy feltűnik a zsaru, szólítja és azt mondja: „pakold össze a dolgaidat, mész haza", vagy megérkezhet a vádirat. A várakozási idő akár hat hónapig is eltarthat. Az embereket a leginkább a súlyos pesszimizmus őrjíti meg, meggyőzik magukat, hogy a legmagasabb büntetést fogják kapni, hogy a csajuk vagy a feleségük elhagyja vagy megcsalja őket, hogy a családjuk megtagadja őket, hogy a börtönben végzik, hogy az élet nem méltó arra, hogy leéljék stb. Az effféle gondolkodásmód nagyban hozzájárul a bizonytalansághoz. A vád-

irat megkapása után másfajta bizonytalanság kezdődik. Innentől azon gondolkodnak, mikorra tűzik ki a pert, milyen védelemmel készüljenek, hány meghallgatás lesz, megjelennek-e a tanúk, valaki perbe fogja-e őket, fizetniük kell-e a bírósági eljárás költségeit, a kártérítést stb. Ezer dilemma, ezer tű szurkálja őket, úgy, hogy aludni sem tudnak, éjszaka a különböző lehetőségekről és forgatókönyvekről morfondíroznak. Ez a bizonytalanság valóságos lélekölő.

Talán még tragikusabbak azon pasasok esetei, akik meggyőzik magukat, hogy felmentik őket, hogy pár nap után szabadulni fognak a KB-ból, hogy minimális büntetést kapnak, vagy még kevesebbet és hasonlók. És amikor meghosszabbítják a büntetésüket, a vártnál 2-szer, 3-szor nagyobb büntetés teljesen megőrjíti őket, magukba roskadnak, s meggyőzik magukat, hogy tévedés történt, s hogy másként kell lennie, s hogy majd az ügyvéd panasza mindent megold, nem sejtve, hogy az ügyvéd az esetek 90 százalékában tehetetlen, hogy a panasza faszt sem ér a bíróság erejével szemben. Magam sem tudom, hány pasast láttam, akik elhitték, hogy semmi sem lesz a perből, és hogy éppen ők fogják megúszni – s a végén teljesen megtörtek.

Ami összeköti az eszementet a pszichikai állapotát nagyjából épen megőrzővel, az az, hogy mindketten megpróbálnak több-kevesebb sikerrel álarcot ölteni, hamis képet faragni magukról, a tényleges állapotukról. Akik megőrizték az akaratukat, igyekeznek embergépekként mutatkozni, akik mindenre nézve ellenállóak, vagyis noha számos dolog megsebzi őket, az elnyomás rendszere, amelynek részesei, nem érheti őket, hanem inkább csak az emberközi viszonyok, különösen az odakinn lévőkkel való kommunikáció. Akik pedig megtörtek, igyekeznek úgy tenni, mintha teljesen normálisak és kiegyensúlyozottak lennének, „semminek nincsenek híján".

A KB-ban az elmeállapot megannyi alakot ölt és megannyi módon mutatkozik meg, és lényegében mindenkinek megvan a maga stílusa, de én most az általános, uralkodó összképet írtam le, a magam benyomásai és tapasztalatai alapján, az emberek közti lényegi megosztottságról az elmeállapotukat illetően.

Bárki bármilyen börtönt járt is meg, és azt mondja, hogy minden értelemben jó volt neki és nem voltak semmiféle pszichikai problémái, ve-

gyétek biztosra, hogy hazudik, mert ez lehetetlen. Az emberi lényt nem úgy teremtették, hogy ilyen feltételek mellett éljen, akár pszichikai, akár fizikai értelemben.
A raboskodást senkinek sem kívánom, mert szépen lassan megöl.

A KB-humor

„Kovács János, pakold össze a dolgaidat, mész haza!", és Kovács János kételkedve ugrik föl, elkezd szaladni a szobában, üvölt, nevet, sír, boldog, meg van ijedve, valamiféle kozmikus sebességgel pakolja össze a dolgait (természetesen az eufória hihetetlen érzése miatt megannyi dologról megfeledkezik), elbúcsúzik a szobában lévő többi rabtól, a dolgait az ajtó mellé helyezi, és várja, hogy a parancsnok kinyissa az ajtót, és kiengedje az oly közeli, de mégis távoli szabadba. Kovács János, vagy akárhogy is hívják, nem töpreng azon, hogy miért épp aznap engedik ki az őrizetből: talán az ügyvéd intézte el a bíróval és az ügyésszel? Az ügyészség elállt a vádtól? A bíró nem hosszabbította meg az őrizetét? Talán valamilyen természetfeletti erő avatkozott be? Nos, Kovács Jánosunknak végtére is tökéletesen mindegy, ki, miért és hogyan engedi ki. A felszólítás, hogy pakolja össze a dolgait, mert hazamegy, számára minden reményének, vágyának és – talán – imádságának a beteljesülése. Ez teljesen normális, mert a remény emberi. Mindenki remél valamit, azzal, hogy bizonyos emberek, mondjuk a börtönbeliek, a reménynek nagyobb jelentőséget tulajdonítanak, mint azok, akik szabadon vannak, mert számukra az, hogy végül minden jóra fordul, olyan, mint a gyertya a sötétben. A kis fénysugárnak, amelyet koromsötét övez, jelentéktelen esélye van arra, hogy győzedelmeskedjen a sötétségen, de mégis van esélye a létezésének. Ez a remény tartja életben a rabok többségét, szó szerint.
Kovács János fellelkesülten várakozik a cuccaival, a parancsnok azonban nincs sehol, és egyre csak nincsen. Elmúlik öt perc, majd tizenöt, végül fél óra, egy egész, majd kettő. Már délután fél egy van, amikor hallatszódik az ebédtargonca gurulása, az ajtó kinyílik, és íme a parancsnok. Ebben a pillanatban Kovács János kirepül az ajtón a dolgaival együtt, mire a parancsnok meghökken és üvölteni kezd, azt firtatva, hogy hová

indult. Emez azt válaszolja persze, hogy haza indult, hiszen a parancsnok két órája azt ordította a folyosóról, hogy pakolja össze a holmijait, mert hazamehet. Az ebédosztó parancsnok azt feleli, hogy nem megy haza, és rögvest menjen vissza a szobába, nehogy elverjék. Kovács János pedig összezavarodottan tér vissza, hisztérikusan ismételgetve, hogy bizonyára hiba történt, és ennek a parancsnoknak nem jelentették, hogy el kell vezetnie, hogy leadhassa a börtönbeli takaróját és ágyneműjét, hogy aztán kiengedjék a KB poklából. Egyszerűen fantasztikus, hogy a rabok többségében milyen erős a remény.

Miután visszatért a szobába, s az ajtó ismét becsukódott, Kovács János egyhelyben áll, igyekszik felfogni, hogy mi történik, de nem sikerül neki. E pillanatban éri el csúcsát a fergetegesen nyers börtönhumor – az egész szoba hisztérikus, féktelen és őrült nevetésben tör ki. Mindenki visítva nevet, az áldozat szerencsétlenségében örömet lelve, illetve unalmában (és nem gonoszságból – mert amúgy a börtönbeli, tompító unalom e kíméletlen viccelődések egyik fő oka). Kovács János végre megérti, hogy semmiféle parancsnok nem szólt neki odakintről, hanem az egyik leggyakoribb börtönvicc áldozata lett, amely úgy működik, hogy valaki a szobából diszkréten elmegy a WC-be, miközben néhány ember szóval tartja az áldozatot. Ezután az a valaki felmászik a WC rácsára, amely a részleg folyosójára néz, és eltorzított, mély hangon elüvölti az áldozat nevét és vezetéknevét, és azt mondja: „pakold össze a dolgaidat, hazamész". Úgy tűnik ilyenkor, hogy a hang kívülről jön, és az áldozatok az esetek 100 százalékában bekapják a csalit, mert mindenkinek csak az jár a fejében, hogy mielőbb elhagyhassa ezt a kibaszott poklot, hogy bármilyen módon érezhesse a szabadságot, és elfelejthesse a KB undorító épületét, a szürke folyosóival, a hánytató koszttal, a szutyokkal és a barom zsarukkal. Amikor az áldozat felfogja, hogy voltaképpen mi történik, úgy reagál, hogy világossá lesz: minden reménye szertefoszlott e pillanatban. Elkezd reszketni, sír, gyakran elájul.

Ez a kétségtelenül nyers vicc a legjobb példa a börtönhumorra és teljesen felesleges belemenni a hasonlóan kíméletlen viccek százainak részleteibe, amelyek értelme az, hogy legalább egy pillanatra felfüggesztik a börtön szürkeségét és általános unalmát. E példa alapján nem nehéz

elgondolni, hogy a kínlódó bebörtönzöttek, akiket őrületbe kergetnek, mi mindent sütnek ki a maguk szórakoztatására.
Most valamiféle finom, „bűntelen" polgár, akinek soha nem volt gondja a törvénnyel, ezt mondhatná: „természetes, hogy beteges a humorérzékük, hiszen ezek gonosztevők", ami persze hülyeség, mert mindenki tudja, hogy az igazi gonosztevők a különböző cégek és pártok választmányaiban ülnek. A börtönbeli, nyers, hogy úgy mondjam, elvetemült humor a rabok környezetéből fakad. Mert azoknak, akik napokat töltenek el egy kis szürke, ablaktalan szobában, amelyben csak egy kísérteties neonfény van, és 10–15 emberrel laknak bent, napi 23 órán át (a maradék egy óra sétálással telik)… nos, nekik nem ugyanaz vicces, mint ami korábban volt, amíg szabadok voltak. A börtönbeli nyers környezet nyers börtönhumort eredményez, amiben a rabok többsége nem lát semmi rosszat, mert ez a módja annak, hogy egy pillanat erejéig megszűnjék a börtön egyhangúsága.
Számtalan ilyen vicc van, és csak a képzelet szab nekik határt, amelyből viszont bőven van, hiszen korlátlan idő áll rendelkezésre, ami a gondolkodást és az újabb csínyek kiötlését illeti. Van itt minden, például rávesznek két embert, hogy verekedjenek össze, őrületes hazug történeteket mesélnek, „lőrével" öntik le az alvókat, vagy meggyújták őket álmukban, rápisálnak valaki ágyára, amíg WC-zik stb. Mindenesetre a viccek többsége őrületbe kergeti az áldozatot, aki a leginkább újonc a szobában, gyenge, bizonytalan és ki van téve a baszogatásnak. Az ilyen srácoknak a börtönlét még nagyobb pokol, mint másoknak, mert konstans zaklatásnak vannak kitéve, amely gyakran a megőrülésükkel végződik, és minél rosszabb az áldozatnak, minél inkább szenved és idegeskedik, a többiek számára annál inkább nevetséges.
A börtönben az emberek igyekeznek mindenféle lehetséges módon elrejteni a gyengeségeiket és a szenvedésüket, mert a gyengeség kimutatása azonos a halállal. Aki gyengének bizonyul, azt mindig zaklatni fogják és „megvezetik". Az egyes rabok gyakran felhívják a figyelmet mások gyengeségére, azért, hogy a magukét elrejtsék, és mint a keselyűk, úgy baszogatják azt, aki képtelen védekezni.
A külső szemlélő számára bizonyára betegesnek, felfoghatatlannak és szadisztikusnak tűnik ez a viselkedés, a rabok egymás iránti viszonya, ez

a látszólag szükségtelen, semmivel elő nem idézett nyers bánásmód, a börtön egész atmoszférája. A külső szemlélő számára nem világos, hogy e börtönlét egész atmoszférája és az emberközi viszonyok a rabok társadalmi környezetének az eredménye. Tehát az emberek nem természetüknél fogva kretének, hanem a létük szörnyű feltételei teszik őket kreténekké.

LOSONCZ Márk fordítása

LOSONCZ MÁRK

Börtönélet az élet határain

„Túlélni az élet ellenére."
(Oskar Davičo)

„…az egész világ egy nagy börtön. Rájöttem, hogy azon erő részévé kell válnom, amely az emberiség történetének legnagyobb szökését tervezi meg ebből a börtönből, hiszen az élet benne kibírhatatlan."
(Aleksa Nešić)

Aleksa Nešić, *A börtöntörténet* szerzője nyolc hónapot töltött el a belgrádi Központi Börtönben (KB), 2011 nyarától 2012 elejéig, később pedig a valjevói Kiskorúak Büntető-javító Intézetébe (KPZ) helyezték át, ahol két és fél évet ült le. A könyv a raboskodása idején született és megjelent, mintegy harminc blogbejegyzését egyesíti. Nešić szociológiát tanult a Belgrádi Egyetemen, majd végül kommunikáció szakon diplomázott. Több ízben fizikai munkásként dolgozott. Egy interjúban elmondta, hogy hidegfegyverrel elkövetett gyilkossági kísérletért ítélték el, amely egy utcai, „ideológiai alapú" összetűzés folyománya volt. A könyvet jellegzetes módon a belgrádi Libertárius Tanulmányok Központja (CLS) adta ki, mellesleg a bejegyzések megírására Nešićet az a Tadej Kurepa vette rá, aki az Anarchoszindikalista Kezdeményezés (ASI) tagja, és hosszabb ideig maga is börtönben ült, nemzetközi terrorizmus – mint kiderült: hamis – vádjával. Nešić is az ASI tagja volt, manapság pedig az Osztályszolidaritás (*Klasna solidarnost*) aktivistája.
A könyv kétségtelenül azon „demokratikus" alkotások kategóriájába tartozik, amely „láthatóvá teszi a láthatatlanokat, hangot ad azoknak, akiknek nincs hangjuk" (Jacques Rancière). Miközben tabukat dönt le, intézményi titkokról rántja le a leplet, és ezt nem tüntetően teszi, túlzásokkal

élve vagy túlretorizáltan, a rabokat színtiszta áldozatokként, passzív szereplőkként bemutatva. Inkább a nyerseség a fő stíluseleme – megőrzi a hidegvérét akkor is, amikor egyébként pátosztól átitatott jelenetet mutat be, vagy amikor teljesen világos, hogy a mondatainak érzékenyítő effektusai lesznek. Szépítés nélkül, torzítás híján. Egyéni frusztrációktól mentesen. Nešić könyvéből szinte teljesen hiányoznak az önmagára utaló mondatok. Mintha valamiféle *view from nowhere* eszménye vezérelné, amely azt jelenti: bárhonnan is nézzük, a tapasztalat egyértelműen igaz. Persze tartsuk szem előtt, hogy az egyes mondatok egy speciális kozmoszon belül fogalmazódnak meg.„Nem tudsz úgy viselkedni, mintha odakinn lennél" – mondja Nešić egy interjúban. Minden intézmény különleges buborék: a kórház nem ugyanabban a világban van, mint a bíróság, az iskola más valósághoz tartozik, mint a kaszárnya. Minden intézménynek megvan a maga szabályrendszere, alá-fölérendeltségi viszonyegyüttese, a kívül–belül elhatárolásának regulái… És mégis, ha egyszerre igyekszünk értelmezni őket, fény derülhet arra, hogy igazából rengeteg analógia van köztük: a tudás termelését, a hatalom csatornázását, a szubjektumok alakítását illetően. Hogyan is lehetne másként? Hiszen összeköti őket az állam, az „intézmények intézménye" (miként az anarchista Tamás Gáspár Miklós, *A szem és a kéz* szerzője fogalmazott). „Ez egy hipperrealitás, amelyben a rendszer romlottsága hipertrofikusan jelenik meg, ötszázszorosan nagyobban, és aki nem utálja meg ezt a rendet, aki nem gyűlöli meg az államot, az, őszintén szólva szerintem végképp elveszett ember, éppen ezért örülök, hogy az általam megismert rabok többsége a lelke mélyén gyűlöli a rendszert." Másutt pedig Nešić így nyilatkozott: „számomra a börtön az élet fantasztikus iskolájának bizonyult, mert én így döntöttem. Elhatároztam, hogy az élet e végzetesnek tűnő vereségét az egyén zseniális győzelmévé alakítsam át, amelyet az állam felett arat." Az írás mint államellenes gépezet egy eltérített, különös Bildungsromannal áll elő. Megmutatja, hogy az egyén miként élheti túl azt a komplex pszichológiai játékot, amelyet a börtön jelent: küzdelmet önmagaddal, erőfeszítést másokat illetően.

Minden rab magányos, sugallja *A börtöntörténet*, és mégis, nyilvánvaló, hogy a túlélés csak másokkal együtt lehetséges. A barát–ellenség ket-

tőse sajátosan alakul odabenn. Miközben Nešić azt állítja, hogy igazi barátságok szinte sosem köttetnek a börtönben, hiszen mindenki kénytelen álarcot hordani, önmagát megóvni, a közös ellenségkép létrehoz valamit, amit végső soron mégiscsak barátságnak nevezhetnénk. A bebörtönzöttek alapvető szolidaritása a pandúrok ellen irányul. Nešić például elmeséli, hogy miként kezdett éhségsztrájkba a részlegük, miután egy rendőr ok nélkül verte el egyik társukat – addig tüntettek, míg el nem vitték az orvoshoz. Ezen az elementáris szolidaritáson túl Nešićet három dolog tartotta életben: a fegyelmezett testedzés, a hozzátartozók által bejuttatott könyvek olvasása és maga az írás – a szabad asszociációk jegyzékétől a módszeresen véggigondolt, kritikai intézményelemzésig. Az írás itt megkülönböztethetlenül a terápia és a lázadás eszköze.
A belgrádi Központi Börtönben mintegy 1500 rab tartózkodott, akkor amikor ez a kötet megszületett, Szerbia-szerte pedig összesen 11 500, a megengedettnél 4000-rel több. Félreértés ne essék: Nešić egy pillanat erejéig sem sugallja, hogy a rabok „jók", ám azt sem hajlandó elfogadni, hogy egyszerűen csak „gonosztevők" vagy „pszichopaták" lennének. Inkább úgy kellene rájuk tekinteni, mondja, mint a környezetükkel, mindenekelőtt az állam–tőke komplexummal interakcióban lévő szereplőkre, akiket a rendszer inerciája sodort oda, ahol vannak. A stílus hétköznapisága pontosan ezt erősíti: hogy a börtönlakók maguk is mindennapi emberek. Akárkik, bármelyikünk. Ha vannak is gonosztevők a börtönben, össze sem lehet őket hasonlítani azokkal a bűnözőkkel (politikusokkal, pandúrokkal, mágnásokkal…), akik sohasem fognak bekerülni ebbe a speciális kozmoszba, legalábbis rabokként nem. A börtönt – a kivételektől eltekintve – azok büntetésére találták ki, akik a legkevesebbet ártanak a társadalomnak.
Nešić szüntelenül azt sugallja, hogy a rendszer irracionálisan racionális. Látszólag aprólékosan, gondosan megtervezi, miként kell működniük a dolgoknak, hogy azután az egész egy-egy apróságon csússzon el. „Elfog a szédülés, ha eszembe jut a rendszer, és mindazok a bírók, akik tekintélyelvűen lépnek fel, és ezrek életéről döntenek az alapján, hogy épp feláll-e a faszuk, kaptak-e puncit a nőjüktől, vagy hogy menstruálnak-e." Ami esetlegesség és önkény egyfelől, vagyis az akarat elrugaszkodása

minden normától, puszta *voluntas* a *ratio* ellenében, közvetítetlenség, az másfelől az akarat letörése, az egyéni kezdeményezőkészség ellehetlenítése. Hiszen, vallja Nešić, a rendszer végső célja nem az, hogy néhány ezer embert a társadalom többi része elől elzárjon, hanem hogy intézményes-módszeres keretek között fosszon meg minél több társadalmi szereplőt az alanyiságától. Egy olyan rendszerben, amelyben a személytelen, fölébünk kerekedett absztrakt erők, a tőke és az állam a meghatározóak, az önálló, nem pusztán önkényes akarat rendszerhibának tűnik. Talán ez volt a bebörtönzöttek legnagyobb vétke: hogy a megfelelés helyett szökésvonalakat kerestek, alternatív utakat, amelyeken járva az akarásnak még értelmet lehet tulajdonítani. Ez voltaképpen Nešić fő kérdése: szükségszerű-e, hogy odabenn zombivá leszel, vagy másfajta ösvényt is be lehet járni? Hogy *A börtöntörténet* megszületett – ez már maga a válasz. Az akarat mégis megmenekülhet.

Az elmúlt évtizedek során rengeteget tanulhattunk meg a börtönről, olyanoknak hála, mint Angela Davis, Michel Foucault vagy Loïc Wacquant. Beláthattuk, hogy a börtön egy nagyobb, büntetés-végrehajtási ipari komplexum része, hogy a börtön sajátos biopolitikája miként illeszkedik a tőke mozgásához, hogy a börtön alrendszerének kifejezetten kisebbségellenes éle is van, hogy a prohibíció és a permisszió bonyolultan összefonódva teszik működőképessé a rendszert, hogy a büntetés gépezete nem egyszerűen elfojt, hanem szubjektumokat hoz létre és alakítja őket, hogy a büntetés mesterséges, forszírozott növelése magától értetődően vonja maga után a bebörtönzöttek számának természetellenes növekedését, hogy a rabok osztályhelyzete sorsdöntő, hogy a felügyelet panoptikus rendszerében nem számít, hogy csakugyan lát-e a börtönőr, hanem az, hogy hipotetikusan bármikor láthat… Hogy a „felügyeleti kapitalizmusban" (Shoshana Zuboff) végső soron egymást is felügyeljük, egymás börtönőrei vagyunk – a rendszer hűséges asszisztensei, a *sousveillance* művelői. Ám némelyek az elmúlt fél évszázad kutatásait, elemzéseit megelőzően is fontos belátásokra tettek szert a börtönrendszert illetően. Anarchisták sora járta meg ugyanis egyik-másik börtönt, az orosz cári tömlöctől a lyoni zárkáig, Bakunyintól Alekszander Berkmanig, Errico Malatestától

Buenaventura Durruttiig. Nešić nem véletlenül utal rájuk – az elődök tapasztalata vigaszt jelent számára. E gazdag börtönirodalom csúcsát mégis Kropotkin írásai képezik, különösen a *Törvény és autoritás* című. A következtetései egybecsengenek Nešićéivel: a mindenkori autoritás kiirtja belőlünk az önállóság szellemét, és ez hatványozottan érvényes a börtönre. Hogyan is rehabilitálna bennünket a börtön, hogyan is integrálhatna a társadalomba, ha a kiindulópontja a társadalom maradék részétől való elzárás? Már az alapvető premissza is abszurd. Kropotkin is gúnyt űz a „törvény előtti jogegyenlőség"-ből, amely a valóságban az intézmények előtti egyenlőtlenség. A börtönőröknek külön figyelmet szentel: érzelmeiket elvesztett lényekként írja le őket, akiket úgy dresszíroztak, mint a vadászkutyákat. A börtön rendszerében az emberi természet összes negatív oldalát díjazzák. „A mai börtönök ezerszer korrumpáltabbak, mint a középkoriak" – írja Kropotkin. A börtön eszerint nem preventív, hanem éppenséggel a bűnözés iskolájaként szolgál. A börtön mint intézmény nem hivatott újra bekapcsolni a társadalomba a bűnelkövetőt, inkább megerősíti a marginalitásában. Kropotkin teljesen világosan látja azt, ami mára magától értetődő lett: hogy a büntetés szigorúsága nem csökkenti a bűncselekmények számát, mi több, Kropotkin azt állítja, hogy a törvények megszüntetésével nem lenne több bűncselekmény, egyetleneggyel sem több – hiszen a társadalom túldeterminált tendenciái a sorsdöntőek, és nem néhány elvont formula. Társadalmon Kropotkin azt a rendszert érti, amely a – magántulajdon rendi uralmát megerősítő – római jog örökségét folytatva, illetve – funkcionálisan – a kapitalizmust újratermelve arra késztet embereket, hogy eltulajdonítsák, ami a másiké. Éppen ezért, mondja Kropotkin, egy valódi börtönreform a gyökereknél venné kezdetét: azon javak magántulajdoni formájának megszüntetésével, amelyek a munkások kizsákmányolására, a felettük való dominancia megerősítésére szolgálnak. Hiszen a bűncselekmények legalább háromnegyede mögötti motiváció a magántulajdontól való megfosztottság, illetve a máshoz tartozó magántulajdon megszerzésének és halmozásának vágya. Így hát az anarchizmus a börtönkérdést az alapoktól kiindulva tenné fel: egyáltalán miért kerülnek embertömegek börtönbe? Szükségszerű ez?

A végsőkig vitt szkepticizmus, a módszeres megkérdőjelezés végső tárgya persze a Törvény, annak esetenkénti kifejezett haszontalansága vagy károssága, esetleg egyoldalúsága („nem védi a munkást"). A Törvény sem egyértelműen rossz, hatékonyságának egyik oka éppen az, hogy keverednek benne a represszív és a szolidaritásra sarkalló elemek. A Törvény csábító, vágytermelő. Kropotkinnak és követőinek a Törvénnyel szemben elsősorban formai-procedurális kifogásuk van: hogy a szokások és normák képlékenysége ellenében egy rögzített, felülről ránk kényszerített, befolyásolhatatlan absztrakció, amelyet hiába igyekeznénk alávetni az értelem ítélőszékének – kibújna e törekvés alól. Már William Godwin, a modern anarchizmus első jelentős alakja is úgy fogalmazott: az állam azért büntet, mert nincsenek elég jó érvei. A börtön mint pótcselekvés? Itt nem egyszerűen a jogok kiharcolásáról vagy védelmezéséről van szó, hiszen a „valamire való jogra" való hivatkozással már eleve kiengedjük a gyeplőt a kezeink közül – hogy azt várjuk, valaki, valami feljogosítson bennünket a cselekvésre, már annak jele, hogy nem vagyunk önmagunk urai. Nem vagyunk autonómok, *auto-nomosz*, önmagunk törvényhozói. Vagy egyszerűbben csak rugalmas normateremtők vagyunk. A participatív igazságosság eszménye szerint a Törvény alanya és tárgya közti különbség olyannyira minimalizálódhat, hogy végül eltűnik, feloldódik egy dinamikus közösségi gyakorlatban, amelyben immár részesei vagyunk a szabályalkotásnak.

Amit fentebb elmondtunk, azzal ma olyan transzdiszciplináris területek foglalkoznak, mint a kritikai biztonsági tanulmányok, az anarchista kriminológia vagy a libertárius konstitucionalizmus. De ne feledkezzünk meg olyan mozgalmakról sem, mint a rendőrség, vagy a börtön megszüntetésének célját kitűzők (*police/prison abolition movement*). Mindez már nem puszta személyi kérdés. Nem arról van szó, hogy a rossz börtönőröket jókra kell lecserélni – hanem magának a rendszernek az újragondolásáról. Aleksa Nešić könyve e törekvések egyik legfontosabb regionális megtestesülése. A látogatásoktól az étkezésekig, a higiéniától a fogfájás kezeléséig igyekszik a börtönélet, avagy a börtönbeli élhetetlen élet minden aspektusát feldolgozni. A könyve jellegzetes módon így zárul: „igen, a börtön, különösen a KB, meglehetősen taszító hely. Mi a

fasznak kellene bárkinek? Mérhetetlen támogatásomról biztosítok minden raboskodót e bolygón, és végtelen köszönet mindazoknak, akik segítettek kibírni mindezt, és mellettem álltak. Fölösleges felsorolni – tudjátok, kik vagytok!" Ám ha voltaképpen „az egész világ egy nagy börtön", akkor a támogatás valójában mindenkinek szól. Már csak az a kérdés, mi magunk megérdemeljük-e, hogy köszönetet mondjanak nekünk.

JÓDAL KÁLMÁN

Kincs, ami (lehet, hogy) nincs

Dragoljub Raša Todosijević *Holnap hétfő lesz* című retrospektív tárlata kapcsán
(Vajdasági Kortárs Művészeti Múzeum, Újvidék, 2022)

Tulajdonképpen tudom, miből akarok kiindulni. Egy felirat-parafrázisból, aminek utólag a múzeumon kívül nem leltem a nyomára, pedig nagyon kerestem: sem mindhárom, általam elorzott katalógusban, sem a tulajdon fotóim közt (pedig megesküdnék rá, hogy többször is lefényképeztem, a mobilom memóriájában azonban nem találtam), sem a múzeumnak a kiállításból ízelítőt adó honlapján, sem a neten (a YouTube-on keresgélni már nem volt erőm).
A kérdéses két mondat, már ha emlékezetem nem csal, valahogy így hangzana magyarul: „A háború elkezdődött." Alatta pedig: „Ha te is úgy akarod."
A gyengébbek kedvéért megjegyzem, ez a két mondat eredetiben valaha John Lennon és Yoko Ono aláírásával lepte el New York utcáit. Valamikor 1980 környékén, vagyis nyúlfarknyival Lennon lelövése előtt.
Nos, Raša Todosijevićnek erről a „csavarjáról", igen, erről szeretnék írni.
„Gott liebt die Serben." Nem a legújabb, a kilencvenes évek által „kitermelt" szlogen ez, ami gyakran különböző nagyságú, függőleges vagy vízszintes, falra pingált vagy háromdimenziós, de mondjuk ki – horogkereszteket is gyakran tartalmazó – installációi által vésődött a generációm agyába. Annyi bizonyos, hogy a délszláv háborúk politikai pornókáoszában ez a mondat bátor kijelentésnek számított. Mert leleplezte, lemeztelenítette az akkori rendszert. Raša Todosijevićnek azonban bűzlött a néhai JSZSZK egykori önigazgatási rendszere is, erre mutat rá például a Bécsben készített *Was ist Kunst?* című performance-a, vagy például a szögekkel dekorált kenyérveknik is a hetvenes évekből. Ám a művész

a mai, balkáni változatú liberális demokráciát sem szereti. Vegyünk egy újabb, kiragadott példát: a belgrádi autóbuszok némelyikén 2009-ben feltűnt egy, a művész által jegyzett szöveg: „Anya eladó." Vagyis hű maradt önmagához. Örök ellenzéki.

Persze ma már elismert művészként, nem a margináliára szorított problematikus perszónaként tekint rá a világ. Raša Todosijević ugyanis mostanra európai hírű alkotónak számít, művei jó néhány nyugati múzeum gyűjteményét gazdagítják, amit – a világhírű Marina Abramovićon kívül, aki ugyan egy egészen más tészta – kevés kortárs szerbiai művész mondhat el magáról.

A néhai konceptualista művész bizonyos alkotásainál lehet vitatkozni, hogy mondjuk, objecteknek szánta-e az installáció kellékei közt „elhullajtott" tárgyait, a katalógusban pedig még Achille Bonito Olivának, a transzavantgárd olasz apostolának a neve is feltűnik a műalkotások „felfejtése", dekódolásai variációinak kapcsán. Ha azonban egységes egészként tekintünk a folyamatosan változó, több mint fél évszázadot felölelő, impozáns gyűjteményére, akkor mégis érdemes a konceptuális és a neokonceptualista kategóriákban gondolkodnunk.

Sok, nagyon sok művészeti akciójáról, installációjáról nem szóltam, de végül térjünk vissza a (talán) látott, és kiállított jelmondatra: „A háború elkezdődött. Ha te is akarod." Nos, egy Hrabal-idézettel kontráznék rá erre a szövegre: „Kelet-európai paranoia: az ember azt hiszi, hogy üldözik – és tényleg üldözik." Tehát biztonsági öveket becsatolni, hiszen a háború elkezdődött. Szerencsére, csak ha te is akarod – akkor.

Úgy legyen.

Elvégre, a kiállítás címe szerint: *Holnap hétfő lesz.* Akkor is, ha történetesen szerdára vagy éppen vasárnapra virradunk. S még akkor is, ha esetleg az orwelli kétértelműség jegyében újfent hétfőt mutat a naptár.

Hadd ne ragozzuk tovább.

JÓDAL KÁLMÁN

Heidire lesve

(Juhász Rokko, Szombathy Bálint és Kerekes László közös tárlata, 2022. augusztus 13., Kamanc, Karácsonyi-kastély, Danube Dialogues Program)

Három teljesen más profilú, szenzibilitású és stílusú alkotó közös tárlatáról írni meglehetősen hálátlan feladat. Mindegy, belevágok.
Talán azzal kezdeném, hogy mindhármuk művészetében megtalálható a Duna mint motívum, ami teljesen beleillik az Újvidék – Európa Kulturális Fővárosa 2022 programsorozat profiljába.
Juhász Rokko budapesti–szlovákiai performer, költő egy, a YouTube-on is megtalálható (állítólag, én ugyan nem leltem rá, de a helyszínen megtekintett videodokumentum, és a mellékelt, a videómegosztó oldalról származó kommentek bőségesen kárpótoltak az utólagos, hiábavaló böngészésért) számomra (is) posztmodern olvasatú akcióművészeti projektumát tekinthettük meg, amin az alkotó árvíz idején, szmokingban, esernyővel a feje fölött Budapest egyik legforgalmasabb helyszínén, a Dunában sétálgat le-föl. (Félreértés ne essék, nem a vízen jár, simán csak sétálgat az elöntött parton.) Hogy ez az egyszerű, ám szokatlan gesztus mekkora érzelmi töltetet váltott ki a nézőkben, az szinte elképesztő – volna –, ha nem ismerném az emberi természetet. Maradjunk annyiban: jó ötlet volt, tetszett. Mind a mögöttes ideagombolyag, mind a megvalósítás. A kommentek pedig tünetértékűek, persze mindezt a performance, a videoart, az alkotó és a befogadó közeg prizmáján át szemlélve.
Kerekes László vajdasági illetőségű, de Berlinben is huzamosabb ideig élő, valamint ott elhunyt festőművészről annyit mondanék: érdemes lenne tüzetesebben kutatni a hagyatékában. Világszínvonalon művelte azt a festészeti stílust, amit később transzavantgárdnak neveztek el, an-

nak első jugoszláviai (ne felejtsük el, a nyolcvanas évek elején Újvidéken élt, és akkoriban kezdték csak elismerni) művelőjeként számon tartva. Kiváló festményeiről, installációiról gyakran visszaköszön a Duna, hisz annak vonzáskörében élt. Szomorú tény, hogy eddig mindössze néhány munkáját sikerült felkutatni, magángyűjteményekből. Műveit ismerve, az igazi elismerés küszöbén, ma csak annyit mondhatok: jó, hogy volt egy Kerekes Lászlónk.

A harmadik, a vajdasági illetőségű, de 2000 óta Budapesten élő Szombathy Bálint költő, kritikus, művészeti író, konceptualista alkotó és performer ezúttal három munkáját hozta el nekünk. Az egyik az *Áthidalások* (1997) című performance-ának fotódokumentációja, az egykori, 1944-ben lebombázott Mária Valéria-hídon, amely az akció pillanatában még mindig, egymástól százméternyire fekvő, egymást fürkésző romok összessége, amelyet majd végül 2001-ben felújítanak.

1997-ben a pozsonyi Magyar Köztársaság Művészeti Intézete felkért néhány művészt, hogy a maguk eszközeivel mintegy teremtsék újjá Párkánynál a Dunába roskadt hidat. Szombathy motorcsónakkal közelítette meg a partot. A hídcsonkról egy kötélből font létra lógott. Amikor fölmászott a platformra, ott egy magyar nyelvű Biblia várta. Ebből felolvasta Mózes II. könyvének 13. és 14. fejezetét, majd a vízbe hajította. Ezt a hídcsonk különböző pontjain roma, angol, és szlovák nyelven ismételte meg, s végül a csonka híd konstrukciójára szerelt pirotechnikai eszközöket gyújtott meg, mintegy azt a lángoló oszlopot jelképezve, amely a bibliai időkben Izrael népe számára mutatott utat.

Második, *Városmutogatások* (2007) című művét – melyet Slavko Matković előtti hommage-ként aposztrofált – fotóperformance-nak is nevezhetnénk, nem pusztán a performance fotódokumentációjának. Itt budapesti utcaneveket fotózott, melyek szűkebb hazája, Vajdaság különböző városairól kapták a neveiket (Szabadka, Nagybecskerek, Versec, Zombor, Újvidék stb.), és mindezek utcanévtáblái mellé odahelyezett egy-egy, a szóban forgó városról készült képeslapot. Itt hadd ne merüljek bele a Haza tárgykörének és mibenlétének elemzésébe, a következő, egyben utolsó kiállított munkája ugyanis éppen a *Heimat images* (2005–2008) címet viseli. Itt is digitális printekről van szó, de ezúttal ezek a nyomatok

digitálisan manipuláltak is. Giccses képeslapok részeiről és a giccsfantázia egyik toposzáról, Heidiről, aki mindegyik képen ott található – tíz kiló jóakarattal azt is mondhatnám, hogy Mona Lisa-i rejtélyes mosolylyal tekintve le ránk –, ugyanis teljes közhelyszerűségében zsigeri kérdéseket provokál: Mi is az, hogy Heimat? A haza? És melyik? A szűkebb? A bővebb? S hol vagyunk benne otthon? Lehetünk-e benne bárhol is, de *igazán* otthon? Az pedig, véleményem szerint, költői kérdés, hogy csak a németeknek van-e Heimatjuk. Szerintem – azt hiszem, Szombathyval egyetértve – szélesebb perspektívából szemlélve az egész, ironikusan giccsbe csomagolt vágygubancot, minden népnek, országnak, régiónak, közösségnek, egyénnek is megvan a maga Heimatja, vagy legalábbis keresi, újra- és újradefiniálva mind a Heimatját, mind önmagát. És innen már, ohne lelkifurdalással, a saját agyalásom: útközben talán rá is talál. Majd elhajítja, mint elavultat, és újat keres. Esetleg a Heimat löki ki magából, vagy omlik össze a feje fölött, ezért kénytelen keresni magának egy újat. Lehet-e a Heimat levethető és felvehető, rosszmájúan fogalmazva: többszörösen újrahasznosítható? Vagy Heidi mindannyiunk, vagy legalábbis egyes államok lakosainak elérhetetlen vágyálma csupán? Esetleg mikroközösségekre, egyénekre lebontva? Netán a misztikus Heimat a virtuális térben, vagy csupán a fejünkben létezik/létezhet? Gondolkozzunk, állítólag azért vagyunk.

Tehát: kalandra fel! Higgyétek el, megéri ez a bensőnkben való bányászgatás. Valójában húsba vágó, olykor marón fájó kérdések ezek. És közben lebegjen szemünk előtt ennek az alpesi kislánynak a talányos, rejtélyes, talán örökre megfejthetetlen mosolya. La Gioconda – műanyagból. De teljes archetipikus valójában, az holtbiztos.

És így tovább a horizont vonaláig (és azon túl), vagy addig, amíg a multiplikált, egymást tükröző Heimatok végtelenbe vesző készlete tart, tükör által homályosan, mindez egy tucat-Heidi rejtélyes, de sokat sejtető mosolyának – talán örök – csendes vagy harsány, de mindenképp néma kíséretében.

Számunk szerzői

ALBAHARI, David (1948) író, műfordító

BLAŠKOVIĆ, Laslo (1966) író

CVIJANOV Dorottya (1990) műfordító

ĐUROVIĆ, Ilija (1990) író, dramaturg

HARKAI VASS Éva (1956) költő, író, nyugalmazott egyetemi tanár

IVÁNYI Márton (1984) társadalmi kommunikációkutató

JÓDAL Kálmán (1967) író, műfordító

KECSKÉS Ildikó (1993) tanár, műfordító

KOPICL, Vladimir (1949) költő, író, kritikus

LENKES László (1979) műfordító, zenész

LOSONCZ Márk (1987) filozófus

MARKOVIĆ, Milena (1974) költő, drámaíró, egyetemi tanár

MUNJIN Andrea (1990) képzőművész, angoltanár

NEŠIĆ, Aleksa (1990) aktivista

NEZIROVIĆ, Elvedin (1976) író, újságíró

OROVEC Krisztina (1982) műfordító, újságíró, szerkesztő

SZAKÁCS Patrícia (1982) újságíró, szerkesztő

TEŠIN, Srđan V. (1971) író, újságíró

VUJICSICS Marietta (1946) műfordító, szerkesztő, diplomata

A szám megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési és Tájékoztatási Minisztériuma, a Tartományi Művelődésügyi, Tömegtájékoztatási és Vallási Közösségi Titkárság, a Magyar Nemzeti Tanács, Újvidék Város Önkormányzata, a Bethlen Gábor Alap, valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

A jelen folyóiratban szereplő tartalmak nem feltétlenül tükrözik a kiadványt támogató Újvidék Város Önkormányzatának hivatalos álláspontját.

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2022. szeptember. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.hid.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön 960 dinár. Egyes szám ára 200 dinár, a duplaszám ára 300 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 50 EUR – Készült a Magyar Szó Lapkiadó Kft. nyomdájában, Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Berényi Emőke. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)– . – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114